

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ
ТОҶИКИСТОН**

ТДУ: 347.73 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТБК: 67.99 (2) 32(2Т)

М-14

МАЙНУСОВА ЗАРНИГОР МАҲМУДОВНА

**ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ФОСИЛАВИИ МОЛ ВА
ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
иختисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ;
ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор Сангинзод Д.Ш.

Душанбе – 2024

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ФОСИЛАВИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ	
1.1. Савдои фосилавии мол ва хизматрасонӢ ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ	20
1.2. Қонунгузори танзимкунандаи савдои фосилавии мол ва хизматрасонӢ	65
БОБИ 2. МАҲСУСИЯТИ МУНОСИБАТҶОИ ҲУҚУҚӢ ОИД БА САВДОИ ФОСИЛАВИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ	
2.1. Иштирокчиёни муносибатҶои ҳуқуқӣ дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӢ	98
2.2. ШартномаҶо дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӢ.....	117
2.3. Ҷавобгари маданӣ барои вайрон кардани муқаррароти қонунгузорӣ дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӢ.....	159
ҲУЛОСА.....	182
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚОТ.....	188
РӢЙҶАТИ АДАБИЁТ.....	191
ИНТИШОРОТ АЗ РӢЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	210

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО

Б. – банд;

ВМКБ – Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон;

ДМТ - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

ИҚШС – Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ;

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил;

КА ҚТ – Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон;

КМ ҚТ – Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

ММД - Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ;

М. – модда;

СММ – Созмони Миллалӣ Муттаҳид;

СФ- Савдои фосилавӣ;

ТИК – Технологияи иттилотию кумуникатсионӣ;

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон;

ФР – Федератсияи Россия;

ШМА – Штатҳои Муттаҳидаи Америка.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Чараёнҳои ҷаҳонии табодули рақамӣ мунтазам суръат гирифта, соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсониро фаро мегиранд. Инчунин рушди технологияҳои наву пешрафта босуръати баланд амалӣ шуда истодааст, ки истифодаи дурусти онҳо рақобатнокии миллиро дар асри XXI муайян менамояд. Тамоюли ивазшавии қолабҳои рақамӣ мушоҳида карда мешавад: агар қаблан кишварҳои пешрафта табодули рақамиро дар доираи соҳаҳои алоҳида баррасӣ менамуданд, пас имрӯз иқтисоди миллии кишварҳои тараққикарда пурра ба роҳи рақамӣ мегузарад. Ин тамоюли нав асоси чараёни рақамикунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон мегардад.

Мувофиқи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ аз рӯи рушди технологияи иттилотию коммуникатсионӣ соли 2016 Тоҷикистон аз рӯи сатҳи таъсири технологияҳои рақамӣ ба бизнес-моделҳои нав дар байни 139 кишвар дар ҷойи 103-ум ҷой дорад. Барои муқоиса, соли 2015 Тоҷикистон дар ин рейтинг дар ҷойи 90-ум қарор дошт. Фарқияти 13 банди он аз бад шудани мавқеи ҷумҳурӣ дар ин рӯзнома шаҳодат медиҳад.

Мувофиқи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ оид ба рақобатнокии иқтисодӣ соли 2018 Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи хариди давлатии маҳсулоти пешрафтаи технологӣ дар байни 137 кишвар ҷойи хеле баланди 26-умро ишғол менамояд. Бо вучуди ин, дар муқоиса бо арзёбии соли 2017-уми ҳисоботи Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ, мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 20-ум ба 26-ум поён рафтааст. Маълумоти омории овардашуда бар он далолат дорад, ки масъалаи таъсири технологияҳои рақамӣ ба моделҳои нави тиҷоратӣ ва рақобатпазирии иқтисодӣ хеле ҷашмрас буда, он мавриди тавачҷӯҳи бисёр коршиносон соҳаи илм қарор гирифтааст, вале мутаасифона ин раванд дар Тоҷикистон ба таври дилхоҳ рушд накардааст. Бахши рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар зинаи тавлид қарор дорад. Ин ҳолат низ бо амалан мавҷуд набудани дастрасии соҳибкорон ба алоқаи фарохмавҷ

вобаста мебошад, ки рушди чараёни инноватсияро дар кишвар бозмедорад. Камтар аз 1% корхонаҳои мавҷуда хизматрасониҳои рақамиро пешниҳод менамоянд. Бо ҳамин сабаб амалан корхонае вучуд надорад, ки маҳсулоти иттилооти рақамӣ ва воситаҳои алоқа истехсол намояд, ки ин аз ҷумла ба мураккабии гирифтани иҷозатнома барои истехсоли аудио-видео контент алоқаманд мебошад¹.

Дар ин асно Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ санаи 26-уми декабри соли 2019 таъкид намуда буданд, ки: “Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истехсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, такмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад. Шиддат гирифтани рақобати тичоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, инчунин, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истехсоли ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешем”².

Дар даҳсолаи дуҷуми асри XXI ба масъалаи васеъ кардани бозори хизматрасониҳои молиявӣ ва баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявии шаҳрвандони кишвар, таваҷҷӯҳ зиёд гардид. Дар асоси Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 дар соли 2015 вазни қиёсии аҳолие, ки суратҳисобҳои бонкӣ доранд, танҳо 26,3 фоизро ташкил медиҳад. Аз ин шумора нишондиҳандаҳои дастрасӣ ба суратҳисобҳои истифодаи фосилавӣ, яъне кортҳои пластикӣ

---

¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 "Дар бораи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019 сол. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/21975#rushon>. (санаи мурочиат (02.01.2021 с.).

(14,7 Ҷоиз), тариқи шабакаи интернет ва ё интернет-бонкинг (0,2 Ҷоиз) ва тавассути алоқаи мобилӣ (0,3 Ҷоиз)-ро ташкил медиҳанд.

Дар баробари ин зикр намудан зарур аст, ки дар муқарароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба истиснои муқаррароти умумии моддаи 566, яъне ғуруши мол тибқи намунаҳо)³ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон”⁴ меъёри мушаххас оид ба савдои ғосилавии мол ва хизматрасонӣ ҷой надорад. Ё инки дар асоси қисми 2, моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2013, № 943 “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” субъектҳои савдо ва хизматрасонии маишӣ ҳангоми ташкил ва амалӣ намудани ғаъолияти худ ҳуқуқ доранд шакли савдо (дар объектҳои доимии савдо, берун аз объектҳои доимии савдо, аз ҷумла ярмаркаҳо, намоишҳо, дастифурушӣ, усули ғосилавии ғуруши мол, ғуруши мол бо истифодабарии автоматҳо, дигар шаклҳои савдо)-ро мустақилона муайян намоянд⁵.

Аз ин рӯ, таҳлилу баррасии танзими ҳуқуқи савдои ғосилавии мол ва хизматрасонӣ дар шароити муосир дар сатҳи диссертатсионӣ дар Тоҷикистон мубрам арзёбӣ мегардад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар давраи муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд ҚТ) тадқиқи мавзӯи танзими ҳуқуқи савдои ғосилавии мол ва хизматрасонӣ яке аз масъалаҳои асосии ҳуқуқи маданӣ ва ҳуқуқи соҳибкорӣ мебошад. Масъалаи мазкур қисман дар корҳои ҷунин олимони ватанӣ ба монанди А. Абдуҷалилов⁶, Ш.К. Ғаюров⁷, А.В.

³ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Аҳбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699.

⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” аз 19 марти соли 2013, № 943 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, мод.186.

⁶ Абдуҷалилов А. Правовое регулирование электронной коммерции в глобальной сети Интернет законодательством Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 161 с.; Абдуҷалилов А. Вещные права в интернете, возможное в невозможном // Законодательство. – 2018. – № 2 (30). – С. 19-23.; Абдуҷалилов А. Правовая характеристика договоров, заключаемых в интернете // Журнал российского права. – 2016. – № 2 (230). – С. 71-82.

⁷ Ғаюров Ш.К. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» ва масъалаҳои тақмили он // Қонунгузорӣ. – 2016. – № 2 (22). – С. 36-39.

Золотухин ва Т.И. Султонова⁸, Ш.М. Исмоилов⁹, О.А. Мавлоназарзода¹⁰, Ш.Ч. Мансурӣ¹¹, М.А. Маҳмудзода¹², П.З. Мирзозода¹³, У.А. Меликов¹⁴, М.З. Раҳимзода¹⁵, Б.О. Самадов¹⁶, Д.Ш. Сангинзод¹⁷ ва дигарон тадқиқ шудааст.

Дар хорича баъзе аз ҷанбаҳои танзими ҳуқуқи савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ аз ҷониби олимони зерин тадқиқ шудааст: О.А.Белова¹⁸, А.Ю. Зак¹⁹, А.В. Зажигалкин²⁰, Н.В. Козинетс²¹, А.С. Косарев²², А.С.

⁸ Золотухин А.В., Султонова Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебник. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 596 с.

⁹ Исмоилов Ш.М. Конституция Республики Таджикистан, установление в ней основ предпринимательства // Правовое регулирование отдельных направлений предпринимательства в Республике Таджикистан (Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Развитие законодательства Таджикистана по отдельным направлениям предпринимательства» от 7 октября 2021 года). – Душанбе, 2021. – С. 53-66.

¹⁰ Мавлоназаров О.А. Право потребителей на надлежащую рекламу и его защита по законодательству Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2017. – 197 с.

¹¹ Мансурӣ Ш.Ч. Танзими ҳуқуқи иҷроӣ уҳдадорҳои пулӣ дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти «Сино», 2019. – 124 с.

¹² Маҳмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ (мачмӯи мақолаҳо маърузаҳо). – Душанбе: ЭРграф, 2017. – 632 с.; Маҳмудзода М.А. Танзими конститутсионӣ-ҳуқуқӣ дар муносибатҳои оилавӣ // Конунгузорӣ. – 2018. – №4 (32). – С. 19-23; Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1000 с.

¹³ Мирзозода П.З. Масъалаҳои ҳуқуқи танзими сифати мол, қор ва хизмат дар конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ: дис. ... д-ри илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2022. – 348 с.; Мирзоев П.З. Правовые основы инновации и качество товара (работ, услуг) как фактор конкурентоспособности субъектов предпринимательской деятельности // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Проблемы правового регулирования инновации в предпринимательской деятельности» (10 июня 2014 года). – Душанбе, 2014. – С.127-131.

¹⁴ Меликов У.А. Правовое регулирование предпринимательской деятельности при создании и распространении средств массовой информации: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – 202 с.

¹⁵ Рахимов М.З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 638 с.; Раҳимзода М.З. Ташаккул, рушд ва проблемаҳои конунгузории соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон // Танзими ҳуқуқи самтҳои алоҳидаи соҳибқорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маҷлиси конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Рушди конунгузории Тоҷикистон оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибқорӣ» аз 7-уми октябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С.14-30.

¹⁶ Самадов Б.О. Правовой режим индивидуальной предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан и в Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ: дис. ... кандидата юрид. наук. – Москва, 2010. – 213 с.; Самадов Б.О. Гражданско-правовая ответственность в сфере нарушения прав потребителей в России и Таджикистане // В сборнике: Инженерное образование и вызовы культуры в XXI веке. Сборник материалов II-ой Международной научно-методической конференции "Наука, образование, молодежь в современном мире". Под редакцией Л.В. Волковой, О.М. Смирновой, М.Н. Филатовой. – Москва, 2017. – С. 78-82.

¹⁷ Сангинов Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебное пособие. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 600 с.; Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): воситаи таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 500 с.; Сангинов Д.Ш., Мирзоев П.З. Ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 500 с.; Сангинов Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования. Монография. – Душанбе: «Мехрона-2017», 2019. – 424 с.

¹⁸ Белова О.А. Правовая природа договора дистанционной розничной купли-продажи: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград, 2010. – 193 с.

¹⁹ Зак А.Ю. Гражданско-правовые проблемы участия потребителей в дистанционных договорах в России и за рубежом: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2011. – 229 с.

²⁰ Зажигалкин А.В. Международно-правовое регулирование электронной коммерции: диссертация ... кандидата юридических наук. – Санкт-Петербург, 2005. – 189 с.

Кузменко²³, В.Ю. Моченов²⁴, И.В. Фролов²⁵.

Бо вучуди ин, таҳқиқоти комплекси илмӣ вобаста ба масъалаи мазкур дар ҚТ то ҳол гузаронида нашудааст ва дар ин робита зарурати гузаронидани таҳлили ҳаматарафаи илмии танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар ҚТ чой дорад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар чорчӯбаи кори илмию тадқиқотии кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (дар мавзӯи «Таъминоти ҳуқуқии рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон») барои солҳои 2016-2020 ва 2021-2025 иҷро карда шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Ба мубрамияти мавзӯи таҳқиқшаванда така намуда, ворид намудани донишҳои нав, ки дар асоси омӯзиши чанбаҳои назариявӣ ва амалии танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ коркард шудааст, мақсади асосии тадқиқотро ифода мекунад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Вобаста аз мақсади гузошташуда, вазифаи таҳқиқот инҳо мебошанд:

- таҳлилу барасии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ;
- муайян намудани махсусияти қонунгузории танзимкунандаи савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ;

---

²¹ Козинец Н.В. Особенности правового регулирования трансграничной электронной торговли: диссертация ... кандидата юридических наук. – Москва, 2016. – 210 с.

²² Косарев А.С. Проблемы правового регулирования сделок в сфере электронной коммерции: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2010. – 159 с.

²³ Кузьменко А.С. Договор розничной купли-продажи в сфере дистанционной торговли: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2010. – 194 с.

²⁴ Моченов В.Ю. Правовое регулирование электронной коммерции: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2006. – 175 с.

²⁵ Фролов И.В. Правовое регулирование дистанционной торговли товарами и услугами в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2018. – 166 с.

- тадқиқи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ;

- омӯзиши шартномаҳо дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ;

- муайян намудани ҷавобгарии маданӣ барои вайрон кардани муқарароти қонунгузорӣ дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ;

- коркарди пешниҳодҳо барои муқаммал гардонидани қонунгузорӣ дар баҳши мазкур.

Объекти таҳқиқот муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки масъалаҳои муҳими танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасониро фаро мегирад.

Мавзӯи таҳқиқот ақидаи олимон ва қонунгузориест, ки савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ва таҷрибаи татбиқи ҳуқуқро дар ин баҳш ба танзим мебарорад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур фарогири бавучудой ва инкишофи қонунгузори Тоҷикистони соҳибистиклол оид ба савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар давоми беш аз 30 сол буда, бо назардошти ташаккули асосҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ 3 марҳиларо дарбар мегирад: 1) солҳои 1991-1998; 2) солҳои 1999-2021; 3) аз соли 2022 инҷониб.

Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ ташаккул ва инкишофи заминаҳои ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ баррасӣ гардидааст. Инчунин, таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ ва амалияи кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд – ИДМ) ва хориҷи дур оид ба савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ анҷом дода шудааст, ки мазмуну моҳияти рисолаҳо муқаммал гардониданд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқотро асарҳои илмӣ муҳаққиқоне ташкил додааст, ки ба ҷиҳатҳои гуногуни проблемаи

хуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дахл доранд. Аз ҷумла, асарҳои Абдучалилов А., Белова О.А., Ғаюризода Ш.К., Зажигалкин А.В., Зак А.Ю., Золотухин А.В., Исмоилов Ш.М., Косарев А.С., Козинетс Н.В., Кузменко А.С., Маҳмудзода М.А., Мирзозода П.З., Мансурӣ Ш.Ҷ., Мавлоназарзода О.А., Меликов У.А., Моченов В.Ю., Раҳимзода М.З., Самадов Б.О., Сангинзод Д.Ш., Фролов И.В. ва дигарон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии тадқиқотро усулҳои умумӣ-илмӣ ва махсуси илмӣ, ба мисли диалектикӣ, мантиқӣ-забонӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Тавассути усули диалектикӣ ташаккул ва инкишофи заминаҳои ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, шароити таърихӣ ва дигар омилҳое, ки ба ташаккул ва инкишофи қонунгузори бахши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ мусоидат намудаанд, муайян карда шудааст. Дар заминаи усули мантиқӣ-забонӣ истилоҳ ва ибораҳои мавҷуда оид ба муқаррарномаҳои мафҳуми савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ таҳлил гардида, истифодаи истилоҳи ягонаи аз нигоҳи мантиқӣ ва забонӣ дуруст, пешниҳод карда шудааст. Ҳамзамон, тавассути усули мантиқӣ-забонӣ савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ таҳқиқ шуда, воқеияти амалишавии он дар замони муосир инъикос гардидааст. Дар раванди таҳқиқи танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ бо истифода аз усули омӯрӣ шумораи субъектони савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ва ҳолатҳои ҳимояи ҳуқуқи онҳо муайян гардидааст. Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ҳамчун падидаи сирф ҳуқуқӣ баррасӣ шуда, мафҳум ва унсурҳои таркибии он муайян карда шудааст. Инчунин, тавассути усули шаклӣ-ҳуқуқӣ қонунгузори амалкунандаи ҚТ ва давлатҳои хориҷӣ, санадҳои байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Тавассути усули

муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қонунгузорию ҚТ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар бахши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ омӯхта шуда, шабоҳат ва тафовут миёни онҳо муайян гардидааст. Усули таърихӣ-ҳуқуқӣ имконият фароҳам намуд, то мавзӯи рисола на танҳо ҳамчун падидаи муосири ҳуқуқӣ, балки чун падидаи таърихӣ низ омӯхта шавад. Дар натиҷаи таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии мавзӯи рисола муайян гардид, ки дар замони истиқлоли давлатӣ танзими савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ 3 марҳилаи таърихро пушти сар намудааст. Усулҳои ишорашуда дар якҷоягӣ имконият фароҳам оварданд, то мавзӯи таҳқиқшаванда ҳамачониба, пурра ва объективона омӯхта шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаҳои эмпирикии таҳқиқиотро муқаррароти Конститутсияи ҚТ, Кодекси маданияи ҚТ (минбаъд – КМ ҚТ), қонунгузорию соҳибкорӣ ва дигар сарчашмаҳои танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ташкил додаанд. Дар баробари санадҳои миллӣ, инчунин, баъзе санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, қонунгузорию давлатҳои алоҳида оид ба савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Муҳимтарин замина ва роҳнамои таҳқиқот Паёмҳои ҳарсолаи Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ ба ҳисоб мераванд. Баҳри таҳлили амалияи татбиқи қонунгузорию Тоҷикистон санадҳои судӣ мавриди таҳлил ва татбиқ қарор дода шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Диссертатсия дар асоси мавқеи устувори тадқиқотиву ҳамачонибаи муаллиф оид ба масъалаи танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар ҚТ гузаронида шудааст ва барои мукамал гардонидани қонунгузорӣ дар бахши мазкур як қатор пешниҳодҳо карда шудааст. Навоварию тадқиқот инчунин, дар он ифода мегардад, ки то ҳол дар ҚТ масъалаи танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ба тадқиқоти комплексию монографӣ фаро гирифта нашудааст. Ҳамзамон, дар давраи муосир ба омӯзиши танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ баҳри коркарди механизмҳои нави

хукукии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ талабот вучуд дорад. Диссертатсияи мазкур аввалин кори илмие мебошад, ки дар он кӯшиши гузаронидани тадқиқоти комплекси танзими хукукии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ба амал бароварда шудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгони хулосаву пешниҳодоти муаллиф, ки дар муқаррароти зерин ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, ифода шудааст:

1. Хусусияти асосии савдои фосилавӣ дар он аст, ки он бо тарзи фосилавӣ тибқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар асоси шиносии харидор бо тавсифи моле, ки фурӯшанда дар каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо пешниҳод кардааст ё дар аксҳо ё бо почта, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, инчунин бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносии бевоситаи харидор бо молро тақозо мекунад, пешниҳод мегардад. Ин масофаи априорӣ дар баъзе ҳолатҳо боиси норозигии харидори мол ва баъзан сабаби даъвоҳои судӣ мегардад.

2. Савдои фосилавӣ ин фаъолияти субъекти хоҷагидор дар самти хариду фурӯши чаканаи мол ва пешниҳоди хизматрасонӣ берун аз нуқтаҳои савдои чаканаи мол мебошад, ки бидуни иртиботи мустақим байни фурӯшанда ва харидор ҳангоми бастании шартномаи хариду фурӯши чакана ва пас аз он амалӣ карда шавад. Савдои фосилавии молҳо бидуни робитаи мустақим байни фурӯшандаю харидор, тибқи шартномаи хариду фурӯши чакана, ки дар асоси шиносии харидор бо тавсифи мушахаси мол ва пешниҳоди визуалии он, ки аз рӯи бисёр нишондиҳандаҳо маҳдуд аст, амалӣ карда мешавад.

3. Дар бахши хизматрасонӣ бо тарзи фосилавӣ нуқсон дар қонунгузорӣ ҷой дорад, ки дар ҷандир набудани механизми татбиқи хукуқи даст кашидан аз шартнома ифода меёбад ва дар оқибат он барои сӯиистифода аз ҳуқуқ аз ҷониби истеъмолкунанда замина фароҳам меорад. Ин ҳолат ба набудани: а) рӯйхати молҳое, ки бояд ба фурӯшанда баргардонида шаванд; б) набудани таснифоти муносибатҳое, ки қоидаҳои

савдои фосилавӣ ба ҳамаи онҳо ва ё баъзеи онҳо паҳн намегарданд (масалан, хариди мол дар ауксион); в) инчунин набудан рӯйхати молҳое, ки ба тарзи фосилавӣ фурӯхта намешаванд (масалан, ашёи гигиенаи шахсӣ, доруворӣ) алоқаманд аст.

4. Проблемаҳои асосии танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон ин номутавозунӣ дар танзими давлатӣ ва худтанзимкунӣ, баъзан қонунӣ набудани таъсири давлатӣ ба фазои виртуалӣ (Интернетӣ), камбудихо дар механизми муайян кардани иштирокчиёни савдои электронӣ, набудани муносибати яхела дар муқаррар намудани ваколат ва қонунҳои татбиқшаванда дар ин самт мебошанд.

5. Дар таҷрибаи амалии мамлакатҳои хориҷа фарқгузориҳои мафҳумҳои тиҷорати электронӣ ва савдои электронӣ ба назар мерасад. Дар натиҷаи ин фарқият тиҷорати электронӣ дар робита бо рушди бомароми муносибатҳои иқтисодӣ ба худ мустақилият касб намуда, чун фаъолияти соҳибқорӣ дар асоси хариду фурӯши мол (хизматрасониҳо) тавассути шабакаи интернет, фаҳмида мешавад.

Дар сатҳи қонунгузориҳои кишвар зарурати дарҷ намудани истилоҳоти ҳуқуқии савдои электронӣ, савдои фосилавӣ, шартномаи электронӣ, муомилоти электронӣ пеш омадааст, ки ба мушаххаснамоии муносибатҳои ҳуқуқии истеъмолкунандагон дар баҳши савдои фосилавӣ мусоидат мекунад. Набудани мафҳумҳои ҳуқуқии зикршуда, инчунин муқаррароти умумӣ оид ба савдои фосилавӣ дар қонунгузориҳои Тоҷикистон боиси номуайянии ҳуқуқӣ дар ин самти муносибатҳои ҳуқуқии маданиву соҳибқорӣ мегардад, ки ин вазъ ба он далолат мекунад, ки истеъмолкунанда ҳамчун як тарафи аз ҷиҳати иқтисодӣ заиф дорои сатҳи хеле пасти ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ боқӣ мемонад.

6. Тиҷорати фосилавӣ чун шакли махсуси муомилоти молу хизматрасониҳо дар натиҷаи рушди технологияҳои иттилоотӣ ва рақамикунонии иқтисодиёт устувор гардид. Дар ин самт, шаклҳои гуногуни фаъолияти тиҷоратӣ ба назар мерасанд, ки аксаран вобаста ба

тарзу усулҳои гуногуни пешниҳоди маълумот оид ба молу хизматрасониҳо ба харидорони эҳтимолӣ, амалӣ мешаванд. Савдои фосилавӣ ҳамчун як намуди ҷудогонаи муомилоти мол (хизмат) бо рушди технологияҳои иттилоотӣ шаклҳои гуногуни тиҷоратро дар бар мегирад, ки дар навбати худ аз тарзи ирсали иттилоот дар бораи мол (хизмат) ва хосиятҳои истеъмолии он ба харидори эҳтимолӣ аз дигар намуди муомилоти тиҷоратӣ фарқ мекунад. Сарфи назар аз содда будани таснифоти савдои фосилавӣ ба шаклҳои алоҳида, бояд қайд кард, ки ҳар яки онҳо як намуди алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ буда, бо ташкили фурӯш (хизматрасонӣ) ва чараёни тиҷорати дохилӣ махсусиятҳои худро доранд.

7. Дар доираи савдои фосилавӣ фурӯшанда воқеан имкон надорад, ки молро дар мӯҳлати муқарраршуда, инчунин ройгон ба харидор барои истифодаи муваққатӣ дар давраи иваз кардани моли истифодаи дарозмӯҳлат дар давоми се рӯз иваз намояд. Бинобар ин зарур аст барои савдои фосилавӣ ҷиҳати бартараф кардани камбудихо мӯҳлати зайл муқаррар карда шавад: 45 рӯз аз лаҳзаи фиристодани мол ба фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда) ва иваз кардани моли сифати номуносиб; 30 рӯз аз рӯзи гирифтани он ва дар ҳолати зарурати санҷиши иловагии сифати ин мол аз ҷониби фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда) - 45 рӯз аз рӯзи гирифтани он молҳо). Илова бар ин лозим аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ коида оид ба он, ки фурӯшанда уҳдадор нест ба истеъмолкунанда барои моли дорои хосиятҳои асосии истеъмолий ройгон барои истифодаи муваққатӣ мол пешниҳод кунад.

8. Дар диссертатсия, дар асоси омӯзиши паҳлуҳои гуногуни мавзуи баррасишаванда, муаллиф баҳри такмили қонунгузорӣ чунин пешниҳодҳо намудааст:

8.1. Моддаи 566 КМ ҚТ (Фурӯши мол тибқи намунаҳо) мукамал карда шуда, номи модда «Савдои мол аз рӯи намуна ва бо тарзи савдои

фосилавӣ» номгузорӣ гардида, дар он қисми 4 бо чунин муқаррарот илова карда шавад:

“Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, воситаҳои алоқа (телевизион, почта, алоқаи радио ва ғайра) ё бо роҳҳои дигаре, ки имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (усули фосилавии фурӯши мол) -ро истисно мекунад, баста шавад”.

8.2. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» моддаи алоҳида 25.1 оид ба «Тарзи фосилавии савдои мол» бо муқаррароти зайл илова карда шавад:

“1. Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносоии истеъмолкунанда бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, коммуникатсияҳо (телевизион, почта, алоқаи радиӣ ва ғайра) ё ба таври дигар имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (роҳи дурдасти фурӯши мол) истисно карда шавад, баста шавад.

2. Фурӯшанда то бастанӣ шартнома ба истеъмолкунанда дар бораи ҳосиятҳои асосии истеъмолии мол, дар бораи суроғаи (маҳалли чойгиршавии) фурӯшанда, дар бораи ҷои истеҳсоли мол, номи фирмавии (номи) фурӯшанда (истеҳсолкунанда), дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи таҳвили он, мӯҳлати хидматрасонӣ, мӯҳлати нигоҳдорӣ ва мӯҳлати кафолат, дар бораи тартиби пардохти мол, инчунин даврае, ки дар он пешниҳоди бастанӣ шартнома эътибор дорад, бояд пурра маълумот диҳад.

3. Ҳангоми таҳвили мол ба истеъмолкунанда бояд маълумот дар бораи моли пешбинидамудаи моддаи 9 Қонуни мазкур, инчунин маълумоти дар қисми 4 ҳамин модда пешбинишуда дар бораи тартиб ва шартҳои баргардонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод карда шавад.

4. Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт пеш аз супоридани мол ва дар давоми ҳафт рӯз аз додани мол даст кашад. Дар ҳолате, ки агар маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани моли босифат ҳангоми расонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар давоми се моҳи пас аз супоридани мол аз мол даст кашад. Бозгашти маҳсулоти босифат имконпазир аст, агар пешниҳоди он, ҳосиятҳои истеъмолӣ, инчунин ҳуччати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Набудани ҳуччати тасдиқкунандаи далел ва шароити хариди мол истеъмолкунанда ӯро аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди мол аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад. Истеъмолкунанда ҳуқуқ надорад аз маҳсулоти сифаташ мувофиқ, ки дорои ҳосиятҳои алоҳидаи муайяншуда мебошад, даст кашад, агар ин маҳсулотро танҳо истеъмолкунандае, ки онро мехарад, истифода барад. Агар истеъмолкунанда аз мол даст кашад, фурӯшанда бояд ба ӯ маблағи пулиеро, ки истеъмолкунанда тибқи шартнома пардохт кардааст, ба истиснои харочоти фурӯшанда барои таҳвили моли баргардонидашуда аз истеъмолкунанда на дертар аз даҳ рӯз аз санаи дарҳости истеъмолкунанда баргардонад.

5. Оқибатҳои фурӯши моли дорои сифати нокифоя бо тарзи фосилавӣ бо муқаррароти пешбининамудаи моддаҳои 18-24 ҳамин Қонун муқаррар карда мешаванд”.

8.3. Дар Тоҷикистон қабули “Қоидаҳои савдои мол бо тарзи фосилавӣ” ба мақсад мувофиқ мебошад. Ин Қоидаҳо, ки тартиби савдои молро аз фосилаи дур муқаррар мекунанд, муносибати байни харидор ва фурӯшандаро ҳангоми савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ вобаста ба чунин савдо танзим мекунанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур метавонад ҳам аз ҷониби мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ, ки танзими савдои фосилавии мол ва хизматрасониро ба амал мебароранд ва ҳам аз ҷониби субъектони

хоҷагидории ҚТ, ки иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ мебошанд, истифода бурда шавад.

Натиҷаи таҳқиқот метавонад барои мукамалгардонии қонунгузории маданӣ ва соҳибкорӣ, таҷрибаи судии судҳои иқтисодӣ ва судҳои салоҳияти умумии ҚТ истифода бурда шавад.

Инчунин, муқаррароти алоҳидаи диссертатсия метавонад барои тадқиқоти минбаъдаи илмӣ дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ ва соҳибкорӣ, ҳамчунин, барои масъалаи танзими муносибатҳои гуногуни ҳуқуқии хусусӣ ва ғайра истифода шавад. Инчунин, тадқиқоти мазкур метавонад дар вақти дарс гуфтан аз фанни «Ҳуқуқи маданӣ», «Ҳуқуқи соҳибкорӣ» ва курсҳои махсус дар факултетҳои ҳуқуқшиносии донишгоҳҳои олии мамлакат истифода бурда шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба дурустии маълумот, мувофиқати маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми нашрияҳо, усулҳои гузаронидани таҳқиқоти диссертатсия вобаста аст. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои тадқиқоти назариявӣ таҷрибавӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи рисола «Танзими ҳуқуқии савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 12.00.03 – Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дарачаи илмӣ бо дарачаи навоариҳои илмии диссертатсия, муқаррароти илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод карда мешавад, бо мақолаҳои илмӣ, маърузаҳои муаллиф дар семинарҳои назариявӣ ва конференсияҳои илмию амалӣ, инчунин, бо коркарди лоиҳаҳои санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, тағйирот ва иловаҳо ба он тасдиқ мегарданд. Инчунин, тарзи ифода кардан, гузоштани масъалаҳо ва

услугашиносии рисола саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро тасниф мекунад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва байналмилалии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, барои ҳимоя тавсия карда шудааст.

Маводи таҳқиқот, инчунин, дар маърӯзаҳои муаллиф дар конфронсҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалии зерин инъикос ёфтаанд:

– конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Ҳамкориҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт: ҳолат ва дурнамо» – маърӯза дар мавзӯи «Роҷеъ ба дастрасии озод ба интернет ҳамчун ҳуқуқи нави конститусионӣ». – Хучанд, 2021.

– конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» – маърӯза дар мавзӯи «Моҳияти ҳуқуқӣ ва иқтисодии савдои дистансионии мол ва хизматрасонӣ». – Душанбе, 2020;

– конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Илм ва инноватсия дар низоми тадбиқи ҳадафҳои стратегияи миллӣ» – маърӯза дар мавзӯи «Савдои фосилавӣ ҳамчун яке аз шаклҳои инноватсионии аҳаммияти иқтисодӣ дошта». – Хучанд, 2021;

– конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи: «Илм, иқтисодиёт ва ҷомеа: муаммоҳо ва роҳҳои баландбардории рақобатпазирии захираҳои меҳнатӣ ва нерӯи зеҳнӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маърӯза дар мавзӯи «Заминаҳои пайдоиш ва тақомули савдои фосилавӣ дар равандҳои иқтисодӣ». – Хучанд, 2022.

– конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии дар мавзӯи: «Ҷанбҳои мухталифи рушди «Иқтисодиёти сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маърӯза дар мавзӯи «Масъалаҳои муносибатҳои шартномавӣ дар раванди савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ». – Хучанд, 2023.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Далелҳо, хулосаҳо, тавсияҳо ва пешниҳодҳои дар ин кори илмӣ овардашуда дар 2 монография, 12 мақолаи илмӣ инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла, 5 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми рисола аз мақсадҳо, вазифаҳо ва мантиқи тадқиқот иборат буда, аз муқаддима, ду боб, ки панҷ зербобро муттаҳид мекунад, хулоса ва адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми умумии рисола аз 212 саҳифа иборат мебошад.

БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ФОСИЛАВИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ

1.1. Савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ҳамчун

падидаи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ

Дар асоси Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 мутобиқи маълумоти «Гузориш дар бораи рушди ҷаҳонӣ 2016: Дивидендҳои рақамӣ» Тоҷикистон аз рӯи сатҳи ҷорикунии технологияҳои рақамӣ ба кишварҳои дар марҳилаи тавлиди иқтисоди рақамӣ қарор дорад. Ин чунин маъно дорад, ки иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон дар оғози ташаккул ҷой дорад. Ин далели баҳодиҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро як қатор нишондиҳанда ва арзёбиҳои байналмилалӣ тасдиқ менамоянд. Тамоюли пастшавӣ бе ин ҳам мавқеи қафомондаи ҷумҳурӣ аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо дар солҳои охир боиси нигаронии махсус мебошад:

- мутобиқи арзёбии ҷаҳонии Форуми умумиҷаҳонии иқтисодии соли 2018 Тоҷикистон аз рӯи рақобатнокии иқтисодиёт дар байни 140 кишвар ҷойи 102-умро ишғол менамояд. Дар муқоиса бо арзёбии соли 2017 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 79-ум паст гардид;

- мутобиқи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ оид ба рушди Технологияи иттилотию коммуникатсионӣ (минбаъд ТИК)-и соли 2016 аз рӯи сатҳи самараҳои иқтисодии бадастоварда аз истифодаи ТИК Тоҷикистон дар байни 139 кишвар ҷойи 101-ро ишғол менамояд. Дар муқоиса бо арзёбии соли 2015 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 93-ум паст шуд;

- мувофиқи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумиҷаҳонии иқтисодӣ аз рӯи рушди ТИК соли 2016 Тоҷикистон аз рӯи сатҳи таъсири технологияҳои рақамӣ ба бизнес-моделҳои нав дар байни 139 кишвар дар ҷойи 103-ум ҷой дорад. Дар муқоиса бо арзёбии соли 2015 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 90-ум паст шуд;

- аз рӯи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумичаҳонии иқтисодӣ аз рӯи рушди ТИК соли 2016 Тоҷикистон аз рӯи сатҳи таъсири технологияҳои рақамӣ ба моделҳои ташкилӣ дар байни 139 кишвар ҷойи 94-умро ишғол менамояд. Дар муқоиса бо арзёбии соли 2015 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 84 паст гардид;

- мутобиқи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумичаҳонии иқтисодӣ аз рӯи рушди ТИК соли 2016 Тоҷикистон аз рӯи сатҳи истифодаи ТИК ва самаранокии ҳукумат дар байни 139 кишвар дар ҷойи 71 қарор дорад. Дар муқоиса бо маълумоти соли 2015 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 65 паст шуд;

- мувофиқи арзёбии ҳисоботи ҷаҳонии Форуми умумичаҳонии иқтисодӣ оид ба рақобатнокии иқтисодиёти соли 2018 Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи хариди давлатии маҳсулоти пешрафтаи технологӣ дар байни 137 кишвар ҷойи хеле баланди 26-умро ишғол менамояд. Вале дар муқоиса бо арзёбии соли 2017 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 20-ум паст шуд²⁶.

Менечери Бонки Ҷаҳонӣ дар Тоҷикистон Озан Севимли дар ҷаласаи 22-юми Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ оид ба «Рушди тиҷорати электронӣ» чунин қайд намуда буд: “Яке аз мушкилоти калидӣ дар рушди тиҷорати электронӣ дар Тоҷикистон ин пайвасти рақамии ноқофӣ ва гаронарзиш аст, ки як шарти зарурии ҳамагуна муомилоти онлайн аст. Барои он ки тиҷорати электронӣ воқеан рушд кунад ва миқёсро фаро гирад ва ба бештари истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон, ба монанди деҳқонони манотиқи дурдасти деҳот, манфиатҳои воқеӣ пешкаш кунад, пайвасти рақамӣ бояд универсалӣ, дастрас ва боэътимод бошад. Тибқи маълумоти GSMA, шумораи муштариёни ягонаи мобилии фарохмаҷро ба ҳар 100 нафар аҳоли дар Тоҷикистон дар соли 2021 44%, дар Қирғизистон 53%, Қазоқистон 65% ва дар Русия 77% буд. Бино ба маълумоти Хадамоти давлатии алоқа, дар соли

---

²⁶ Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

2021 дар Тоҷикистон сеяки аҳоли (худуди 3,3 миллион нафар) аз интернетии мобилӣ истифода кардаанд. Илова бар ин, фарохмаҷроии мобилӣ хеле гарон ва суст аст. Мувофиқи маълумоти Иттиҳоди Байналмилалӣ Телекоммуникатсия (ITU), арзиши обунаи фарохмаҷроии мобилӣ (ҳадди ақал 1,5 ГБ маълумот) ба ҳисоби миёна 7,5% даромади ноҳолиси миллии (ММД) ба ҳар сари аҳоли ва то 15,3% ММД моҳонаро ташкил медиҳад, ки ба ҳар сари аҳоли барои хонаводаҳои камбизоат дар минтақа қиматтарин аст. Суръати зеркашии фарохмаҷро барои корбарони мобилӣ хеле суст аст ва ба ҳисоби миёна дар моҳи январи соли 2022 6,4 мегабит дар як сонияро (Мбит/с) ташкил медиҳад ва Тоҷикистонро дар охирин санҷиши суръати ҷаҳонии Ookla дар байни 140 кишвари ҷаҳон дар ҷои 135-ум қарор додааст. Мо бояд бештар кор кунем ва мо метавонем бештар кор кунем. Бояд қайд кард, ки осебпазирии алоқаи рақамӣ бо бӯҳрони кунунии амнияти ва макроиқтисодӣ дар Аврупои Шарқӣ бештар шудааст. Дар ҳоли ҳозир, бештари спектр дар Тоҷикистон аз Русия ворид мешавад ва бархе аз провайдерҳои асосии хидматрасонӣ оператори давлатии Қазоқистон Транстелеком, оператори давлатии Русия Ростелеком ва оператори хусусии Русия МегаФон мебошанд. Дар пасманзари таҳримҳо ва хорич шудани ширкатҳо аз бозори Русия, Cogent Communications-и амрикоии яке аз бузургтарин провайдерҳои шабакаҳои байниқитъавии интернет дар ҷаҳон равобит бо муштариёни Русия, аз ҷумла Ростелеком ва МегаФонро қатъ кардааст. Ин боиси басташавии муваққатии шабака дар Русия шуда, хатари қатъ шудани шабакаҳоро афзоиш додааст. Ин вазъият зарурати ҷидду ҷаҳди таъҷилӣ ва якҷояро пурзӯр менамояд. Бонки Ҷаҳонӣ бо ҳукумати Тоҷикистон барномаи густурдаи табдили рақамиро баррасӣ мекунад, ки ба натиҷаҳои зерин тамаркуз хоҳад кард:

1) хатсайрҳои транзитӣ барои иртиботи байналмилалӣ дар Тоҷикистон бояд диверсификатсия шаванд, то устуворӣ ва тавонмандии бештари рақамӣ ба даст оварда шаванд;

2) шабакаҳои миллии телекоммуникатсионӣ бояд васеъ ва зич карда шаванд, то ба шабакаҳои ғайрифазол расидан ва ҷилавгирӣ аз бандшавии шабака;

3) фазои институтсионалӣ ва сиёсӣ барои ҷалби сармояи маҳаллӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла, тавассути мутобиқ кардани идоракунии бахш ба афзалиятҳои асосии миллӣ ва таҷрибаи беҳтарини байналмилалӣ ва таъмини мустақилияти танзимгари бахш мусоидтар (яъне шаффоф ва пешбинишаванда) мегардад;

4) беҳтар намудани имкониятҳои киберамният ва ҳифзи маълумот дар кишвар дар баробари афзоиши шумораи ҳамлаҳои киберӣ дар саросари ҷаҳон. Ин аз канорагирӣ аз як нуқтаи вуруд, ки тавассути он трафик мегузарад, дар бар мегирад, ки метавонад ба тамоми инфрасохтори рақамӣ дар кишвар дар сурати ҳамлаи киберӣ таъсир расонад”²⁷.

Савдои фосилавӣ ҳамчун як шакли фаъолияти хоҷагӣ дар соҳаҳои ҳаёти ҳаррӯзаи шаҳрвандон торафт бештар қувват мегирад. Афзоиши босуръати таъсири технологияҳои нав ба рушди иқтисодии Тоҷикистон ба пайдоиши шаклҳои нави савдои молҳо (хизматҳо) мусоидат кард, зеро субъектҳои соҳибкорӣ бо мақсади ташкили фаъолияти рақобатпазир ва ҷавобгӯ ба талаботи бозор роҳҳои гуногунро меҷӯянд.

Технологияҳои имрӯза чунон босуръат рушд мекунанд, ки давлатҳо қудрат надоранд, ки ба чунин рушд воқуниш нишон диҳанд ва онҳоро дар сатҳи қонунгузорӣ танзим кунанд. Дар баробари ин, бо мақсади танзими дурусти ҳуқуқии ҳар як соҳа, пеш аз ҳама, бояд дастгоҳи концептуалиро, ки асоси танзими ҳуқуқӣ мебошад, дар асл муайян мекунанд, ки чиро ва бо чӣ танзим карда мешавад ва бо ёрии он маълумоти илмӣ ҳозиразамон тафсир карда мешавад.

Дар ин асно ба андешаи Абдуҷалилов А., “То ба наздикӣ чунин як масъалаи муҳими танзими ҳуқуқӣ бо тағйироти сифатӣ дар қонунгузорӣ

---

²⁷ Озан Севимли. Развитие электронной коммерции в Таджикистане. 16 МАРТА 2022// Манбаи дастрасӣ: [https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/speech/2022/03/17/e-commerce-development-in-tajikistancanaи мурочиат: 20.03.2023 с.\).](https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/speech/2022/03/17/e-commerce-development-in-tajikistancanaи мурочиат: 20.03.2023 с.).)

дастгирӣ наёфта буд. Имрӯз мо бояд изҳор кунем, ки аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ парадигмаи пурраи ҳуқуқӣ барои Интернет вучуд надорад. Дар ҳамин ҳол, муносибатҳо дар фазои маҷозии Интернет чунон босуръат рушд мекунад, ки онҳо қайҳо аз доираи ҷузъҳои сирф иттилоотии он берун рафтаанд. Имрӯз шабакаи ҷаҳонии интернет низ ба як гипермаркети азими ҷаҳонӣ табдил ёфтааст ва танҳо тибқи ҳисобҳои нисбӣ гардиши солони дар дохили шабака дар соли 2007 аз як триллион доллар гузашт. Аз ин рӯ, муносибатҳои ҷамъиятии чунин дараҷаи баланди рушд наметавонанд масъалаҳои тезутунди қонунгузорӣ ва танзими меъёрӣ, агар тамоми ҳаҷм набошанд, ҳадди аққал институти асосии тичорати электрониро дар шабака дар назди ҳуқуқшиносӣ гузошта бошанд. Аз ҷумла, ба ҷаҳорҷӯбаи фазою вақти бастанӣ аҳдҳо, параметрҳои мушаххаси субъектҳои муомилот, ҳалли ҳуқуқии масъалаҳои муомилоти ҳуҷҷатҳои электронӣ ва пулҳои виртуалӣ, мушкилоти масъулияти маданӣ дар Интернет, ки имрӯз дар қонунгузории дохилӣ амалан инъикос нагардидааст ва агар инъикос шуда бошад ҳам дар шакли умумӣ аст. Аз ин рӯ, мушкилоти ҳуқуқии маданияи интернет, бахусус мушкилоти танзими ҳуқуқии тичорати электронӣ ва моҳияти ҳуқуқии муомилот дар Интернет ҷӣ дар илми ҳуқуқ ва ҳам дар қонунгузории Тоҷикистон нав буда, суғуст инқишоф ёфта, танҳо дар баъзе санадҳои қонунгузорӣ аз рӯи принципи қиёс дарҷ гардидаанд»²⁸.

Дар асарҳои илмӣ дар баробари танзими қонунгузорӣ ба масъалаи савдои фосилавӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Ҳамзамон, хангоми омӯзиши мафҳуми савдои фосилавӣ феълан дарки он вучуд надорад ва дар паҳлуи он мафҳумҳои "савдои электронӣ", "тиҷорати электронӣ" ва "бизнеси электронӣ" истифода мешаванд²⁹.

Бояд қайд кард, ки таърифи "тиҷорати электронӣ"-ро бори аввал профессори менеҷменти системаҳои иттилоотӣ ва информатикаи

---

²⁸ Абдуджалилов А. Правовое регулирование электронной коммерции в глобальной сети Интернет законодательством Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – С. 3.

²⁹ Беспарточный Б.Д., Черкашин М.Д. Малый бизнес: теория и практика. Монография. – Курск, 2010. – 327 с.

Донишгоҳи Колумбия В. Звасс соли 1996 пешниҳод карда буд, ки дар ниҳоят ба классикӣ табдил ёфт. Ба андешаи ӯ, "тиҷорати электронӣ" ин табодули иттилооти тиҷоратӣ, эҷоди муносибатҳои корӣ, анҷом додани муомилоти тиҷоратӣ тавассути шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла, муносибатҳои хариду фурӯш ва созишномаҳои байни ширкатҳо, инчунин, равандҳои умумист, ки тиҷоратро дар дохили ширкатҳои алоҳида дастгирӣ мекунад³⁰. Яъне, муаллиф ба ҷанбаҳои тиҷоратии ин мафҳум тамарқуз кардааст. Истилоҳҳои "тиҷорати электронӣ", "савдои электронӣ" ва "бизнеси электронӣ" аз ҷониби муаллиф ҳамчун синоним истифода шудаанд.

Ба гуфтаи донишманди англис Д. Козйер, «... тиҷорати электронӣ ин тиҷорат тавассути интернет бо истифода аз компютерҳои харидор ва фурӯшанда мебошад. Ҳар гуна маҳсулот (маҳсулот, хидмат, моликияти зехнӣ, маҳсулоти рақамӣ) метавонад мавзӯи тиҷорати электронӣ бошад. Тиҷорати электронӣ шакли нави ташкили корхонаҳои тиҷоратиро ба вуҷуд овард - платформаҳои виртуалӣ, мағозаҳои виртуалӣ, витринаҳои маҷозӣ ва ғайра. Масалан, ширкати Amazon аз Сиэтл (ИМА, Иёлати Вашингтон), ки мағозаҳои анъанавӣ надорад, китобхоро тавассути мағозаи онлайн мефурӯшад»³¹.

Дар маркази "инқилоби тиҷоратӣ" -и муосир, ба гуфтаи Л.А. Хасис, гузариш аз бозори фурӯшанда ба бозори харидор, пайдоиши модели нави рақобат дар асоси нишондихандаи "нарх/сифат", паҳншавии васеи сохторҳои тиҷоратии шабакавӣ, пайдоиши шаклҳои нисбатан муносиби хизматрасонӣ ба мизочон, тавсеаи қарзи истеъмолӣ, пайдоиши услуби нави истеъмол (харид) сураат мегирад.

Бизнеси шабакавӣ дар тиҷорат, системаҳои алоқа, хӯроки умумӣ, саноати хӯрокворӣ ва саноати фароғатӣ васеъ паҳн шудааст. Барои

---

³⁰ Авдейчикова Е.В. Современное состояние рынка удаленной торговли в России: тенденции и проблемы развития // Проблемы современной экономики. – 2013. – № 2 (46). – С. 139-142.

³¹ Козье Д. Электронная коммерция / Пер. с англ. – М.: Издательско-торговый дом «Русская редакция», 1999. – С. 6.

тиҷорати шабакавӣ маркази умумии назорат, стратегияи ягонаи корпоративӣ (аз ҷумла, идоракунии ягонаи бренд, стратегияи ягонаи маркетинг), идоракунии умумии таъминоти молу мавод, идоракунии ягонаи ҳаракати молҳо, сахмияҳо ва дигар захираҳо ва мутамарказсозии иттилооти дахлдор (аз ҷумла, коркарди фармоиш, ҷадвали расонидани мол), қобилияти дар як вақт хизмат расонидан ба бахшҳои гуногуни бозор, хос аст.³² Хасис Л.А. барои фаҳмидани тиҷорати электронӣ равиши иқтисодиро истифода мебарад, ки нуқтаи назари худро оид ба тиҷорати шабакавӣ ё шаклҳои шабакавии тиҷорати ташкилотҳо, ки бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ амалӣ карда мешаванд, дар бар мегирад.

Ба гуфтаи Ян Тиме савдои фосилавӣ ҳама гуна шакли савдои чаканаи маҳсулот барои истеъмоли ниҳой мебошад, ки дар он харидор моли харидашударо аз фурӯшанда намегирад, балки мол ба ӯ дар хона ё дар ҷои кораш расонида мешавад. Пеш аз харид кардан, харидор наметавонад маҳсулоти харидашударо бубинад, ламс кунад, бичашад, дар амал санҷад ё ба таври дигар тафтиш кунад. Пеш аз харидани маҳсулот, харидор танҳо бо тасвир ё тавсифи он шинос мешавад, ки он метавонад дар шакли хаттӣ (дар шакли каталог ё харфҳои таблиғотӣ) ё дар шакли электронӣ (дар шакли рекламаи телевизионӣ, презентатсия дар Интернет) ё дар CD) ё танҳо тавсифи молҳоро тавассути телефон гӯш мекунад³³. Ян Тиме равиши иқтисодиро истифода мебарад, ки нуқтаи назари худро оид ба ташкили савдои чаканаи дар байни истеъмомкунандагони ниҳой муттаҳид мекунад, ки бо истифода аз воситаҳои муайяни техникӣ барои таъмини фаъолияти он амалӣ карда мешавад.

Ба гуфтаи О.А. Кобелев, тиҷорати электронӣ як шакли мушаххаси тиҷорат, як усули комилан нави харид, фурӯш ва паҳнкунии молу хизматҳо мебошад, ки айни замон бо қоидаҳои савдои бисёрҷонибаи эътирофшудаи

---

³² Хасис Л.А. Сетевая розничная торговля: тенденции и перспективы. – М.: ЗАО «Издво «Экономика», 2005. – С.14.

³³ Тиме Ян. Дистанционная торговля Перевод с нем. Л.А. Болховитиной; науч. ред. А.В.Иванов. – М.: Вершина, 2006. – С. 2.

байналмилалӣ, аз ҷумла Созишномаи генералии тиҷорат дар соҳаи хизматрасонӣ (GATS)³⁴ танзим карда мешавад. Дар таъриф муаллиф мафҳуми "идоракунии равандҳои истеҳсоли" -ро истифода мебарад, ки татбиқи идоракунии маҷмӯи мураккаби равандҳои ибтидоӣ: воҳидҳои асосӣ, хизматӣ ва ёрирасони корхона буда, таъмини саривақтии маҳсулоти додашударо таъмин менамояд. Яъне, ин равандҳо ба истеҳсоли маҳсулот марбутанд, на мустақиман ба татбиқи тиҷорати он, балки дар мавриди мо - тиҷорати электронӣ.

Э.В. Авдейчикова мафҳуми тиҷорати электрониро ҳамчун як шакли фурӯши чаканаи мол ва хизматрасонӣ ба истеъмолкунандагон аз мағозаҳои электронӣ тибқи фармоиш аз шабакаҳои компютери маҳаллӣ ва интернет тибқи нашрияҳои тиҷоратӣ, ки қаблан дар ин шабакаҳо паҳн шуда буданд (рӯйхатҳо, мушаххасот ва ғайра) муайян мекунад³⁵. Фурӯшандагон ва харидорон дар ин шакл ҳамчун субъектҳои воқеӣ, ки тавассути воситаҳои моддии алоқа дар муҳити виртуалӣ мавҷуданд, амал мекунанд, зеро ҳуди раванди муошират ва барқарории муносибатҳои тиҷоратӣ байни контрагентҳо на шахсан, балки тавассути мубодилаи паёмҳои электронӣ сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, аксари муаллифон ба ин ақида содиқанд, ки тиҷорати электронӣ фурӯши маҳсулоти моддӣ ва ғайримоддӣ ба таври электронӣ мебошад. Таносуби мафҳумҳои "тиҷорати электронӣ" ва "савдои электронӣ" робитаи наздики онҳоро нишон медиҳад. Бояд қайд кард, ки дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ ин мафҳумҳо як маъно доранд ва аксари мушкилот барои фаҳмиши онҳо ҷанбаҳои забони тарҷумаи истилоҳи "тиҷорати электронӣ" аз забони англисӣ мебошанд, ки мафҳуми "e-commerce" маъмултарин аст.

---

³⁴ Кобелев О.А. Электронная коммерция: учебн. пос. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К., 2015. – С. 15.

³⁵ Авдейчикова Е.В. Современное состояние рынка удаленной торговли в России: тенденции и проблемы развития // Проблемы современной экономики. – 2013. – № 2 (46). – С. 139-142.

Дар чаҳони муосир тичорати электронӣ тавассути Интернет ба маъмултарин шакли фурӯши фосилавӣ табдил меёбад.

Технологияҳои интернетиро метавон ба ду категорияи асосӣ тақсим кард:

1) технологияҳои офлайн-василаи паҳн кардани паёмхое, ки иртиботи офлайнро таъмин мекунад, яъне имкон медиҳад, ки асинхронияи назаррас дар мубодилаи паёмҳо (масалан, веб саҳифаҳо) таъмин гардад;

2) технологияи онлайнӣ муоширати синхронӣ дар вақти воқеӣ (масалан, конференси аудио ва видео)³⁶.

Истифодаи технологияҳои интернетӣ имкон медиҳад, ки вақти муоширати байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон аз ҳисоби мубодилаи синхронии иттилоот дар вақти воқеӣ кам карда шавад, инчунин, байни онҳо робита барқарор карда шавад, ки тичорати электронӣ дар ҷойгоҳи махсус - пешбурди мол аз ҷониби корхонаҳои савдо ба истеъмолкунандагони ниҳой ҷой гирад. Низоми тичорати электронӣ амалиётҳои хариду фурӯш, қобилияти дастгирӣ кардани равандҳои ба вучуд овардани талабот ба маҳсулот ва хизматҳо, автоматикунонии вазифаҳои маъмурии марбут ба фурӯш ва коркарди фармоиш, инчунин, такмили мубодилаи иттилоот байни шариконро дар бар мегирад. Савдои электронӣ як намуди ҷудоғонаи системаи тичорати электронӣ мебошад, ки дар он ҷо молрасон ё хизматрасон онҳоро бо пардохти пул таъмин мекунад. Савдои фосилавӣ дар байни дигар шаклҳои чакана ҷои муҳимро ишғол мекунад.

Муқоисаҳои ин намуди равандҳои савдо нишон медиҳанд, ки савдо бо истифода аз технологияҳои интернетӣ аз маҷмӯи параметрҳои анъанавӣ фарқ мекунад, бинобар ин он сатҳи нави сифатии рушди иқтисоди воқеиро ифода мекунад ва дар ҷараёни таҳаввули он ба шакли наво табдил меёбад, ки метавонад сифатан тағйир ёбад ва ба беҳтар кардани фаъолияти ҳамаи

---

³⁶ Кравчук П.Ф., Килимова Л.В. Информатизация общества как условие самосовершенствования личности // Известия Курского государственного технического университета. – 2002. – № 1(8). – С. 241-253.

субъектҳои иштирокчи мусоидат намояд. Ҳамзамон, хусусиятҳои тичорати хӯрокворӣ имконоти харидоронро дар интихоби маҳсулоти хӯрокворӣ дар мағозаи интернет маҳдуд мекунад. Аз ин рӯ, ҳангоми ташаккул додани механизмҳои пешбурди ғизо тавассути технологияҳои интернетӣ, ин хусусиятҳоро тавассути пешниҳоди микдори ҳадди имконпазири иттилоот дар бораи маҳсулот ва таъмини сифати баланди он ба назар гирифтани лозим аст³⁷.

Дар асоси таҳлил муайян карда шуд, ки савдои фосилавӣ як намуди нави фаъолиятест, ки дар натиҷаи интиқоли фаъолияти хоҷагӣ ба шабакаи глобалии иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба вуҷуд омадааст. Муайян кардани моҳият, хусусиятҳо ва афзалиятҳои савдои фосилавӣ нисбат ба савдои анъанавӣ асоси ташаккули дастгоҳи концептуалии ин соҳа гардид ва имкон дод, ки бо рушди ҷомеаи иттилоотӣ интернет барои татбиқи он воситаи асосии калидӣ гардидааст.

Самаранокии пешниҳоди мол бевосита аз арзиши талаботи эҳтимоли вобастагӣ дорад, ки он дар навбати худ ба шумораи аҳолии дар минтақаи фарогирии ташкилоти савдо зиндагидошта вобастагӣ дорад.³⁸ Ҳамин тариқ, метавонем мураккабии ташкили тичоратро дар нуқтаҳои аҳолинишини хурд қайд кунем. Ин аҳамияти чунин як шакли тичоратро ба мисли савдои фосилавӣ муайян мекунад³⁹. Харидорон имконият доранд, ки новобаста аз маҳалли зист мол бихаранд, ки ин имкон медиҳад, ки таъминоти муассири мол дар нуқтаҳои аҳолинишин амалӣ карда шавад.

---

³⁷ Черкашин М.Д. Сущность и генезис дистанционной торговли товарами // В сборнике: Институты и механизмы инновационного развития: мировой опыт и российская практика. сборник статей 10-й Международной научно-практической конференции, посвященной 255-летию Вольного экономического общества России: в 2 т.. ФГБОУ ВО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» (Курский филиал); КРОО Общероссийской общественной организации «Вольное экономическое общество России». – Курск, 2020. – С. 279-283.

³⁸ Красильникова Е.А. Товародвижение: системы управления в современных условиях. В сборнике: Развитие экономики и предпринимательства в условиях экономических стратегий импортозамещения. Материалы международной научно-практической конференции, сборник научных статей преподавателей, аспирантов и студентов. под ред. Малышкова В.И. – Москва, 2015. – С. 109-111.

³⁹ Карашук О.С., Чибирев А.В. Перспективные направления развития собственной системы товародвижения торговых организаций // Торгово-экономический журнал. – 2015. – Т. 2. – № 1. – С. 31-40.

Дар аввал камбудии асосии савдои фосилавӣ метавонад хароҷоти зиёди вақт бошад. Харидор бояд интизор мешуд, ки каталогҳои зарурӣ гирифта шаванд, фармоиш диҳанд, бехтараш тавассути телефон ва аксар вақт бо истифода аз каналҳои почта, интизори қабули мол, пардохти онро тавассути почта ва бо он шинос шудан бо мол маҳсулоти харидашударо ва дар ҳолати зарурӣ аз хариди он даст кашад. Ин ба он оварда расонд, ки вақти харидани мол бо моҳҳо чен карда мешуд ва тарзи савдои фосилавӣ нисбатан кам истифода мешуд.

Охири асри XX бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ хос буд. Ташаккули шабакаҳои мухталифи телекоммуникатсионӣ дар саросари ҷаҳон рушд карданд. Технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки ҳама амалиётеро, ки интиқоли ҷисмонии молро талаб намеkunанд, зуд анҷом диҳанд. Дар натиҷа, вақти харидани мол аз масофа якбора коҳиш меёбад ва илова бар ин, харидор имкон дорад, ки нисбат ба истифодаи каталогҳои коғазӣ бо мол муфассалтар шинос шавад. Дар натиҷа савдои фосилавӣ ҳамчун як шакли савдои тиҷоратӣ хеле рушд намуд⁴⁰.

Иқтисодии бузурги савдои фосилавӣ рушди онро ҳатто дар он ҳолатҳое муайян кард, ки харидор барои дидани мағозаи статсионарӣ мушкилот надошта бошад. Ташкилотҳои савдои фосилавӣ тавассути як қатор сарфаи хароҷот метавонанд ба харидорон нархҳои арзонтар пешниҳод кунанд.

Савдои фосилавӣ бо як қатор хатарҳо барои харидор алоқаманд аст, агар маҳалли чойгиршавии мағозаи статсионарӣ ба харидор маълум бошад, пас чойи пешниҳоди даъво дар мавриди савдои фосилавӣ барои харидор возеҳ нест. Қулай будани савдои фосилавӣ барои харидорони гуногун низ ба дараҷаҳои гуногун муфид аст - барои як қатор харидорон нисбат ба интизори расонидани мол ба тарзи классикӣ харидани мол қулайтар аст.

---

⁴⁰ Ильяшенко С.Б. Социально-экономические аспекты состояния электронной коммерции в России // Актуальные проблемы современной науки // Международной научно-практической конференции: в 4 частях. Ответственный редактор А.А. Сукиасян. – М., 2013. – С. 150-155.

Аз тарафи дигар, вазифаи иҷтимоии савдои фосолавӣ муҳим аст. Рушди бузурги дӯконҳои интернетӣ ба он оварда расонд, ки хариди мол аз фосолаи дур як хизмати махсус нест, балки дар ҳама ҷо дар мағозаҳои савдои фосолавӣ таъмин карда мешавад. Гузашта аз ин, дар айни замон, уҳдадорӣ мағозаҳои интернетӣ барои тахвили мол дар қонун муқаррар карда шудааст. Инчунин, бояд қайд кард, ки истеъмолкунандагоне ҳастанд, ки навоариҳоро дар тичорат манфӣ қабул мекунанд ё барои истифодаи технологияҳои компютерӣ дониши зарурӣ надоранд⁴¹.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло сарҳади бозори савдои фосолавиро муайян мекунанд, ки имкон дод унсури анъанавии тичорат дар баробари он вучуд дошта бошад.

Тамоюли кунунии рушди тичорат ҳамгироии шаклҳои мухталифи он мебошад⁴². Ташкилотҳои савдои фосолавӣ аз хизмати худбари мол (самовывоза) васеъ истифода мебаранд. Фурӯши мол тавассути нуқтаи қабул метавонад таъсири манфии савдои фосолавиро коҳиш диҳад⁴³.

Бо чунин харид имкон дорад, ки маҳсулоти харидашударо бодикқат аз назар гузаронед ва бидуни мушкilotи ахлоқӣ аз хариди он даст кашед. Илова бар ин, хариди мол бо истифода аз тарзи худбар боиси ниёзе ба интизорӣ нест. Фармоиш тавассути шабака мустақиман ба ташкилоти савдо интиқол дода мешавад, ки эҳтимолияти харидани он зиёд аст. Илова бар ин, маълумоти фармоишҳои харидорон барои пешгӯии минбаъдаи талабот метавонад истифода шавад. Ҳамзамон, дар нуқтаҳои худбар як қатор маҳсулоти алоқаманд ба тарзи анъанавӣ фурӯхта мешаванд. Ин

---

⁴¹ Шинкарёва О.В., Майорова Е.А. Оценка влияния введения торгового сбора на деловой климат в секторе розничной торговли России // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 15. – С. 2483-2498.; Иванов Г.Г., Майорова Е.А. Корпоративная социальная ответственность в торговом бизнесе // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 20. – С. 3569-3582; Майорова Е.А. К вопросу о социальной эффективности торговли // Успехи современного естествознания. – 2015. – № 1-4. – С. 718.

⁴² Куренкова В.П. On-line и off-line торговля: интеграция как тренд в современном розничном бизнесе. В сборнике: VI Найденковские чтения. Инновационные процессы и культура предпринимательства на потребительском рынке товаров и услуг Международная научно-практическая конференция. Сборник научных статей преподавателей, аспирантов и студентов: в 2-х частях. Под редакцией Ю.В.Рагулиной; Московская академия предпринимательства при Правительстве Москвы. – Москва, 2014. – С. 87-90.

⁴³ Леонова Ю.Г. Основные аспекты рыночных исследований в научных трудах по материалам Международной научно-практической конференции: в 16 частях предприятия торгового сервиса. В сборнике: Теоретические и прикладные вопросы науки и образования сборник. – М., 2015. – С. 89-90.

намуди савдо боиси баланд шудани самараи фаъолияти иктисодии ташкилотҳои савдо мегардад⁴⁴.

Тамоюли мувофиқ дар чорӣ намудани шаклҳои савдои фосилавӣ дар мағозаҳои анъанавӣ низ мушоҳида мешавад. Ин тамоюлҳо ҳам ташкили мағозаҳои онлайнӣ худ ва ҳам хизматҳои иловагиро тавассути шабака дар бар мегиранд. Намунаи чунин хизматҳо фармоиши молҳо барои харидорони мушаххас аст, дар ҳоле ки молҳои, ки воқеан дар як нуқтаи муайян вучуд надоранд, низ метавонанд захира карда шаванд. Дар ин ҳолат, ба харидор дар бораи вақте хабар дода мешавад, ки пас аз он имкони хариди молро дорад. Кор аз рӯи ин схема ба хизмати худбар шабех аст, аммо ҳамзамон, чун хариди мол аз ҷониби харидор ахлоқан дарк карда мешавад, тавре ки дар як нуқтаи муайяни фурӯш анҷом дода шудааст.

Ҳатто агар як фурӯшандаи анъанавӣ нахоҳад технологияи интернетиро истифода барад, он метавонад аз франчайзинг манфиат гирад. Яке аз сабабҳои рад кардани муштариён аз тичорати онлайн нобоварӣ аст ва истифодаи брендҳои маъруф аз ҷониби харидор ниҳоят мусбат қабул карда мешавад⁴⁵.

Тавсия дода мешавад, ки чунин тамоюли рушди савдои фосилавӣ, ба монанди истифодаи намудҳои гуногуни дастгоҳҳои мобилӣ, қайд карда шавад. Гузашта аз ин, як қатор ташкилотҳои савдо замимаҳои махсуси мобилӣ таҳия кардаанд, ки барои фармоишгар фармоишро осон мегардонанд. Чунин барномаҳо усулҳои хуби пешбурди фурӯши тичорати электронӣ мебошанд⁴⁶.

Яке аз мушкилоти ҷиддии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон сифати пасти хизматрасонӣ аст. Аксарияти соҳибкорон дар бораи дурнамои тичорат ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон фикр намекунанд, зеро онҳо

---

⁴⁴ Ефимовская Л.А. Методика оценки эффективности коммерческих сделок // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 11. – С. 1595-1606.

⁴⁵ Сумина Е.С., Каращук О.С., Никишин А.Ф. Франчайзинг и его роль в повышении эффективности использования нематериальных активов торговой организации. В сборнике: Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности Сборник статей Международной научно-практической конференции. Ответственный редактор: Сукиасян Асатур Альбертович. – Уфа, 2015. – С. 281-283.

⁴⁶ Никишин А.Ф., Панкина Т.В., Иванов Г.Г. Этапы эволюции дистанционной торговли // Современные тенденции развития науки и технологий. – 2016. – № 1-11. – С. 89-92.

рақиб надоранд ва аз ин рӯ, танҳо даромадро андеша мекунанд. Нақшаҳои тиҷоратие, ки шитобкорона таҳия карда шудаанд, тиҷорати асосии маркетинг ва логистикаро дар бар намегиранд. Бо пешбурди тиҷорати худ машғул шуда, соҳибкорон ба рушди инфрасохтори дохилӣ тавачҷӯҳи дуруст зохир намекунанд.

Таъминоти фармоиш бояд якчанд рӯз ё ҳатто ҳафта пештар бояд сурат гирад. Бисёр ташкилотҳо мувофиқи принсипи "вақте ки онҳо фармоиш медиҳанд, мо мехарем" кор мекунанд. Гузашта аз ин, агар мол дар анбор набошад, ба муштарӣ чун қоида ҳатто занг намезанад. Муносибати таъхирнопазир ба дархост, хатогӣҳо дар фармоиш, тӯл кашидани мӯҳлати таъминоту дастрасии мол, сифати пасти молҳо, кормандони беадаби ташкилот дар байни истеъмолкунандагон дар бораи савдои фосилавӣ андешаи номатлубро ба вуҷуд меоранд.

Мушкилоти дуввум сатҳи пасти омодагии соҳибкорон ба иштирок дар чараёни савдои фосилавӣ мебошад. Идоракунии бесифат ва бизнес-нақшаҳои мукамал нагардида боиси талафоти калон ва чанбаҳои манфии сармоягузори дар баҳши савдои фосилавии Тоҷикистон мегардад. Дар Тоҷикистон шумораи ками ширкатҳои шакли ташкилӣ ва ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки бо сохтори возеҳ, бизнес-нақшаи салоҳиятдор, стратегияи вуруди возеҳ ба бозор ва сиёсати оқилонаи маркетинг кор мекунанд. Аз ин рӯ, тибқи омор, дар Тоҷикистон аз даҳ мағозаи савдои фосилавӣ дар соли аввал танҳо як мағоза боқи мемонад ва аксари боқимондагон дар марҳилаи руқуд қарор доранд.

Дар муқоиса, масалан дар Русия иштирокчиёни бозор ба дурнамои рушди савдои фосилавӣ хушбинанд ва афзоиши ҳаҷмиро беш аз 45% пешгӯӣ мекунанд. Таҳлилгарон боварӣ доранд, ки афзоиши бозор каме пастрар хоҳад шуд ва ҳиссаи савдои фосилавӣ дар ММД (маҷмӯи маҳсулоти дохила) на бештар аз 2% ва шумораи харидорон ҳар сол то 25% афзоиш

хоҳад ёфт. Ҳамзамон, рақобат дар бозори Русия бо мағозаҳои пешсафи савдои фосилавӣ дар ҳаҷм низ пурзӯр хоҳад шуд⁴⁷.

Дар ояндаи наздик соҳибкорони тоҷик низ дар соҳаи савдои фосилавӣ аз эҳтимол дур нест, ки бо ширкатҳои хориҷӣ рақобат кунанд. Танҳо даромади Amazon.com дар соли 2017 назар ба гардиши савдои фосилавӣ дар Русия қариб шаш маротиба зиёдтар аст.⁴⁸ Дар Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бисёр ширкатҳои савдои фосилавӣ мавҷуданд, ки даромади солонашон 1 миллиард доллар (ИМА) аст, ки ба онҳо имкон медиҳад хароҷоти воҳидҳоро кам кунанд, ассортиментро дар як сол ҳаҷми маротиба навсозӣ кунанд ва 70 дарсади фурӯшро ташкил кунанд. Ин махсусан барои мағозаҳои савдои фосилавии Олмон дуруст аст. Гузашта аз ин, нархҳои ниҳии онҳо, ҳатто бо назардошти таҳвил, нисбат ба нархҳои бозори Тоҷикистон 30-50% арзонтаранд, зеро онҳо бевосита ба хариди молҳои ғарбӣ дастрасӣ доранд. Тибқи натиҷаҳои соли 2017 ҳаҷми бастаҳо аз хориҷа 30 миллион дона буд, ки 21,6 миллионаш аз мағозаҳои хориҷӣ фармоиш дода мешавад⁴⁹.

Дар ҳоли ҳозир, бастаи байналмилалӣ танҳо дар сурате ситонида мешавад, ки арзиши он аз \$ 1000 ё вазнаш аз 31 кг зиёд бошад. Аз ин рӯ, содироти молҳо бидуни бочи гумрукӣ аксар вақт аз ҷониби соҳибкорони тоҷик барои фурӯши минбаъда истифода мешавад, бинобар ин ба мақомоти гумруки Тоҷикистон пешниҳоди бочи гумрукӣ аз бастаҳои фиристодаи мағозаҳои хориҷӣ саривақтӣ баҳо дода мешавад. Гумон меравад, ки ин боиси афзоиши арзиши молҳои хориҷӣ ва кӯмак ба тижорати Тоҷикистон хоҳад шуд.

Тибқи як пажӯҳиши портали Yandex -Market, бузургтарин афзоишро аудиторияҳои то 17-сола нишон додаанд - чунин қорбарон 65% бештар буданд. Дар ҷои дуюм - дар синни 18-24 (+ 62%) ва дар сеюм - дар синни 35-

---

⁴⁷ InSales: Аналитический отчет «Рынок интернет-торговли в России». [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL:<http://www.insales.ru/blog/wp-content/uploads/2017/04/> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

⁴⁸ Шопоголики без границ. Коммерсант.ру. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL:<http://www.kommersant.ru/doc/1857866> (санаи мурочиат: 28.05.2018 с.).

⁴⁹ Хомич И.Н. Тенденции рынка дистанционной торговли в России // Дискуссия. – 2017. – №1. – С. 80-86.

44 (+ 47%). Дар байни корбарони аз 55 сола боло, онҳо бештар ба хариди онлайн 32% таваҷҷӯҳ зоҳир карданд. Шунавандагони мардон ва занон тақрибан ба ҳамин суръат меафзоянд. Дӯконҳои телевизионӣ аз рӯи шумораи истеъмолкунандагон, масалан дар Русия ҳоло ҳам бо тичорати интернетӣ рақобат мекунанд. Аммо бо рушди интернет, тичорати телевизионӣ ба замина меафтад. Агар пештар қариб 80% аҳолии молро тавассути дӯконҳои телевизионӣ харидорӣ мекарданд, имрӯз шумораи харидорон чанд маротиба камтар аст ва ин ба он вобаста аст, ки на танҳо аҳолии қобили қор аз интернет, балки занони хонашин ва ҳатто нафақахӯрон низ истифода мебаранд. Тичорати чакана тавассути Интернет дорои потенциали афзоиш аст, гарчанде ки дар панҷ соли оянда афзоиши шумораи харидорон аз минтақаҳо дар назар аст - ҳиссаи минтақаҳо ба беш аз 80 мерасад ва шумораи харидорон ба 60% меафзояд. Шумораи умумии харидорон дар давоми панҷ сол дучанд мешавад, дар ҳоле ки ҳаҷми бозори савдои фосилавӣ қариб якуним баробар меафзояд⁵⁰.

Ҳамин тавр, ҳангоми рушди савдои фосилавӣ баъзе тамоюлҳоро муайян кардан мумкин аст, ки барои бозори фосилавии Тоҷикистон хосанд:

1. Бозори савдои фосилавӣ худро дар ҳама сатҳҳои ҳукумат, соҳибкорӣ ва ҷомеа ҳамчун як бахши муҳими иқтисод эълон кардааст. Сарфи назар аз ҳиссаи ками савдои фосилавӣ дар низоми савдо, дар ин қисмати бозор дар Тоҷикистон тамоюли устувори мусбат мушоҳида мешавад.

2. Бозори савдои фосилавӣ, тибқи пешгӯиҳои коршиносон, дар панҷ соли оянда (2021–2025) камаш 2,3 маротиба афзоиш меёбад. Ҳамзамон, фурӯши онлайн дар Душанбе камтар аз 15% дар як сол афзоиш меёбад ва афзоиши фаъолтар дар минтақаҳо дар назар аст.

3. Рушди савдои фосилавӣ Интернетро аз як канали иттилоотӣ ба канали фурӯши бисёр ширкатҳои Тоҷикистон табдил дод. Дар ҷои аввал

---

⁵⁰ Хисматуллин О.Ю. Отдельные аспекты развития правового регулирования дистанционной торговли в России [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/otdelnyeaspekty-razvitiya-pravovogo-regulirovaniya-distantsionnoy-torgovli-v-rossii/viewer>(санаи мурочиат: 28.05.2018 с.).

дар байни сокинони кишвар дар рӯйхати харидҳо тавассути Интернет хурока; дар чои дуввум мусиқӣ, филмҳо, бозиҳои видео ва ғайра мебошанд.

4. Рушди бозори савдои фосилавӣ ба рушди бозори хадамоти почта мусоидат мекунад. Бино ба маълумоти худӣ Хадамоти алоқа ҳиссаи даромад аз фурӯши фосилавии молҳо дар сохтори гардиши солонии ширкат то нимаи соли 2019 ба 20% расид. Ин даромадҳо тавассути фиристодани мукотибаи хаттии оператори каталог, интиқоли худӣ мол ва қабули пардохтҳо барои моли фиристодашуда ба даст оварда мешаванд.

5. Бозингарони калони масъул дар ин қисмати бозори чакана кӯшиш мекунанд то ҳадди имкон ҳуқуқи истеъмолкунандагонро аз қаллобон ва амалҳои ноодилонаи онҳо ҳифз кунанд ва ташкилотҳои ҷамъиятии ба ин бахш хос, таъсис диҳанд.

6. Бозори савдои фосилавии Тоҷикистон нисбат ба бозори давлатҳои хориҷа рақобатпазир нест, аз ин рӯ, корхонаҳои хурду миёна барои оғоз намудани тичорат ва рушди ин бозор дурнамои хуб доранд. Аммо, бояд қайд кард, ки дар баробари рушди ин қисмати бозор мушкилоти танзими он низ меафзояд. Масалан, савдои фосилавӣ ба қонунгузори Тоҷикистон оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон танзим нашудааст.

Ба андешаи П.З. Мирзозода, «Беҳтар намудани рақобатпазирии субъектҳои соҳибкорӣ ин, пеш аз ҳама, дарки талаботи бозори истеъмолӣ ва дурнамои рушди он мебошад; донишҷӯи имкониятҳои рақибон, таҳлили тамоюлҳои рушди муҳити зист; қобилияти сохтани маҳсулот бо чунин сифатҳо, ки истеъмолкунанда онро аз маҳсулоти рақиб афзалтар медонад. Дар шароити рақобат нархҳо дар бозор аз рӯи талабот муайян карда мешаванд ва ҳар як тағйироти хоҳиши истеъмолкунанда ба намуди ин ё он маҳсулот ва хизматрасонӣ фавран тавассути тағйир додани нархи маҳсулот ба истехсолкунанда расонида мешавад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирии корхона беҳтар намудани сифати мол мебошад. Ба маънои васеъ, сифати маҳсулот маҷмӯи хосиятҳои маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) барои қонеъ кардани ниёзҳои ба таъиноти он мувофиқ

аст. Дар баробари ин, баланд шудани дараҷаи сифати маҳсулот афзоиши талабот ба он ва зиёд шудани маблағи ғоидаро на танҳо аз ҳисоби ҳаҷми фурӯш, балки аз ҳисоби баланд шудани нархи маҳсулоти хушсифат низ тақозо мекунад»⁵¹.

Дар муқоиса бо қонунгузори Тоҷикистон мувофиқи қисми 4, моддаи 26 Қонуни Федератсияи Русия "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон" истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт пеш аз супоридани мол ва дар давоми ҳафт рӯз аз додани мол даст кашад. Дар ҳолате, ки агар маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани моли босифат ҳангоми расонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар давоми се моҳи пас аз супоридани мол аз мол даст кашад. Бозгашти маҳсулоти босифат имконпазир аст, агар пешниҳоди он, ҳосиятҳои истеъмолӣ, инчунин ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Набудани ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шароити хариди мол истеъмолкунанда ӯро аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди мол аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад. Истеъмолкунанда ҳуқуқ надорад аз маҳсулоти сифаташ мувофиқ, ки дорои ҳосиятҳои алоҳидаи муайяншуда мебошад, даст кашад, агар ин маҳсулотро танҳо истеъмолкунандае, ки онро мехарад, истифода барад. Агар истеъмолкунанда аз мол даст кашад, фурӯшанда бояд ба ӯ маблағи пулиеро, ки истеъмолкунанда тибқи шартнома пардохт кардааст, ба истиснои хароҷоти фурӯшанда барои таҳвили моли баргардонидашуда аз истеъмолкунанда на дертар аз даҳ рӯз аз санаи дарҳости истеъмолкунанда баргардонад⁵².

Савдои фосилавӣ як унсурӣ фаъолона инкишофёбандаи бозори чаканаи дорои потенциали назаррас мебошад, ки бешубҳа, рушди худро бо вучуди ҳама проблемаҳо ва мушкилот идома медиҳад. Ҳамчун чӯзӣ

⁵¹ Мирзоев П.З. Правовые основы инновации и качество товара (работ, услуг) как фактор конкурентоспособности субъектов предпринимательской деятельности // Материалы международной научно-практической конференции на тему: «Проблемы правового регулирования инновации в предпринимательской деятельности» (10 июня 2014 года). – Душанбе, 2014. – С. 129.

⁵² Казакова К.В., Пушилин Д.В. Перспективы развития Интернет-торговли в России // Фундаментальные исследования. – 2014. – №12 (часть 9). – С. 1968-1972

сохтмони схемаҳои тақсимоти чандканалӣ, савдои фосолавӣ метавонад ба ташкилот аудиторияи иловагии истеъмолкунандагон, афзоиши мунтазами талаботро фароҳам орад ва инчунин, имкон медиҳад хароҷоти тақсимодро оптимизатсия кунад⁵³.

Имрӯз, бешубҳа савдои фосолавиро метавон яке аз бахшҳои босуръат рушдбанда ва ояндадори соҳибкорӣ номид. Нишондиҳандаҳои миқдории рушди савдои фосолавӣ ба мо имкон медиҳанд, ки онро ҳамчун як бахши мустақили фаъолна рушдбандаи соҳибкорӣ бо потенциали баланди рушд баррасӣ кунем. Дар ин шароит танзими ҳуқуқӣ аҳамияти муҳим пайдо мекунад, ки ба таъмини самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ ва сифати хизматрасонӣ ба аҳоли бо тарзи фосолавии савдои мол (хизмат) нигаронида шудааст.

Таҳлили систематикӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ба мо имкон медиҳад то хулоса барорем, ки оид ба мафҳуми савдои фосолавӣ муқарароти мушаххас ҷой надорад (дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба истиснои муқаррароти умумии моддаи 566 – фуроши мол тибқи намунаҳо) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон”⁵⁴) ва савдои фосолавӣ на ҳамчун як намуди алоҳидаи шартномаи хариду фуроши чакана, балки танҳо ҳамчун як тарзи махсуси фуроши мол баррасӣ мегардад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, № 1921 муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти савдои электронӣ танзим намуда, ба ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни савдои электронӣ, инчунин таъмини фаъолияти онҳо равона гардидааст. Қонуни мазкур нисбат ба аҳдҳое, ки бо истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва расмиёти электронӣ амалӣ мешаванд, татбиқ мегардад. Амали Қонуни мазкур нисбат ба аҳдҳое, ки тасдиқи ҳатмии

---

⁵³ Гильнич А.И. Современное состояние рынка дистанционной торговли в России: тенденции и проблемы развития // Инновации. Наука. Образование. – 2021. – № 27. – С. 180-184.

⁵⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, к.1, мод. 699.

нотариалӣ ё бақайдгирии давлатиро талаб менамоянд, дар бозори суғурта ва коғазҳои қиматнок баста мешаванд ва объектҳои, ки аз муомилоти граждани бароварда ё маҳдуд шудаанд, инчунин хариди давлатӣ татбиқ намегардад⁵⁵. Аммо муқаррароти Қонуни мазкур бо муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавҷам нестанд.

Аз ин рӯ, зарурати таҳлили андешаҳои илмӣ пеш меояд. Аз ҷумла, В.В. Шелихов ва О.О. Громова чунин мешуморанд, ки савдои фосилавӣ "яке аз шаклҳои фурӯши чаканаи мол аз тариқи почта ва таҳвили онҳо тибқи фармоиши инфиродии харидорон ба суроғаҳои нишондодаи онҳо мебошад"⁵⁶.

А.В. Величковский яке аз шартҳои асосии онро ҳамчун асос барои муайян кардани савдои фосилавӣ - набудани имконияти харидор бевосита бо маҳсулот пеш аз харид шинос шудан маънидод менамояд. Аз ин сабаб савдои фосилавӣ "ҳама гуна фурӯши молҳоест, ки имкони шиносоии мустақим бо маҳсулот ва иртиботи мустақим бо фурӯшандаро истисно мекунад"⁵⁷.

Ба гуфтаи Е.В. Авдейчикова савдои фосилавӣ "як бахши фаъолияти тижоратист, ки дар он фурӯшанда ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯш ва интиҳоби маҳсулот бевосита бо харидор тамос намегирад, аммо раванди фурӯш тавассути тарзи савдои фосилавӣ сурат мегирад: онлайн мағоза; каталогҳои почта; дӯкони телевизион, автоматҳо ва ғайра".⁵⁸

Я. Тиме чунин мешуморад, ки савдои фосилавиро метавон "ҳама гуна шакли савдои чаканаи маҳсулот барои истеъмоли ниҳой номид, ки дар он

---

⁵⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи савдои электронӣ" аз 24 декабри соли 2022, № 1921// Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2023 с.).

⁵⁶ Шелихов В.В., Громова О.О. Дистанционная торговля в России: история, развитие, статистика. – М., 2011. – С. 4.

⁵⁷ Величковский А.В. Возврат товаров по договору розничной куплипродажи // Гражданское право. – 2011. – № 1. – С. 103.

⁵⁸ Авдейчикова Е.В. Анализ понятия «удаленная торговля» и ее особенности // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2013. – № 1. – С. 104.

харидор моли харидашударо аз фурӯшанда намегирад, балки мол ба хона ё чои кораш расонида мешавад”⁵⁹.

Ҳамин тариқ, ба гуфтаи В.В.Шелихов ва О.О.Громова, фурӯши фосилавӣ як шакли фурӯши чаканаи берун аз мағоза мебошад, ки тавассути фиристодан ва расонидани молҳо барои фармоишҳои шахсии муштарӣ ва дар суроғаҳои нишондодаи онҳо амалӣ карда мешавад⁶⁰.

Аммо андешаи муаллифи дигар - А.В. Величковский, шартҳои асосии фурӯши фосилавӣ набудани имкони харидор бевосита бо маҳсулоти харидшуда пеш аз харидани он мебошад. Дар робита ба ин, Гармаева Ю.М., Красилникова Э.А. онро “ҳама гуна фурӯши мол, ки имкони шиносоии мустақим бо маҳсулот ва муоширати мустақим (рӯ ба рӯ) байни харидор ва фурӯшандаро истисно мекунад, фурӯши фосилавӣ мебошад”⁶¹ маънидод менамоянд.

Е.В. Авдейчикова фурӯши фосилавино як соҳаи фаъолияти тиҷоратӣ медонад, ки дар давоми он фурӯшанда ҳангоми бастании шартномаи хариду фурӯш ва интиҳоби моли харидор мустақиман бо харидор тамос намегирад, балки ҳуди фурӯш бо ёрии усулҳои дурдаст, масалан, тавассути мағозаи онлайн, каталоги почта, автомат, телешоп ва ғайра анҷом дода мешавад⁶².

И.В.Фролов дар рисолаи номзадӣ тавсифи муфассалтар медиҳад⁶³. Вай бовар дорад, ки чаканафурӯшӣ (аз мағоза) як намуди махсуси савдои чакана мебошад, ки тавассути шартномаи басташудаи фурӯш амалӣ карда мешавад, ки дар давоми он харидор дар бораи маҳсулот танҳо бо ёрии тасвири визуалии маҳсулот дар брошюра маълумот мегирад, каталог, дигар маводи чопӣ ё дар сайти интернет.

---

⁵⁹ Тиме Я. Дистанционная торговля. – М., 2012. – С. 10.

⁶⁰ Шелихов В.В., Громова О.О. Дистанционная торговля в России: история, развитие, статистика. – М.: Амалданик, 2011. – С. 4.

⁶¹ Величковский А.В. Возврат товаров по договору розничной куплипродажи // Гражданское право. – 2011. – № 1. – С. 104.

⁶² Авдейчикова Е.В. Анализ понятия «удаленная торговля» и ее особенности // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2013. – № 1. – 105.

⁶³ Фролов И.В. Правовое регулирование дистанционной торговли товарами и услугами в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2018. – 152 с.

Хусусияти мавчуда, вучуд доштани масофаи муайян ё масофаи байни фурӯшанда ва харидорро таъкид мекунад. Мувофиқи аксари ақидаҳо, ин хусусият барои тамоми савдои фосилавӣ муҳим аст. Маҳз масофа механизми ҳамкориҳои минбаъдаи байни фурӯшанда ва харидор, мавҷудияти якчанд шаклҳои мавчудаи фурӯши молро аз фосилаи дур муайян мекунад.

Дар навбати худ, муносибати байни фурӯшанда ва харидорро дар савдои фосилавии молҳо омӯхта, як қатор хусусиятҳои хоси механизми ташкили тичоратро ба таври фосилавӣ ҷудо кардан лозим аст. Чунин ба назар мерасад, ки муҳимтар аз ҳама ин ҳатман ба харидор расонидани мол мебошад. Баръакси фурӯши чаканаи статсионарӣ, вақте ки фурӯшанда метавонад барои расонидани мол хидмати иловагиро пешниҳод кунад, таҳвил барои савдои фосилавӣ барои фурӯшанда иҷрои ӯҳдадорихои худ дар назди харидор мебошад. Мавҷуд набудани ҷои статсионарии фурӯши мол имкон намедихад, ки мол бевосита аз фурӯшанда дар маҳалли ҷойгиршавии он гирифта шавад. Албатта, имрӯз, ташкилотҳои статсионарии чакана метавонанд маркетинги мустақимро татбиқ кунанд ва пешниҳодҳои худро фиристанд, мағозаҳои онлайн созанд, аммо дар ҳолати аввал, фиристодан бо таблиғи маҳсулоти худ маҳдуд хоҳад шуд, дар дуввум, чакана интерактивӣ мешавад ва хусусиятҳои фурӯшро ба даст меорад. Агар дастрас намудани мол ба ин схемаҳои ташкили савдо дохил карда шуда бошад, пас дар ҳолатҳои яқум ва дуҷум ин шакли тичоратро тағйир намедихад, он чакана боқӣ мемонад, танҳо бо хизматрасонии дастраснамоии мол танзим карда мешавад. Аз ин рӯ, ҳангоми савдои фосилавӣ, набудани дастраснамоӣ савдои фосилавиرو имконнопазир месозад.

Аломати дуҷуми механизми савдои фоиславӣ бояд фиристодани пешниҳодҳо дар шакли пешниҳод дар каталогҳо, буклетҳо ва воситаҳои алоқа ҳисобида шавад⁶⁴. Он метавонад ҳам ба шахси мушаххас ва ҳам ба

---

⁶⁴ Жарова А.К. Особенности осуществления розничной купли-продажи по сети Интернет // Государство и право. – 2012. – № 8. – С. 111.

доираи номуайяни одамон равона карда шавад. Набудани каталогҳо, маълумот дар воситаҳои алоқа, аз ҷумла Интернет, раванди тиҷоратро аз фосилаи дур имконнопазир месозад. Дар баробари ин, ба назар гирифтани лозим аст, ки агар дар савдои чакана ҷойгиркунии маълумот дар каталогҳо, воситаҳои алоқа вазифаи рекламоро иҷро кунад, ки ҳадафи он огоҳ кардани харидорон ва ҷалби таваҷҷӯҳи онҳо ба ширкат аст ва молҳои он ё пешниҳоди пешниҳод, пас дар масофаи фурӯши ҳама каналҳои паҳнкунии иттилоот воситаи ирсали пешниҳод ба харидори эҳтимоли мебошад. Фурӯшанда маълумотро дар каталогҳо, буклетҳо, воситаҳои алоқа ҷойгир карда, моли доштаашро ба харидор пешниҳод мекунад. Дар муқоиса бо чакана, феҳрастҳо (каталог), брошюраҳо ва тафсириҳои (обзор) коммуникатсионӣ ҳамчун намоиши молҳо амал мекунад. Барои фурӯшандаи фосилавӣ, ин ягона роҳи имконпазир интиқоли маълумот дар бораи маҳсулот ба харидор ва пешниҳоди хариди он мебошад, дар ҳоле ки барои фурӯшанда ин таблиғ бештар ба ҷалби таваҷҷӯҳи харидорони эҳтимоли нигаронида шудааст⁶⁵.

Дар баробари мол хизматрасонӣ низ тавассути савдои фосилавӣ ба сомон расонида мешавад.

Дар асоси муқарароти боби 43, моддаҳои 859-864 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шартномаи хизматрасонии музднок муқаррар гардидааст. Тибқи шартномаи хизматрасонии музднок иҷрокунанда уҳдадор мешавад бо супориши фармоишгар хизмат расонад (амалҳои муайянеро анҷом диҳад, ки ба мазмуни уҳдадорӣ мутобиқанд), фармоишгар бошад, уҳдадор мешавад арзиши ин хизматрасониро пардохт намояд. Қоидаҳои боби мазкур ба шартномаҳо оид ба хизматрасонии алоқа, иттилоотӣ, машваратӣ, ҳуқуқӣ, миёнаравӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, сайёҳӣ, аудиторӣ, тиббӣ, байторӣ, инчунин хизматрасониҳои дигари музднок татбиқ мешаванд, ба истиснои он

---

⁶⁵ Величковский А.В. Возврат товаров по договору розничной купли-продажи // Гражданское право. – 2011. – № 1. – С. 105.

хизматрасоние, ки дар асоси шартномаҳои пешбиниамудаи бобҳои 41, 44, 45, 46, 49, 50, 54, 55, 56, 57, 60 ва 62 Кодекси маданӣ анҷом дода мешаванд⁶⁶.

Дар айни кулли ин хизматрасониҳо тавасути савдои фосилавӣ ва ё хизматрасонии фосилавӣ анҷом дода мешаванд. Ҳоло шумораи кофии роҳҳои муоширати фосилавӣ байни мутахассисон ва мизочони онҳо вучуд дорад.

Дар айни замон ба ғайр аз молҳо, ташкилотҳои гуногун хизматҳои худро дар Интернет пешниҳод мекунанд. Шартномаи пешниҳоди хизматҳо амалиёти мушаххасро ифода мекунанд. Қонунгузорӣ муқаррар кардааст, ки аҳдҳо бояд дар шакли оддии хаттӣ анҷом дода шаванд, ба истиснои аҳдҳое, ки тасдиқи нотариалии амалиёти байни шахсони ҳуқуқӣ ва шаҳрвандонро талаб мекунанд. Қонунгузорӣ имкон медиҳад, ки шартнома бо роҳи гузоштани имзои факсимил ба шартнома, бо имзои электронӣ инчунин бо роҳи мубодилаи аксепт ва оферта баста шавад. Фарқи байни хизматрасонии фосилавӣ ва хизматҳое, ки тавассути иртибот байни тарафҳо пешниҳод мешаванд, дар он аст, ки хизмат бидуни иртиботи шахсӣ, бо истифода аз технологияҳои интернетӣ пешниҳод карда мешавад. Намудҳои гуногуни хизматрасонӣ метавонанд ба таври фосилавӣ пешниҳод карда шаванд. Пеш аз ҳама, ба инҳо машваратҳои фосилавӣ дохил мешаванд. Ин намуди хизматрасонӣ нисбатан ба наздикӣ пайдо шуд. Хусусияти машваратӣ ҳалли масъалаҳои амалии дастгирии лоиҳа мебошад. Ба ин намуди хизматрасонӣ талабот хело зиёд аст, он ба шумо имкон медиҳад, ки мушкилотро бидуни баромадан аз хона ва зудтар ҳал кунед. Тарафҳо метавонанд дар ҳар вақти барояшон мувофиқ бо ҳам тамос гиранд. Бо рушди Интернет, мушкилоти ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар пешниҳоди хизматҳои шабакавӣ ба сатҳи хеле баланд расида, ба қишри зиёди аҳоли таъсир мерасонад. Аммо шартҳо, тартиби бастанӣ шартнома ва шартҳои истифодаи шабака бояд дар шакли хаттӣ баён карда шаванд. Нархҳои хизматрасонӣ бояд бо нишон додани номи ҳадамот, шартҳои харид ва нарх тартиб дода шаванд.

---

⁶⁶ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

Нархномаҳо (прейфератҳо) бояд бо мӯҳри ташкилот ва имзои шахси масъули нархгузорӣ ё имзои соҳибкори инфиродӣ тасдиқ карда шаванд⁶⁷.

Дар шароити муосири истифодаи технологияҳои интернетӣ ва телекоммуникатсионӣ, вебсайти меҳмонхона на танҳо вазифаи огоҳ кардани муштариёро таъмин мекунад, балки ҳамчун як канали муассир барои савдои мустақими хидматрасонии меҳмонхонаҳо баромад мекунад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунии меҳмонхона имкон медиҳад, ки маълумоти ғаврии муштариёро бо вебсайт ва фармоиши онлайнӣ ҳуҷраҳо мубодила кунанд. Ҳамзамон, муштариёни эҳтимолӣ бо истифода аз вебсайти расмии меҳмонхона, дар бораи номгӯи хидматҳои пешниҳодшуда, мавҷудияти ҳуҷраҳо ва арзиши онҳо маълумоти замонавӣ мегиранд⁶⁸.

Ё ин ки хидматрасонии ҳуқуқӣ метавонад дар якҷанд самт пешниҳод карда шавад:

1. Машваратӣ ҳуқуқӣ. Онро тавассути каналҳои муосири иртиботӣ анҷом додан мумкин аст: алокаи видеоӣ (Skype, Zoom), инчунин мукотиба - тавассути почтаи электронӣ, паёмҳо ва ғайра. Як нуктаи муҳим ҳаст: ҳама гуфтушунидҳо бояд сабт шаванд. Яке аз шартҳои машварат сабти он аст ва муштарӣ дар ин бора огоҳ карда мешавад.

2. Ҳуҷчатгузории ҳуқуқӣ. Пур кардани ҳар гуна ариза, шикоят ва даъво ҳиссаи калонтарини кори адвокат аст. Бо мизочон чараёни ҳуҷчатгузорӣ ба роҳ монда намешавад ва тавассути почтаи электронӣ, паёмнависиҳои ғаврӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ дастрас мегардад.

2. Намояндагӣ дар мақомоти гуногун. Ҳуҷчатхоро мешавад, ки бо тарзи фосилавӣ пешниҳод намуд. Аммо ба иҷрокунанда бояд муштарӣ ваколатномаи нотариалиро барои ҳуқуқи пешбурди чунин амал дода бошад.

---

⁶⁷ Пронина Е.Н., Тарабарина А.А. Защита прав потребителей на товары и услуги, приобретенные через сеть интернет// Вестник Нижегородской правовой академии. 2016. № 11 (11). - С. 109-111.

⁶⁸ Латкина В.М. Цифровые технологии в продвижении гостиничных услуг// В сборнике: Наука молодых - будущее России. сборник научных статей 6-й Международной научной конференции перспективных разработок молодых ученых. Курск, 2021. С. 258-260.

Хизматҳои электронӣ фаъолиятҳо, кӯшишҳо ё амалҳои мебошанд, ки ба таври рақамӣ, пеш аз ҳама, тавассути Интернет пешниҳод карда мешаванд. Рушди савдои фосилавӣ В2С (бизнес ба истеъмолкунанда) аз ҳисоби иқтисодҳои рушдбандаи Осиё сурат мегирад. Чин бузургтарин бозори тичорати электроники В2С дар ҷаҳон аст⁶⁹.

Бо мақсади мушаххасномаии вазъи интернет дар кишвар моҳи март соли 2022 назарсанҷии сариҷаи ташкил намуда, мутахассисон иброи андешаи зиёда аз сӣ нафарро вобаста ба интернет ва хизматрасониҳои электронӣ пурсанд, аз 100% пурсидашудагон, 70% аз суръати паст ва гаронарзишии интернет, шикоят намуда, 10% фоиз гуфтанд аз интернет танҳо барои дидани шабакаҳои иҷтимоиро истифода мекунанд (вобаста ба дигар хизматрасониҳои интернетӣ маълумот надоранд), 17%-и пурсидашудагон худро истифодабарандаи фаъоли интернет ва хизматрасониҳои электронӣ муаррифӣ карданд, 3% -и дигар гуфтанд аз интернет истифода намебаранд. Бояд қайд намуд, ки воситаи пайваستшавӣ ба интернет 91% -и пурсидашудагон телефони мобилӣ буда 9%-и дигар тариқи компютер бо интернет пайваст мешаванд⁷⁰.

Хусусияти хоси савдои фосилавӣ мавҷудияти якҷанд шаклҳои татбиқи он мебошад, ки бо рушди усулҳои муошират дар ҷомеа рушд кардаанд. Ба ин шаклҳо тичорати почта ва каталог (mail order), савдо тавассути телефони мобилӣ (m-commerce), дӯкони телевизионӣ (tv shops) ва савдои электронӣ (e-commerce) дохил мешаванд⁷¹.

Тичорати почта ва каталогӣ (mail order) як шакли савдои фосилавӣ мебошад, ки дар он харидор молро аз каталог фармоиш медиҳад ва онро дар шакли почта дар почтаи наздиктарин мегирад. Савдои каталогӣ дар асри 19 пайдо шудааст. Дӯкони телевизионӣ (tv shops) тавассути фурӯши телевизионҳо фурӯхта мешаванд. Харидории телевизионӣ соли 1982 дар

---

⁶⁹ Мурашов Е.В. Развитие предпринимательства в Китае в условиях цифровой экономики// Современные проблемы управления и регулирования. Сборник научных статей Пенза МЦНС «НАУКА и просвещение». 2018. - С.174.

⁷⁰ Шарипова М.С. Мавқеи интернет ва марҳилаҳои рушди он: мушкилот ва дурнамо (дар мисоли Тоҷикистон)// Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022. № 1 (77). С. 280-287.

⁷¹ Шелихов В.В., Громова О.О. Дистанционная торговля в России: история, развитие, статистика. – М., 2011. – С. 36.

Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико ба вучуд омадааст. Андозаи (форма) маълумот оид ба фурӯш ба таъсири фаврӣ ва коҳиши нарх асос ёфтааст. Механизми савдо аз нишон додани хосиятҳои асосии истеъмолии маҳсулот тавассути телевизор иборат аст. Интиқоли молҳои фармоишӣ тавассути почта ё хидмати хаткашон сурат мегирад⁷².

Савдо тавассути телефонҳои мобилӣ (m-commerce) бо рушди технологияҳои иттилоотӣ паҳн шудааст. Баръакси фурӯш тавассути телефон, ки то охири асри 20 вучуд дошт, тичорат бо телефони мобилӣ бинобар рушди техникии алоқаи мобилӣ тағйир ёфт. Харидори эҳтимолӣ метавонад на танҳо бо телефон сӯҳбат кунад, балки иттилооти гуногунро дар шакли паёмаҳои SMS гирад. Яке аз хусусиятҳои он қобилияти пардохти мол тавассути интиқоли банк аст. Нақшаи харид аз нақшаи савдои каталогӣ куллан фарқ намекунад. Харидор, ки маълумот дар бораи маҳсулот ё хидматро пайдо кардааст, тавассути телефон бо қобилияти пардохти ин маҳсулот ё хидмат тавассути телефон низ фармоиш медиҳад. Арзиши мол ба харидор дар якҷоягӣ бо фактураи ӯ барои истифодаи телефони мобилӣ ҳисоб карда мешавад. Имконоти дигари пардохти мол ин пардохт тавассути WAP ва корти кредитӣ тавассути телефони мобилӣ мебошад. Интиқоли мол, вобаста ба хусусияти ин намуди тичорат, имрӯз асосан тавассути хадамоти хаткашонӣ дар як нуқтаи аҳолинишин сурат мегирад⁷³.

Бо рушди технологияҳои иттилоотӣ савдои фосилавӣ бештар тавассути Интернет (тичорати электронӣ) сурат мегирад. Таърихи тичорати электронӣ аз соли 1960 сар мешавад, вақте ки American Airlines ва IBM ба сохтани системаҳо барои автоматизатсияи фармоиши парвозҳо шурӯъ карданд. Худи оғози Интернет соли 1989 ҳисобида мешавад, вақте ки Тим Бернс Ли стандарти WorldWideWeb - системаи глобалии гипертекстро офарид ва истифодаи тичоратии интернет аз соли 1992, вақте

---

⁷² Кобелев О.А. Электронная коммерция: учеб. пособие. – М., 2013. – С. 15.

⁷³ Тиме Я. Дистанционная торговля. – М., 2012. – С. 125.

Конгресси ИМА тичоратикунонии интернетро барои мақсадҳои низомӣ рухсат дод, амалӣ гардид.⁷⁴

Имрӯз, системаҳои зерини чакана барои фурӯши мол тавассути Интернет фарқ мекунад. Формати намоишгоҳи онлайн маълумотро дар бораи ширкат ифода мекунад: каталогҳои маҳсулот, рӯйхати нархҳо ва варакаи дархост. Принципи витринаҳои интернетӣ ба чамбоварии дархостҳои пешакӣ бо татбиқи минбаъдаи онҳо асос ёфтааст. Мушкилоти асосии фурӯшанда ин зарурати кафолати фармоишгари эҳтимолӣ бо фармоиш аз рӯи шартҳои қаблан мувофиқашуда мебошад. Харидор хавфи гирифтани таъхири маҳсулот ё хидмати интихобшударо дорад⁷⁵.

Дӯкони онлайн як низоми мураккаби фурӯши мол тавассути Интернет мебошад. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, дар марҳилаи ирсоли иттилоот ба истеъмолкунандаи эҳтимолӣ, инчунин иҷрои ўҳдадорихо оид ба интиқоли мол, ин намуди фурӯш аз намоишгоҳи интернетӣ фарқ надорад.⁷⁶ Тафовутҳо, пеш аз ҳама, ба ҷузъи техникӣ марбутанд ва маҳз имкониятҳои техникӣ ба фурӯшанда имкон медиҳанд, ки ба фурӯшанда имконият фароҳам орад, то шахсан ба харидор хидмат расонад, фармоиш, системаи чандирии тахфифҳо, қобилияти намоиши маълумот дар бораи арзиши умумии фармоиши муштарӣ, бо дарназардошти арзиши интиқол, намуди пардохт, суғурта, тарҳҳои андоз ҳисобнома-фактура тартиб дода мешаванд. Мизоҷ инчунин метавонад дар бораи марҳилаҳои қабули фармоиши худ маълумоти зарурӣ гиранд.

Ҳолати кунунии савдои фосилавино дар Тоҷикистон ҳамчун як намуди алоҳидаи фаъолияти тичоратӣ таҳлил карда, бояд қайд кард, ки интернет торафт бештар истифода мешавад. Аммо суръати пасти Интернет ба савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон таъсири манфӣ мерасонад.

---

⁷⁴ Жарова А.К. Особенности осуществления розничной купли-продажи по сети Интернет // Государство и право. – 2012. – № 8. – С. 109.

⁷⁵ Петровский С.В. Интернет-услуги в российском праве. – М., 2013. – С. 31.

⁷⁶ Петровский С.В. Интернет-услуги в российском праве. – М., 2013. – С. 31.

Дар паёми худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» санаи 23 декабри соли 2022 зикр намуданд, ки: “Рушди соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зехни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад. Ҳоло дар кишвар шумораи муштариёни интернет ба 4,5 миллион расидааст, ки ба 100 нафар аҳоли 45 муштарӣ рост меояд. Вале таъкид менамоем, ки суръат ва арзиши интернет ҳанӯз қонеъкунанда нест. Аз ин лиҳоз, Хадамоти алоқа вазирадор аст, ки яқчо бо ширкатҳои дар соҳа фаъолияткунанда барои беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо, паст кардани арзиши хизматрасониҳои алоқаи мобилӣ ва интернет ва дастрас гардонидани интернет ба баландсуръат дар тамоми минтақаҳои кишвар, аз ҷумла шаҳру ноҳияҳои дурдаст тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намояд”⁷⁷.

Асомиддин Атоев, коршиноси соҳаи иртибот ва муҳобирот мегӯяд, пажӯҳишҳои марбут ба алоқаи мобилӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ собит кардаанд, ки суръати пайвастишавӣ ба интернет маҳз ба далели кори Маркази ягонаи коммутатсионӣ коҳиш ёфтааст. Он соли 2017 дар заминаи оператори давлатӣ - заифтарин ширкати Тоҷикистон аз лиҳози фанӣ ва кадрӣ таъсис ёфтааст. Ба гуфтаи ӯ, оператори давлатӣ аз бозигарони маҳсусгардонидашудаи бозори алоқа хеле пасттар буд ва боқӣ мемонад. Провайдерҳое, ки ҳоло маҷбуранд, ки каналҳои худро тавассути "Тоҷиктелеком" роҳандозӣ кунанд, қабл аз таъсиси ҚСҚ, каналҳои мустақили худро доштанд. Барои дастрасӣ ба интернет чаҳонӣ як не, балки ҳадди ақал ду канал бояд вучуд дошта бошад. Мувофиқи ин шабака, ҳаҷми умумии каналҳои Тоҷикистон ба интернет чаҳонӣ, тибқи таҳқиқот дар соли 2015, 10 гигабит дар як сонияро ташкил меод. Пас аз таъсиси МЯК, он чаҳоруним ва ё камтар аз панҷ гигабит дар як сония шуд. Ҳоло Тоҷикистон аз рӯи қимати як гигабайт

---

⁷⁷ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022// Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/29823>. Санаи мурочиат: 25.12.2023.

интернет дар радабандии манбаи таҳлилии бритониёии Cable дар ҷои 103-юм қарор дорад. Ин маънои онро дорад, ки аксарияти аҳолии кишвар имкони дастрасии интернетро надоранд. Аммо Хадамоти алоқа мегӯяд, дар Тоҷикистон нархи интернетӣ мобилӣ коҳиш нахоҳад ёфт. Ба гуфтаи масъулон, сабаби гаронии алоқа дар он аст, ки ҳаракати нақлиёт бояд аз ҳамсояҳо харидорӣ шавад. Дар ҳамин ҳол, раёсат дар бораи он, ки дар Қирғизистони ҳамсоя, ки провайдери давлатӣ қисман трафикро мегирад, қимати интернет 13 маротиба арзонтар будани онро шарҳ намедихад⁷⁸.

Агар дар нимаи дуҷуми асри XX савдои фосилавӣ тибқи феҳрастҳо, сипас дар ибтидои асри XXI амалӣ карда мешуд, бо рушди технологияҳои иттилоотӣ, пайдоиши шабакаҳои махсуси телевизионӣ, ки ба фурӯши мол машғуланд, рушди системаҳои алоқаи мобилӣ, савдо торафт бештар интерактивӣ мешавад. Ҳоло феҳраст ягона роҳи интиқоли маълумот дар бораи маҳсулот ба харидорони эҳтимолӣ нест⁷⁹.

Шумораи каналҳои паҳнкунии иттилооти маҳсулот зиёд шудааст. Шумораи ширкатҳои савдои фосилавӣ низ афзоиш ёфтааст. Имрӯз, тибқи маълумоти Ассотсиатсияи фурӯши фосилавии Аврупо, тамоюли фурӯши фосилавӣ ба бахши савдои электронӣ ҳамчун марҳилаи нави иттилоотии рушди ҳуди тичорат ва дар маҷмӯъ ҷомеа ба назар мерасад⁸⁰.

Яке аз мушкилоти танзими ҳуқуқии фурӯши фосилавӣ дар он аст, ки истеъмолкунанда дар муайян кардани далели оғози бастанӣ шартномаи хариду фурӯш мушкилот мекашад.

Қабули пешниҳоди электронӣ бояд тавре фиристода шавад, ки ба шумо эътимодмандона муайян кунад, ки ин ҳуҷҷат аз ҷониби як тарафи шартнома омадааст. Мо бояд бо ақидае, ки муаллифони гуногун борҳо

---

⁷⁸ Тоҷикон аз интернет шикоят доранд - Хадамоти алоқа ба онҳо маслиҳат медиҳад, ки телефонҳои нав бихаранд// Манбаи дастрасӣ: <https://www.currenttime.tv/a/why-internet-is-so-bad-in-tajikistan/30725530.html> Санаи мурочиат: 26.12.2023.

⁷⁹ Кузьменко А.С. Договор розничной купли-продажи в сфере дистанционной торговли: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. – С. 34.

⁸⁰ Авдейчикова Е.В. Анализ понятия «удаленная торговля» и ее особенности // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2013. – № 1. – С. 105.

иброз доштаанд, розӣ шавем, ки ин роҳ танҳо имзои ҳуҷҷате бо имзои электрони рақамӣ буда метавонад⁸¹.

Дар баъзе чунин ҳолатҳо, метавон истифодаи аналогияи конунро пешниҳод кард, вақте ки дар як санади меъёрӣ механизми танзими муносибатҳои аз ҷиҳати моҳияташон шабеҳро пайдо кардан мумкин аст, аммо дар робита ба вазъият танзими меъёрӣ наёфтаанд ва мавриди баррасӣ қарор дорад. Ҳамин тариқ, агар фармоиш аз ҷониби системаи автоматии идоракунии мағозаҳои онлайн (CMS) коркард карда шавад, харидор барои гирифтани моли мавҷудбуда (дар варақаи фармоиш пур карда шудааст) тамоми чораҳои заруриро андешидааст ва мағоза қоидаҳои фармоиш ва дастрасии онро дар вебсайти худ нашр мекунад. Дар ин ҳолат, шартнома ба шарофати амалҳои зарурии харидор басташуда ҳисобида мешавад ва гирифтани тасдиқи автоматии фармоиш аз мағоза далели гирифтани аксепт хоҳад буд.

Савдои фосилавӣ бояд ҳамчун фаъолияти тижоратии хариду фурӯши чаканаи молҳо, ки берун аз нуқтаҳои муайяни фурӯши мол бидуни робитаи мустақими байни фурӯшанда ва харидор ҳангоми бастани шартномаи хариду фурӯши чакана анҷом дода, бо таҳвили минбаъдаи ҳатмии мол аз фурӯшанда ба харидор фаҳмида мешавад⁸².

Сарфи назар аз ҳама гуна бўҳронҳои ҷорӣ савдои фосилавӣ дар ояндаи наздик афзоиш меёбад. Ин хусусан, ба намуди ҷавонтарин ва ояндадор – тижорати электронӣ рост меояд. Тибқи як пажӯҳиши оҷонсии Data Insight (машҳуртарин ташкилоте, ки ба таҳлили бозори савдои электроники Русия тахассус дорад), ҳаҷми тижорати электроники чакана дар Русия дар соли 2019 ба 1,62 триллион рубл расидааст. Ин нисбат ба соли 2018 320

---

⁸¹ Жарова А.К. Особенности осуществления розничной купли-продажи по сети Интернет // Государство и право. – 2012. – № 8. – С. 109-113.; Кобелев О.А. Электронная коммерция: учеб. пособие. – М., 2013. – 684 с.; Фролов И.В. Некоторые аспекты правового регулирования дистанционной торговли в России // Вестник РГГУ: Сер. «Юридические науки». – 2016. – № 9. – С. 189-195.

⁸² Соловьев К.В., Чекмарёв Г.Ф. Дистанционная торговля как объект правового регулирования // Вестник Международного института экономики и права. – 2016. – № 3 (24). – С. 119-126.

миллиард рубл, ё қариб 25% (24,62%) зиёд аст⁸³. Дар муқоиса бо Русия гуфтаи зарур аст, ки афсус дар Тоҷикистон чунин ташкилоти таҳлилий дар бахши савдои тиҷоратӣ созон дода нашудааст.

Савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон дар якҷанд санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ муайян карда шудааст. Аммо дар ин санадҳо мафҳуми расмии савдои фосилавӣ дарҷ нашудааст. Масалан, дар асоси қисми 2, моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2013, № 943 "Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ" субъектҳои савдо ва хизматрасонии маишӣ ҳангоми ташкил ва амалӣ намудани фаъолияти худ, ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи Қонуни мазкур ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, мустақилона муайян менамоянд:

- машғул шудан бо савдо (савдои яқлухт ва (ё) чакана, хизматрасонӣ дар соҳаи хӯроки умумӣ ва ё маишӣ);

- шакли савдо (дар объектҳои доимии савдо, берун аз объектҳои доимии савдо, аз ҷумла ярмаркаҳо, намоишҳо, дастифурӯшӣ, усули фосилавии фурӯши мол, фурӯши мол бо истифодабарии автоматҳо, дигар шаклҳои савдо);

- усули савдо (бо истифодабарӣ ва бе истифодабарии объектҳои савдо) ва ғайра⁸⁴.

Тарзи фосилавии пешниҳоди мол (хизматрасонӣ) дар шакли реклама дар моддаҳои 11 ва 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2003, №34 "Дар бораи реклама"⁸⁵, мушаххас дарҷ шудааст. Аз ҷумла, муқаррар мегардад, ки ҳангоми истифодаи реклама ҳамчун замима ба тасвири асосӣ, аз ҷумла ба таври "сатри муҳаррик", андозаи он бояд аз ҳафт фоизи масоҳати кадр ва понздаҳ фоизи вақти паҳш дар давоми соат зиёд набошад. Паҳн кардани рекламаи як навъи мол, ҳамчунин паҳн

---

⁸³ Интернет-торговля в России 2019. Официальный сайт ООО «Дата Инсайт» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://datainsight.ru/sites/default/files/DI_Ecommerce2019.pdf/ (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

⁸⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» аз 19 марти соли 2013, № 943 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, мод. 186.

⁸⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» аз 1 августи соли 2003, №34 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №8, мод. 457.

намудани реклама дар бораи худи рекламадиҳанда набояд бештар аз ду маротиба дар давоми тамоми намоиш ва на бештар аз ду дақиқа дар муддати як соати вақти ба пахши барномаҳои радио ва телевизион ҷудошуда дар як мавҷи намоиш ба ҷо оварда шавад. Дар барномаҳои радио ва телевизиони давлатӣ, ки ҳамчун барномаҳои ба ахбор ва маводи хусусияти рекламавӣ махсусгардонидашуда ба қайд гирифта нашудаанд, реклама набояд аз 10 фоизи ҳаҷми намоиши шабонарӯзӣ ва дар барномаҳои радио ва телевизиони ғайриҳукуматӣ ин ҳаҷм набояд аз 30 фоиз зиёд бошад. Дар барномаҳои кӯдаконае, ки давомнокиаш то 30 дақиқа мебошад, пахши реклама манъ аст. Дар барномаҳои радио ва телевизион дар давоми тамоми гуфтор ва намоиш, дар байни барномаҳои радио ва телевизион як пахши рекламавӣ набояд аз се дақиқа зиёд бошад. Ҳангоми хизматрасонии маълумотдиҳии телефонӣ, компютерӣ реклама танҳо баъди ба муштарӣ додани маълумоти талабгардида пешниҳод шуда метавонад. Ҳангоми хизматрасонии пулакии маълумотдиҳии телефонӣ, компютерӣ ё дигар хизматрасонӣ реклама танҳо бо розигии муштарӣ пешниҳод карда мешавад. Арзиши чунин реклама набояд ба арзиши маълумоти талабкардаи абонент дохил шавад. Истифодаи рақамҳои бепули телефонҳои хадамоти ёрии таъҷилӣ, милитсия, сӯхторнишонӣ ба мақсади паҳнкунии реклама манъ карда мешавад⁸⁶.

Ба андешаи О.А. Мавлоназаров, “Маълум аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ бо реклама алоқаманд аст. Соҳибкор ба он ҳуқуқи маданӣ дорад ва объекти бо фармоиши ӯ офаридашуда танҳо ба ӯ тааллуқ дорад. Аммо татбиқи ин ҳуқуқи маданӣ набояд ҳуқуқи истеъмолкунандаро ба рекламаи боэътимод ва дастраси мол (қор, хизматрасонӣ), ки имконияти интиҳоби салоҳиятнок ва озодро фароҳам меорад, поймол кунад ё поймол намояд. Ҳангоми сӯиистифода аз ҳуқуқи реклама, истеъмолкунанда ҳамчун як мавҷудоти иҷтимоӣ фиреб дода, дар бозор мавриди таҳлуқа қарор гирифта,

---

⁸⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» аз 1 августи соли 2003, №34 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №8, мод. 457.

хуқуқ маҳдуд карда мешавад. Дар муомилоти маданӣ он ба харидори беандеша содда карда мешавад. Эҳтиёҷоти моддии оддии ӯ бар зарари арзишҳои ахлоқию маънавӣ ва фикрӣ аввалиндараҷа мегардад. Дар натиҷаи чунин таъсири иштирокчиёни касбии бозори реклама истеъмолкунанда объективона дар интиҳоби мол, кор ва хизмат хато мекунад”⁸⁷.

Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 амалӣ намудани маҷмӯи васеи чораҳои ба бартараф намудани монеаҳои дар кишвар дар маҷмӯъ барои рушди савдо ҷойдошта, инчунин афзоиши рақобатнокии соҳибкорони маҳаллӣ равонагардидаро пешбинӣ менамояд. Чораҳои пешбинишуда ба танзими савдои рақамӣ, баланд бардоштани донишу малакаи рақамӣ ва молиявии аҳоли ва соҳибкорон, рушди савдо, инфрасохтор ва логистикаи электронӣ равона карда мешаванд. Ҳамчунин ба таъсиси инфрасохтори дастгирӣ, ки чораҳои мустақим ва ғайримустақим, аз ҷумла таъсиси марказҳои хизматрасонии дастгирӣ ва пешбурди савдои электрониро (E-commerce ва Fulfillment) дар бар мегирад, афзалиятнок мешавад. Ҷорӣ намудани муҳити ягонаи иттилоотӣ ва гузаронидани тамғазании молҳои истеҳсолшаванда ва содиротшаванда якҷо бо бунёди платформа оид ба пешниҳоди ҳисоб-фактураҳои электронӣ имконият медиҳад, ки экосистемаи ба таъмини пешгирӣ, маҳдудсозӣ ва қатъи рақобати ноодилона, кафолати сифат ва нархи молҳои харидоришаванда, тасдиқи аслияти молҳо, муқовимат ба воридот, истеҳсол ва гардиши ғайриқонунии молҳо, аз ҷумла молҳои қалбақӣ равонагардида таъсис дода шавад. Амалӣ намудани маҷмӯи васеи чораҳои ба бартараф намудани монеаҳои дар кишвар дар маҷмӯъ барои рушди савдо ҷойдошта, инчунин афзоиши рақобатнокии соҳибкорони маҳаллӣ равонагардидаро пешбинӣ менамояд.

---

⁸⁷ Мавлоназаров О.А. Право потребителей на надлежащую рекламу и его защита по законодательству Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2017. – С. 3-4.

Аз мафҳумҳои баррасишуда ва таҳлили қонунгузори амалкунандаи Тоҷикистон метавонем хулоса барорем, ки савдои фосилавӣ ҳадди ақал як хусусияти бунёдӣ дорад, ки дар имконнопазир будани пеш аз харид аз ҷониби истеъмолкунанда тафтиш намудан, ламс кардан, чашидан, санҷидани молро ифода мекунад. Пеш аз харид кардани маҳсулот, истеъмолкунанда метавонад танҳо бо ақс ва ё тавсифи он, ки дар шакли ҳаттӣ (дар шакли каталог, буклет) ё дар шакли электронӣ (клипи телевизионӣ, презентатсия дар Интернет ё CD), ё танҳо тавсифи молро тавассути телефон шунида бошад.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва дар маҷмӯъ ба ҷомеа ҳамчун оғози ташаккули институти савдои фосилавӣ хизмат карда, ҳамзамон амалия дар соҳаи савдои фосилавӣ ба фаъолияти махсуси тичоратӣ ишора менамояд. Ин тарзи бастанӣ шартномаи хариду фурӯш ҳам дар байни харидорон ва ҳам фурӯшандагон маъмул аст ва ин зарурати танзими ҳуқуқи давлатро бо мақсади ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, инчунин шахсоне, ки аз ҷониби фурӯшандагон амал мекунанд, талаб мекунад.

Оғози таҳияи тарзи фосилавии бастанӣ шартномаи хариду фурӯш мубодилаи мактубҳое мебошад, ки дар Мисри Қадим анҷом дода мешуд. Маҳз бо ҳамин роҳ муносибатҳои тичоратии байни шахрҳо ба вуҷуд омада ва ба роҳ монда шуда буданд ва чунин муомилот алоқаи бевоситаи байни тарафҳоро талаб намекард. Аммо, танҳо асри 19 -ро метавон нуқтаи ибтидоии ташаккули институти савдои фосилавӣ ҳисобид. Маҳз он вақт ин институт дар соҳаи ҳуқуқ мустаҳкам шуда буд ва табодули номаҳо амалан роҳи маъмултарини бастанӣ шартномаи хариду фурӯши фосилавӣ буд. Ҳамин тавр, ба ғайр аз табодули номаҳо, фурӯши мол тавассути каталогҳо, таблиғоти рӯзномаҳо ва гуфтугӯҳои телефонӣ низ густариш ёфт. Мисоли ташкили бомуваффақияти ин муассисаро метавон Иёлоти Муттаҳидаи Амрико номид, ки дар он савдои фосилавӣ яке аз принципҳои демократияро ифода мекард, ки тибқи он шахс ҳуқуқ дорад новобаста аз ҷои зисташ ва инчунин, новобаста аз мавҷудияти ин маҳсулот дар мағозае,

ки харид анҷом дода мешавад ва танҳо ҳангоми мулоқоти шахсӣ бо фурӯшанда ва харидор имконпазир аст⁸⁸.

Мавҷудияти афзоиши муттасили транзаксияҳо аз фосилаи дур нишондиҳандаи танзими муваффақонаи ин соҳа аз ҷониби давлат набуд, зеро дар ягон кишвари мутараққӣ меъёрҳои ҳуқуқие, ки амалиёти фосилавино ба таври муфассал танзим кунанд, вучуд надоштанд. Бо паҳн шудани ин институт дар доираҳои илмӣ, баҳсҳо оид ба ифодаи иродаи ҷонибҳо ба вучуд омаданд. Гумон мерафт, ки шартнома дар ҷанбаи ҳуқуқи граждани ифодаи бошуурона ва мувофиқашудаи иродаи ашхоси иштироккунандаи муомила мебошад ва дар ҷараёни бастании муомилоти фосилавӣ иродаи бавосита ва на дар як вақт руҳ медиҳад, ки ҳилофи концепсияи муомилоти ҳуқуқи граждани буда, боиси мушкилоти ҷанбаи қонунгузорӣ мегардад.

Аввалин давлате, ки барои ҳалли мушкилоти дар боло зикргардида кӯшиш кардааст, Олмон мебошад, ки дар он меъёрҳои Кодекси маданияи Олмон аз соли 1900 гуфта мешавад, ки эълонияи иродаи зидди шахси дигар ва дар сурати набудани охири аз лаҳзаи гирифтани он эътибор пайдо мекунад, агар қабл аз он ё ҳамзамон бо ӯ ариза дар бораи рад кардан гирифта шуда бошад, пас чунин изҳори ирода эътибор надорад⁸⁹.

Аммо, пайдо шудани меъёри дар қонунгузории як кишвари пешрафтаи Аврупо ба баҳсҳо хотима надиҳад, балки баръакс баҳсҳои навро ба вучуд овард. Ҳамин тариқ, шаҳрвандон саволро дар бораи вақти бастании шартнома муҳокима карданд, кадом ҳолат ё омезиши онҳо далели он аст, ки шартнома аллакай баста шудааст. Ҳамин тариқ, дар қонуни граждани нуқтаҳои зерин дар мавриди лаҳзаи бастании шартномаи фосилавӣ кайд карда мешаванд, бинобар ин, ин шартнома басташуда ҳисобида мешавад:

---

⁸⁸ Гармаева Ю.М., Красильникова Е.А. Понятие дистанционной торговли в российском законодательстве и научной литературе // В сборнике: Общество, культура, человек в цифровую эпоху. Медиаэкономика, медиаполитика, медиакультура. Сборник научных статей. Под редакцией О.В. Архиповой, А.И. Климина. – Санкт-Петербург, 2020. – С. 13-17.

⁸⁹ Германское гражданское уложение 1900 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

- хангоми гирифтани ё иҷрои розигӣ барои бастанӣ шартнома тибқи шартҳои он;

- дар лаҳзаи фиристодани розигӣ ба шахсе, ки хоҳиши бастанӣ шартномаро изҳор кардааст;

- дар лаҳзаи гирифтани розигии бевосита.

Ин нуқтаи назар ба меъёрҳои ҳуқуқие, ки иҷрои пешниҳодро танзим мекунад, яъне пешниҳоди оммавӣ, зеро пешниҳоди хариди як маҳсулоти мушаххас ғайришахсӣ буда, ба шумораи номаҳдуди одамон бо шартҳои муомилоти фосилавӣ фиристода мешавад, яъне, ба харидорони эҳтимоли дар бораи маҳсулот маълумот дода мешавад. Дар ин ҳолат, набудани маълумот дар бораи маҳсулот ин набудани пешниҳод аст, аз ин рӯ, имконнопазир будани бастанӣ шартномаи хариду фурӯш аз фосила мегардад.

Фарқи куллии байни пешниҳоди оммавӣ ва пешниҳоди хариди мол дар адабиёти то охири асри 19, ки равиши навро дар фаҳмидани савдои фосилавӣ муайян мекунад, ифода ёфтааст.

А.А. Еветский дар навиштаҳои худ таъкид кардааст, ки принципҳои доктриналӣ наметавонанд муносибатҳои афзояндаи мураккаби моликиятро дуруст танзим кунанд. Ба андешаи ӯ, қабули ибтидоии принципҳои ҳуқуқи хусусии Рум ба қонеъ кардани зарурати танзими ҳуқуқӣ вобаста нест⁹⁰.

Аммо, дар қонунгузори асри 19, маҳз ниҳодҳои (институт) ҳуқуқи шартномавӣ, ки дар ҳуқуқи хусусии Рум сабт шудаанд ва ба хусусиятҳои миллӣ, инчунин анъанаҳои ҷомеа мутобиқ карда шудаанд, ҳамчун асос қабул карда шуданд. Ҳолати дар боло овардашуда нуқтаи назари А.А. Еветский дар робита ба танзими шартномаи хариду фурӯши фосила номуносиб ва бесамар аст.

---

⁹⁰ Евецкий А.А. О договоре между отсутствующими // Журнал гражданского и уголовного права. – 1880. – Т. 4. – С. 164-165.

Дар охири асри 19 нашри В.Д. Каткова таваччӯхи давлатро ҷалб кард ва ба ин васила муомилоти фосилавино як падидаи оммавӣ сохт, ки дар байни шаҳрвандони бисёр давлатҳо маъмул шуд. Барои одамон бе вақти зиёд сарф кардан, тавассути каталогҳо, рӯзномаҳо, гуфтугӯҳои телефонӣ, телеграф харидани баъзе молу хидматҳо қулай буд⁹¹.

Тартиби дар боло тавсифшуда барои пайдоиши муносибатҳо дар соҳаи савдои фосилавӣ тавассути воситаҳои техникӣ ба талаботи конунгузории муосир ҷавобгӯ аст, аммо мисли ҳама падидаҳои ҳуқуқӣ такмил, рушд ва мутобиқшавӣ ба воқеиятҳои ҷомеаи муосирро талаб мекунад. Бо вучуди пешрафти босуръати савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон санади мушаххаси танзими ин бахш то ҳол қабул нашудааст.

Аммо, набудани танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон ба рушди минбаъдаи ин институт ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар хориҷа халал нарасонд.

27 март соли 2002 дар Париж Конвенсияи Аврупо оид ба савдои байналмилалӣ почтавино фосилавӣ қабул карда шуд, ки он муносибатҳои ҳуқуқии байни ташкилотҳои савдои фосилавӣ ва истеъмолкунандагонро мустақиман танзим мекард.⁹² Қабули Конвенсияи боло натиҷаи фаъолияти Ассотсиатсияи Аврупо оид ба савдои почтавино фосилавӣ, инчунин 18 ассотсиатсияи миллии савдои фосилавии кишварҳои Аврупо буд.

Савдои фосилавӣ ташаккули шароити мусоид барои рушди институти савдои тичоратӣ, инчунин таъсиси бозоре буд, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои истеъмолкунандагонро қатъиян риоя мекунад.

Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки рушди бозори дохилии савдои фосилавӣ аз бозори ғарбӣ хеле қафо мондааст. Ба ин сохтори сиёсии кишвар, ноустувории асёр, бӯҳронҳои иқтисодӣ, инчунин омодагии психологии истеъмолкунандагон аз истифодаи васоити иттилоотӣ ва

---

⁹¹ Катков В.Д. Заключение договоров при посредстве электричества // Журнал СПб юридического общества. – 1896. – С. 231-233.

⁹² Европейская Конвенция о международной почтовой и дистанционной торговле [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи муроҷиат: 12.02.2021 с.).

коммуникатсионӣ барои хариди мол мусоидат намуд. Бо вучуди ин, бо истифода аз таҷрибаи хориҷӣ дар рушди фурӯши фосилавӣ, он имконпазир аст, ки онро ба бозори Тоҷикистон мутобиқ созем, то ба зудӣ ва муассиртар рушди тиҷорати дохилӣ дар маҷмӯъ ноил гардем.

Бар асоси маълумоти Созмони Умумиҷаҳонии Савдо савдо тавассути сайтҳои онлайн, сайтҳои интернетӣ дар интернет муомилоти табиӣ тиҷоратиро мунтазам вайрон мекунад. Ҳамоҳангсозии қонунгузории андоз бо дарназардошти ҷаҳонишавии равандҳои иқтисодӣ ҷанбаи зарурии танзими ҳуқуқии ин соҳа мебошад. Назарияи иқтисодӣ дар бораи моҳияти мафҳуми "тиҷорати электронӣ" ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ ба ҳамфикрӣ мувофиқат намекунад. Натиҷаи ин набудани муносибати ягона ба танзими ҳуқуқии ин истилоҳи иқтисодӣ мебошад. Паҳншавии глобалии Интернет ва қобилияти дастрасӣ ба сайтҳои интернетӣ ба раванди андозбандӣ ислоҳот ворид мекунад.

Илова бар ин, дар робита бо хосиятҳои махсуси имманентии савдои электронӣ бар асоси ҷанбаи технологияи он мушкilotи иловагӣ ба вучуд меоянд. Ҳамин тавр, барои эҷоди низоми ҳуқуқии муассири савдои электронӣ, барои ҳама давлатҳо фаҳмиши муштараки ин институт зарур аст. Набудани ҳудуди ҷуғрофӣ савдои электронӣ хусусияти байналмилалии онро дар назар дорад, ки онро бо мисолҳои мушаххас нишон додан мумкин аст (ба монанди сайтҳои интернетӣ ба монанди eBay, Amazon ва AliExpress на танҳо бо қаламрави маҳаллӣ ё минтақавӣ, онҳо дар саросари ҷаҳон фаъолият мекунанд). Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои таъхирнопазир дар соҳаи танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ эҷоди таърифи стандартии ин институт мебошад.

Умуман, набудани ягонагӣ дар фаҳмиши савдои фосилавӣ боиси он шудааст, ки мақомоти қонунгузории аксари кишварҳои ҷаҳон дар тартиботи ҳуқуқии миллӣ танҳо мафҳумҳои зарурӣ - "ҳуҷҷати электронӣ", "имзои электронӣ" ва "муомилоти электронӣ" - бо дарназардошти он, ки ба таъхир гузоштани истилоҳи "савдои фосилавӣ" пеш аз пайдоиш ва қабули

стандартҳои байналмилалӣ дар ин самт беҳтар аст. Аммо, дар як қатор кишварҳо ин концепсия ба қонунгузориҳои миллӣ ворид карда шудааст.

Санадҳои меъёрии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико инчунин ин унсурҳои мавриди назарро муттаҳид мекунад, баръакс, қонунгузориҳои Тоҷикистон дар марҳилаи ҳозира таърифи ҳуқуқии мафҳуми савдои фосилавиро дар бар намегирад. Илова бар ин, дар Тоҷикистон мушкилоти истилоҳӣ мавҷуданд, ки бо таҳкими концепсия ва мундариҷаи савдои фосилавӣ алоқаманданд. Хусусиятнок аст, ки дар баробари мушкилоти назариявӣ ва методологии марбут ба имкони таъсиси чунин таъриф, дар Тоҷикистон мушкилоти истилоҳот низ вуҷуд дорад. Дар доктринаи ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ мафҳуми "савдои электронӣ" аксар вақт ҳамчун синоними мафҳуми "тиҷорати электронӣ" истифода мешавад.

Дар робита ба ин, Н.М. Василева қайд мекунад, ки маъруфияти истилоҳи "тиҷорати электронӣ" натиҷаи консерватизми намоёндагони мухталифи илм ва мақомоти давлатӣ буд, ки изҳор доштанд, ки ба эквивалентҳои истилоҳҳои хориҷӣ зарур аст⁹³.

Чунин ба назар мерасад, ки пешгӯиҳои пессимистӣ оид ба имконнопазирии ташаккули механизми самараноки танзими ҳуқуқии муносибатҳои дахлдор бо истилоҳи "тиҷорати электронӣ" беасосанд. Ҳамин ки таърифи ин мафҳум дар санади меъёрии ҳуқуқӣ сабт шудааст, ақидаҳои дигар дар бораи моҳияти тиҷорати электронӣ, ки дар доктринаи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ мавҷуданд, арзиши муайянкунанда нахоҳанд дошт. Далели дигар ба манфиати зарурати эҷоди таърифи ҳуқуқии тиҷорати электронӣ ин аст, ки ин истилоҳ дар қонунгузориҳои бисёр кишварҳои хориҷӣ ва дар амалияи тиҷорати ҷаҳонӣ истифода мешавад. Дар робита ба ин, ҷойгузини он бо сохтмонҳои тафсирий, ки ба олимон ва мансабдорон бештар ошно ҳастанд, аммо моҳияти муносибатҳои дар минтақаи мавриди

---

⁹³ Василева Н.М. Правовое регулирование налогообложения электронной коммерции: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – 199 с.

баррасӣ қарордоштаро инъикос мекунанд, ба талаботи муосири тартиботи ҳуқуқии дохилӣ ҷавобгӯ нестанд.

Ба ин маъно, ин нишондиҳандаи он аст, ки намояндагони мақомоти давлатӣ ва олимон, ки барои таҳияи лоиҳаҳои қонун ваколатдоранд, ҷӣ тавр суботкорона мафҳуми «тиҷорати электрониро» татбиқ мекунанд. Бар асоси гуфтаҳои боло, мо чунин мешуморем, ки дар ин марҳила ба манфиати истифодаи истилоҳи "тиҷорати электронӣ" дар қонунгузори Тоҷикистон ҳеҷ далели ҷиддӣ вучуд надорад. Агар мо ангезаҳои истилоҳӣ-ватандӯстӣ ва оппортунистиро ба назар нагирем, пас барои фарқ кардани истилоҳи мустақили "тиҷорати электронӣ" дигар сабабҳои ҷиддӣ вучуд надорад. Фаҳмидани он муҳим аст, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон истилоҳи "тиҷорати электронӣ" барои тавсифи муносибатҳои дахлдор истифода мешавад (ин на танҳо барои амалияи тиҷоратӣ, балки барои низоми танзими он хос аст). Ҳамин тариқ, муттаҳидшавии эҳтимолии мафҳуми "тиҷорати электронӣ" дар қонунгузори Тоҷикистон барои тавсифи муносибатҳое, ки дар аксари ҷаҳон бо истилоҳи "тиҷорати электронӣ" тавсиф карда шудаанд, дар дарозмуддат танҳо боиси мушкилот бо тартиби ҳуқуқии дохилӣ бо ҷудо кардани ин мафҳумҳо хоҳад шуд.

Бо дарназардошти он, ки системаи мавҷудаи танзими ҳуқуқӣ наметавонад ҳама муносибатҳоро, ки дар ҷараёни амалиёти электронӣ ба вучуд меоянд, пурра дар бар гирад, эҳтиёҷ ба категорияи нави ҳуқуқӣ афзоиш меёбад, ки имкон медиҳад фардиқунонии муносибатҳои дахлдор байни одамон имконпазир гардад. Дар айни замон, дар доктринаи ҳуқуқӣ ин ниёз бо мафҳуми "савдои фосилавӣ" пур карда шудааст.

Бояд фаҳмид, ки дар амалияи ҷаҳонӣ дар марҳилаи ҳозира дар бораи моҳияти мафҳуми "савдои фосилавӣ" нуқтаи назари бартаридошта вучуд надорад, аз ин рӯ мақомоти қонунгузори ватанӣ, ки аҳамияти масъалаи зарурати ҷорӣ намудани истилоҳи мувофиқ бояд кӯшиш кунад, ки таҷрибаи он кишварҳоеро ба назар гирад, ки тавонистанд системаи

муассири муносибатҳои танзими ҳуқуқиро дар соҳаи тичорати электронӣ ташаккул диҳанд.

Бозори молҳо ва хидматҳое, ки тавассути Интернет фурӯхта мешаванд, ҳоло ҳам хеле ҷавон аст - аз ин рӯ, дар давлати мо, ки ба таври анъанавӣ ба тағироти бозор муддати тӯлонӣ воқуниш нишон медиҳад, механизми муассири танзими давлатӣ ва андозбандии баҳши баррасишавандаи иқтисод ҳанӯз мукамал вучуд надорад.

Дар ин марҳила, набудани ҳудуди ҷуғрофии савдои фосилавӣ хусусияти байналмилалӣ онро пешбинӣ мекунад, ки дар навбати худ вазифаҳои эҷоди воситаҳои ҳуқуқӣ ва молиявӣ танзими муносибатҳоро дар ин баҳш ба таври назаррас душвор мекунад. Дар асл танзими пурраи соҳаҳои иқтисодӣ трo бидуни меъёрҳои конунгузории миллӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро бисёрии субъектон дар бозори ҷаҳонӣ низ ғаъолият мекунанд. Дар робита ба ин, зарурати таъсиси системаи принципҳо ва қоидаҳои ягонаи танзими муносибатҳо, ки дар натиҷаи падидаи ба ном «савдои фосилавӣ» ташаккул меёбанд, торафт муҳимтар мегардад.

Ин мушкилот кайҳо дар созмонҳои мухталифи байналмилалӣ ҳал шуда буд. Моделҳои гуногуни танзим аз ҷониби Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (минбаъд - OECD), Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (минбаъд - СУС) ва ғайра пешниҳод карда мешаванд. Аммо, то ҳол ягон созиш пайдо нашудааст.

Дар кишварҳои дорои иқтисодиёти рӯ ба тараққӣ, ки дар он афзоиш ва густариши доимии "савдои электронӣ" (тиҷорати электронӣ) вучуд дорад, ки то ба наздикӣ мавҷуд набудани механизмҳои дастгирии давлатии ин соҳаро мушоҳида кардан мумкин буд, системаи давлатдорӣ танзим тадриҷан ба амал баровардани сиёсати протекционистӣ пайдо мешавад (тамоюлҳои шабеҳ дар Ҳиндустон, Бразилия, Аргентина ва баъзе дигар кишварҳо мавҷуданд). Умуман, бартарияти модели протекционистии танзими давлатии савдои электронӣ оқибати зарурати ҳамгироии босамари

бозорҳои миллӣ ба фазои тиҷоратии интернетӣ ҷаҳонӣ гардид, ки ҳар сол ба муҳити тиҷоратӣ торафт муҳим табдил меёбад⁹⁴.

Дар асоси моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, № 1921 давлат бо мақсади рушди савдои электронӣ ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро таъмин менамояд.

Самтҳои сиёсати давлатӣ дар самти савдои электронӣ: 1) дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии савдои электронӣ;

2) фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоя, технологияҳои муосир ва таҷҳизот ҷиҳати амалисозии савдои электронӣ;

3) ҳавасмандгардонии тадқиқоти илмию техникӣ, омодагӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси кадрҳо;

4) мусоидат ба ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти савдои электронӣ⁹⁵.

Ба ваколатҳои мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти савдои электронӣ (Ҳадамоти давлатии алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) дохил мешаванд:

1) иштирок дар таҳия, таҳия ва татбиқи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ;

2) пешниҳоди таклиф оид ба фароҳам овардани шароити мусоид;

3) амалӣ намудани тадбирҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни савдои электронӣ;

4) иштирок дар такмили қонунгузорӣ ва таъмини иҷрои он;

5) гузарондани тадқиқот ва мониторинг;

---

⁹⁴ Лашина А.В. Электронная коммерция как объект правового регулирования// Юридическая наука: история и современность. – 2019. – № 3. – С. 148-152.

⁹⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, № 1921// Маҳзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2023 с.).

б) таъмини иштирокчиёни савдои электронӣ бо иттилооти ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, оморӣ, истеҳсолию технологӣ ва илмию техникии барои фаъолияти онҳо зарурӣ;

7) амалӣ намудани ваколатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузорию Чумҳурии Тоҷикистон (моддаи 8 Қонун).

Ҳоло дар Чумҳурии Тоҷикистон шумораи зиёди мағозаҳои интернетӣ мавҷуданд. Мувофиқи маълумоти ташкилоти амнияти нармафзори LIVO, панҷ мағозаи онлайн дар кишвар сатҳи байналмилалӣ доранд:

1. «Волна» — маркази тичоратию техникие, ки барои барномаҳои телефон мувофик карда шудааст;

2. Alif-shop - сомонае, ки маҳсулотро бо қарз бидуни фоиз пешниҳод мекунад;

3. DeFacto - мағозаи онлайнӣ либос ва пойафзол бо дастрасӣ ба кредит;

4. Xiaomi - мағозаи онлайнӣ телефонҳои мобилӣ ва дастгоҳҳои мобилӣ;

5. Авранг – интернет-мағазини асбобҳои рӯзгор.

Ҳамчунин сомонаҳое ҳастанд, ки барои интиқоли молу ғизо хизмат мерасонанд: Magnit.tj, Arba.tj, Shef.tj, Vomazza.tj, Kulob.online, Beeyor.tj, Somon.tj, Avito.tj. Ин сайтҳо танҳо дар кишвари мо хизмат мерасонанд. Илова бар ин, аз кишварҳои дигар мағозаҳои интернетӣ мавҷуданд, ки дар Чумҳурии Тоҷикистон истифода мешаванд ва инчунин хизматрасонӣ пешниҳод мекунанд: AliExpress, Amazon, Wildberries ва ғайра, ки бо истифода аз системаҳои байналмилалӣи бонкии Юнистрим, Вестерн Юнион, Золотая Корона, Монеи Грам, Свифт пул пардохт мекунанд. Ба гуфтаи пажӯҳишгарони хориҷӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ дар тичорат асоси рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар аст. Вазорати рушди иқтисод ва савдои Чумҳурии Тоҷикистон яке аз сохторҳои бонуфузест, ки

бо мусоидат ва ширкати бевоситаи сохторҳои дигар сиёсати тиҷорати кишварро ташаккул ва такмил медиҳад⁹⁶.

Дар Тоҷикистон ташкили низоми дастгирии иштирокчиёни ватании бозори электронӣ низ тавсия дода мешавад, зеро дар ҳоли ҳозир онҳо ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам аз ҷиҳати нарх бо мағозаҳо ва платформаҳои хориҷӣ рақобат мекунанд. Дар воқеъ, дар ин марҳила дурнамои ояндаи рушди савдои электронӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби давлат вобаста аст (ҷолиб он аст, ки ин на танҳо ба иштирокчиёни бевоситаи бозори савдои электронӣ, балки ба ширкатҳои соҳаҳои таҳвил, логистика ва ғайра низ таъсир мерасонад). Истифодаи модели протекционистӣ метавонад дар кӯтоҳмуддат ва миёна ба рушди савдои электронӣ ва дар натиҷа ба рушди иқтисодии тамоми кишвар такони ҷиддӣ бахшад.

Ҳамин тариқ, хусусияти асосии савдои фосилавӣ дар он аст, ки он бо тарзи фосилавӣ тибқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моле, ки фурӯшанда дар каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо пешниҳод кардааст ё дар аксҳо ё бо почта, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, инчунин бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносоии бевоситаи харидор бо молро тақозо мекунад, пешниҳод мегардад. Ин масофаи априорӣ дар баъзе ҳолатҳо боиси норозигии харидори мол ва баъзан сабаби даъвоҳои судӣ мегардад. Савдои фосилавӣ ин фаъолияти савдо дар самти хариду фурӯши чаканаи мол ва хизматрасонӣ берун аз нуктаҳои савдои чаканаи мол мебошад, ки бидуни иртиботи мустақим байни фурӯшанда ва харидор ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯши чакана ва хизматрасонӣ пас аз он амалӣ карда шавад. Савдои мол ва хизматрасонӣ бо тарзи фосилавӣ тибқи шартномаи хариду фурӯш чакана ва шартномаи хизматрасонии музднок дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи молу хизматрасонӣ, ки фурӯшанда, иҷрокунанда дар каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо пешниҳод кардааст ё дар

---

⁹⁶ Хасанова М.И. Некоторые вопросы регулирования электронной торговли в Согдийской области Республики Таджикистан// ВЕСТНИК ТГУПБП. №2(91), 2022. - С.100-108.

аксҳо ё бо почта, шабакаҳо, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии "Интернет", инчунин шабакаҳои коммуникатсионӣ барои паҳши каналҳои телевизионӣ ва (ё) каналҳои радио ё бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносоии бевоситаи харидор бо молро истисно мекунад, пешниҳод шудааст.

1.2. Қонунгузори танзимкунандаи савдои фосилавӣ мол ва хизматрасонӣ

Ҳар гуна муносибатҳои ҷамъиятӣ бояд бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим карда шаванд, ки пас аз он онҳо мақоми муносибатҳои ҳуқуқиро соҳиб мешаванд. Азбаски ҷаҳон босуръат рушд мекунад, ки пайдоиши шаклҳои бештари ҳамкориҳои субъектҳои гуногунро дар назар дорад, масъалаи мавҷудияти ин ё он шакли муносибатҳои иҷтимоӣ дар доираи қонунгузорӣ хеле муҳим аст. Аз ин рӯ, қонунгузор бояд рушди ҷомеаро бодикқат назорат кунад ва ба эҳтиёҷоти объективии ба миён омада дар ҳалли муносибатҳои дар ин ҷома инкишофёфта, ки қаблан бо қонуни милли ошно набуданд, воқуниш нишон диҳад. Гузашта аз ин, имрӯз "корҳои пуршиддат вобаста ба сифатан навсозӣ, такмили қонунгузорӣ, бо таҳия ва қабули санадҳои қонунгузори нав амалӣ карда мешаванд"⁹⁷. Ин раванд ба савдои фосилавӣ низ дахл дорад. Гузашта аз ин, имрӯз, то андозае, раванди ба низом даровардани сарчашмаҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳоро танзим мекунанд, ки дар доираи савдои фосилавӣ ба вучуд меоянд.

Вақте, ки сухан дар бораи савдои фосилавӣ пеш меояд, асосан муносибатҳоро дар асоси В2С (Бизнес ба истеъмолкунанда) дар назар дошта мешавад. Дар ин ҳолат, сухан дар бораи савдои ҷаканаи ҳар як маҳсулот ба фоидаи истеъмолкунанда меравад, аммо худ ин маҳсулот аз фурӯшанда (ҳама гуна субъекти хоҷагӣ) на дар маҳалли ҷойгиршавӣ харида мешавад, балки ба истеъмолкунанда ба ҷои истиқомат ё ҷои дигаре, ки ба

---

⁹⁷ Мазурык К.З. Механизм реализации закона // Право: теория и практика. – 2013. – № 1-2. – С. 30.

онҳо нишон дода шудааст, расонида мешавад. Тартиби татбиқи савдои фосилавӣ бо қонунгузории амалкунанда танзим карда мешавад.

Ба андешаи М.З. Раҳимзода, “Сиёсати иқтисодии давлат ба воситаи қонунгузории соҳаҳои гуногун амали карда мешавад. Нақши асосиро дар ин ҷода қонунгузории соҳибкорӣ (ҳочагӣ) иҷро менамояд. Маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки ба воситаи онҳо муносибатҳои соҳибкорӣ ба танзим дароварда мешаванд, қонунгузории соҳибкориро ташкил медиҳад. Муносибатҳои соҳибкорӣ, ҳислати комплексӣ доранд. Аз инҷо қонунгузории соҳибкорӣ низ ҳислати комплексӣ дорад. Ба воситаи он на танҳо муносибатҳои оид ба амалиномаи фаъолияти соҳибкорӣ, дигар муносибатҳои ба он алоқаманд, балки танзими давлатии онҳо амали карда мешаванд. Комплексӣ будани қонунгузории танзимкунандаи муносибатҳои соҳибкорӣ аз як тараф ҳислати объективӣ дорад, зеро ба воситаи он танзими оқилонаи тавозуни байни манфиати давлат ва манфиатҳои хусусии соҳибкорон амали карда мешавад. Аз тарафи дигар ҳуди ташаккули чараёни қонунгузорӣ ҳислати субъективӣ дорад, зеро он аз ҷониби мақомоти дорой вақолати ҳуқуқэҷодкунӣ ташаккул дода мешавад. Аз ин ҷо категорияи “қонунгузорӣ” категорияи объективӣ-субъективӣ мебошад”⁹⁸.

Ба андешаи мо дар сарғаҳи низоми манбаъҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳоро дар доираи савдои фосилавӣ танзим мекунад, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меистад⁹⁹. Дар ин ҷода, мувофиқи моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки ҳилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомоти

---

⁹⁸ Раҳимзода М.З. Ташаккул, рушд ва проблемаҳои қонунгузории соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон// Танзими ҳуқуқи самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузории Тоҷикистон оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ» аз 7-уми октябри соли 2021). – Душанбе, 2021. – С. 14.

⁹⁹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо бо тариқи раёипурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

он, шахсони мансабдор, шахрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунад, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунад. Қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунад.

Ба андешаи Ш.М. Исмоилов, “Кафолати давлатии фаъолияти озоди соҳибкорӣ тавассути ҳуқуқи ҳар як шахс ба меҳнат (моддаи 35) тадбиқ мешавад, азбаски ҳар як соҳибкор тибқи дигар меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳои қабулшуда мустақилона, бе истифодаи чораҳои таъсиррасонии ҷисмонӣ ва дигар қобилиятҳои худро ихтиёрдорӣ мекунад, касб интиҳоб мекунад, аз ҷониби корфармо ба кори кироя ҷалю мешавад, ё корхонаи шахсии худро таъсис медиҳад, яъне ҳуқуқи худро ба фаъолияти соҳибкорӣ мустақили таваккалноқ тавассути истифодаи молу мулкҳои худ амали менамояд, дар айни замон ҳуқуқи конститутсионӣ худро оид ба меҳнат ҳамчун манбаи даромад ва шукуфӣ қомилан мустақилона амали менамояд”¹⁰⁰.

Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон санади асосии қонунгузорӣ дар ин бахш мебошад, дар ҳоле ки боқимонда сарчашмаҳои ҳуқуқӣ нисбат ба он хусусияти санадҳои ҳуқуқии тобеъдоранд.

Ба андешаи Ш.Ҷ. Мансурӣ, “Баҳри ба низом даровардани муносибатҳои ҳуқуқии граждони ва ноил шудан ба дастовардҳои назарраси танзими ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисмҳои яқум, дуум ва сеюми Кодекси граждони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи муқаррароти Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст, ки (минбаъд –

---

¹⁰⁰ Исмаилов Ш.М. Конституция Республики Таджикистан, установление в ней основ предпринимательства // Правовое регулирование отдельных направлений предпринимательства в Республике Таджикистан (Материалы республиканской научно-практической конференции на тему «Развитие законодательства Таджикистана по отдельным направлениям предпринимательства» от 7 октября 2021 года). – Душанбе, 2021. – С. 62-63.

КМ ҚТ) истифода мешавад. Кодекси граждани барои танзими муносибатҳои молиқӣ пулӣ дар даврони Истиқлолият асос гардидааст. Кодекси нави граждани дар фарқият бо Кодекси граждани замони Шӯравӣ ғояҳои ҳуқуқи хусусиро эҳё намуда, усулҳои муносибати бозориро муқаррар кард, ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратии нав ё кайҳо аз ёдрафтаре мавриди такмил қарор дод. Аз ин ҷо мазмуни муомилоти уҳдадорихои пулӣ низ тағйир ёфт”¹⁰¹.

Дар асоси моддаи 566 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки тарафҳо метавонанд оид ба фурӯши мол тибқи намуна (тасвир, феҳраст ва ғайра) шартномаи хариду фурӯши чаканаро ба имзо расонанд. Агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, чунин шартнома аз лаҳзаи расидани бор ба маҳалли дар шартнома зикргардида ва агар маҳалли додани мол дар шартнома зикр нагардида бошад, аз лаҳзаи расонидани бор ба ҷои истиқомати шахрванд ё маҳалли ҷойгиршавии шахси ҳуқуқӣ иҷрогардида ҳисобида мешавад. Харидор, бо шarti ба фурӯшанда ҷуброн намудани хароҷоти мувофиқе, ки бо анҷом додани амали дахлдор оид ба иҷрои шартнома сарф намудааст, метавонад то додани мол аз иҷрои шартномаи хариду фурӯши чакана даст кашад¹⁰².

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” меъёри мушаххас оид ба савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ҷой надорад. Дар ҳолате, ки ин санадҳои заминавӣ меъёри мушаххасро оид ба савдои фосилавӣ муқаррар намеkunанд, аммо дар асоси муққадимаи Қонуни мазкур он ба таври умумӣ танзимкунандаи савдои фосилавӣ мебошад. Чунки Қонуни мазкур муносибатҳои байни истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон, иҷрокунандагон, фурӯшандагонро ҳангоми фурӯши мол (иҷрои кор, хизматрасонӣ) ба танзим дароварда, ҳуқуқи истеъмолкунандагонро барои

¹⁰¹ Мансурӣ Ш.Ҷ. Танзими ҳуқуқи иҷрои уҳдадорихои пулӣ дар низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти «Сино», 2019. – С. 24-25.

¹⁰² Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

харидани моли (кори, хизматрасонии) дорои сифати муносиб ва барои ҳаёту саломатии истеъмолкунандагон бехатар, гирифтани маълумот оид ба мол (кор, хизматрасонӣ) ва истехсолкунандагони (ичрокунандагони, фурӯшандагони) он, ҳимояи давлатӣ ва ҷамъиятии манфиати онҳоро муқаррар ва тарзи татбиқи ин ҳуқуқҳоро муайян мекунад¹⁰³.

Ба андешаи Ш.К. Ғаюров, “Дар танзими муносибатҳои граждани - ҳуқуқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҶТ) «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» ҳамчун санади байнисоҳавӣ нақши муҳим дорад. Ҳадафи асосии он ҳимояи истеъмолкунанда - яке аз тарафҳои нисбатан заиф дар шартномаҳои истеъмоли буда ва бо ҳамин тарзи таъсиррасонии давлатӣ баробарии тарафҳо дар чунин аҳдҳо таъмин мешавад. Ба шартномаҳои истеъмоли чунин шартномаҳои граждани – ҳуқуқие дохил мешаванд, ки яке аз тарафҳои он ҳатман истеъмолкунанда мебошад”¹⁰⁴.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1921 “Дар бораи савдои электронӣ” санади асосии танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъияти дар самти савдои электронӣ буда, ба ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни савдои электронӣ, инчунин таъмини фаъолияти онҳо равона гардидааст¹⁰⁵. Дар Қонуни мазкур мафҳумҳои асосии зерин истифода мешаванд:

1) аҳди электронӣ - амалҳои иштирокчиёни савдои электронӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ кардани ҳуқуқи уҳдадорихои онҳо равона гардида, тавассути шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ анҷом дода мешаванд;

2) иштирокчиҳои савдои электронӣ - фурӯшанда, харидор, миёнарави иттилоотӣ ва миёнаравони дигар, ки дар ташкил ва амалисозии савдои электронӣ иштирок ё ба иҷрои он мусоидат менамоянд;

---

¹⁰³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699.

¹⁰⁴ Ғаюров Ш.К. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» ва масъалаҳои тақмили он // Қонунгузор. – 2016. – № 2 (22). – С. 36.

¹⁰⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, №1921 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2023 с.).

3) ирсолкунандаи ҳуччати электронӣ - шахсе, ки ҳуччати электронӣ мефиристад ё дар махзани маълумоти қабулкунандаи ҳуччати электронӣ саҳифаи баҳисобгирӣ тартиб медиҳад;

4) қабулкунандаи ҳуччати электронӣ - шахсе, ки ба ӯ ҳуччати электронӣ аз тарафи ирсолкунанда ё миёнарави иттилоотӣ ирсол шудааст;

5) миёнарави иттилоотӣ - шахсе, ки бо ташаббус ё бо фармоиши шахси дигар ҳуччати электрониро мефиристад, қабул мекунад, нигоҳ медорад ва ҷиҳати мусоидат барои бастанӣ аҳдҳо дар савдои электронӣ хизмат мерасонад;

6) низоми пардохти электронӣ - низоми ташкили ҳисоббаробаркуниҳои молиявии электронӣ дар шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ки ба тарафҳои аҳд имкон медиҳад суратҳисоби бонкӣ ва ё дигар воситаҳои электронии пардохтии худро мустақилона идора намоянд;

7) расмиёти электронӣ - тартиби анҷом додани амалиёти электронӣ вобаста ба аҳдҳо;

8) савдои электронӣ - фаъолияти соҳибкорӣ оид ба хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ, ки бо истифодаи шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва расмиёти электронӣ амалӣ мегардад;

9) шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ - маҷмӯи воситаҳои барномавӣю техникӣ ва намудҳои дигари шабакаҳои алоқаи электроние, ки барои ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, паҳнкунӣ, инъикос ва истифодабарии маълумот пешбинӣ шудаанд;

10) шахсе, ки савдои электрониро амалӣ менамояд - шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ, ки ба хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонии пардохтшаванда бо истифодаи шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионӣ машғул мебошад.

Таҳияи Қонун «Дар бораи савдои электронӣ» як қадами нодир дар таҷрибаи қонунгузории мебошад, ки то рушди оммавии тиҷорати электронӣ, мусоидат намудан ба татбиқи самараноки усулҳои савдои

электронӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои имконпазири низоми танзими қонунгузорӣ таъсис дода мешавад.

Ба андешаи Н.Б. Елчанинова, "... соҳаи муносибатҳои ҳуқуқи электронӣ дар ояндаи наздик таваҷҷӯҳи ҷиддии қонунгузор ва ҷомеаро тақозо мекунад. Бо вучуди ин, танҳо тавассути муттаҳид кардани кӯшишҳои муштараки ҳуқуқшиносон ва мутахассисони техникӣ ҳамаи мушкилоти ҷойдоштаро бомуваффақият ҳал кардан ва қонуни воқеан амалишавандаро қабул намудан мумкин аст"¹⁰⁶.

Дар асоси қисми 2, моддаи 17 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 март соли 2013, № 943 "Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ" субъектҳои савдо ва хизматрасонии маишӣ ҳангоми ташкил ва амалӣ намудани фаъолияти худ ҳуқуқ доранд шакли савдо (дар объектҳои доимии савдо, берун аз объектҳои доимии савдо, аз ҷумла ярмаркаҳо, намоишҳо, дастифурӯшӣ, усули фосилавии фурӯши мол, фурӯши мол бо истифодабарии автоматҳо, дигар шаклҳои савдо)-ро мустақилона муайян намоянд¹⁰⁷.

Дар муқоиса ба қонунгузори Тоҷикистон қонунгузори давлатҳои хориҷа танзими шартномавии савдои фосилавиро муқаммал танзим намудаанд. Масалан, дар асоси моддаи 497-и (Фурӯши мол аз рӯи намунаҳо ва тарзи фосилавии фурӯши мол) Кодекси граждании Федератсияи Русия шартномаи хариду фурӯши чакана мумкин аст дар асоси шиносии харидор бо намунаи моле, ки фурӯшанда пешниҳод кардааст ва дар нуқтаи фурӯши мол намоиш дода шавад (фурӯши мол аз рӯи намуна), баста шавад. Шартномаи хариду фурӯши чакана метавонад дар асоси шиносии харидор бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути феҳрастҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, коммуникатсияҳо (телевизион, почта, алоқаи радио ва ғайра) ё бо роҳҳои

---

¹⁰⁶ Елчанинова Н.Б. О разработке проекта Федерального Закона "Об электронной торговле" // Известия ТРТУ. – 2005. – № 9 (53). – С. 122.

¹⁰⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ" аз 19 март соли 2013, № 943 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, мод. 186.

дигаре, ки имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи молро ҳангоми бастанӣ чунин шартнома истисно мекунад (усули дурдасти фурӯши мол) баста шавад. Агар дар қонун, санадҳои дигари ҳуқуқӣ ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, шартномаи хариду фурӯши чаканаи мол дар асоси намунаҳо ё шартномаи хариду фурӯши чакана, ки бо фурӯши фосилавии мол баста шудааст, аз лаҳзаи дастрасии мол ба маҳалли дар чунин шартнома зикргардида ва агар маҳалли интиқоли мол бо чунин шартнома муайян нашуда бошад, аз лаҳзаи дастрасии мол дар маҳалли зисти харидор-шаҳрванд ё маҳалли ҷойгиршавии харидор-шаҳси ҳуқуқӣ иҷрошуда ҳисобида мешавад. Агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, пеш аз супоридани мол харидор ҳуқуқ дорад аз иҷрои ҳама гуна шартномаи фурӯши чаканаи дар банди 3 ҳамин модда зикргардида даст кашад, ба шарт ки ба фурӯшанда хароҷоти зарурии вобаста ба он бо иҷрои амалҳо барои иҷрои шартнома ҷуброн карда шавад¹⁰⁸.

Дар радифи ҳамин, дар муқоиса мувофиқи меъёрҳои моддаи 26.1 Қонуни Федератсияи Русия "Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон" танзими муфассали қоидаҳои савдои фосилавию муқаррар менамояд. Аз ҷумла дар ин модда муқаррар мегардад, ки "1. Шартномаи фурӯши чакана мумкин аст дар асоси шиносоии истеъмолкунанда бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, воситаҳои алоқа (телевизион, почта, алоқайи радио ва ғайра) ё ба таври дигар ба истиснои имконияти шиносоии бевоситаи истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (тарзи фосилавии савдои мол) баста шавад.

2. Фурӯшанда то бастанӣ шартнома бояд ба истеъмолкунанда дар бораи хосиятҳои асосии истеъмолии мол, дар бораи суроғайи (маҳалли

---

¹⁰⁸ Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26 января 1996 года №14-ФЗ // "Собрание законодательства Российской Федерации", 29 января 1996 года, №5, Ст. 410 // Собрание законодательства Российской Федерации", 29 января 1996 года, №5, Ст. 410; В редакции Федеральных законов Российской Федерации от 01.07.2021 г. №295-ФЗ.

чойгиршавии) фурӯшанда, дар бораи маҳалли истеҳсоли мол, дар бораи пурра маълумот диҳад. номи ширкати (номи) фурӯшанда (истеҳсолкунанда), дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи таҳвили он, мӯҳлати хидматрасонӣ, мӯҳлати нигоҳдорӣ ва мӯҳлати кафолат, дар бораи тартиби пардохти мол, инчунин даврае, ки дар он пешниҳоди бастанӣ шартнома эътибор дорад.

3. Ҳангоми таҳвили мол ба истеъмолкунанда бояд маълумот дар бораи моли пешбиниамудаи моддаи 10 Қонуни мазкур, инчунин маълумоти дар қисми 4 ҳамин модда пешбинишуда дар бораи тартиб ва мӯҳлати ба таври хаттӣ пешниҳод карда шавад. баргардонидани мол.

4. Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт пеш аз супоридани мол ва дар давоми ҳафт рӯз аз додани мол даст кашад.

Дар ҳолате, ки агар маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани моли хушсифат ҳангоми расонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар давоми се моҳи пас аз супоридани мол аз мол даст кашад. молҳо.

Бозгашти маҳсулоти босифат имконпазир аст, агар пешниҳоди он, хосиятҳои истеъмолӣ, инчунин ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Набудани ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шароити хариди мол истеъмолкунанда ӯро аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди мол аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад.

Истеъмолкунанда ҳуқуқ надорад аз маҳсулоти сифаташ мувофиқ, ки дорои хосиятҳои алоҳида муайяншуда аст, даст кашад, агар ин маҳсулот метавонад танҳо аз ҷониби истеъмолкунандаи хариди он истифода шавад.

Агар истеъмолкунанда аз мол даст кашад, фурӯшанда бояд ба ӯ маблағи пулро, ки истеъмолкунанда тибқи шартнома пардохт кардааст, ба истиснои хароҷоти фурӯшанда барои таҳвили моли баргардонидашуда аз истеъмолкунанда баргардонад, на дертар аз даҳ рӯз аз санае, ки истеъмолкунанда талаботи мувофиқро пешниҳод мекунад.

5. Оқибатҳои фурӯши моли дорои сифати нокифоя тавассути фурӯши фосилавии мол бо муқаррароти пешбиниамудаи моддаҳои 18-24 ҳамин Қонун муқаррар карда мешаванд¹⁰⁹.

Дар тафовут аз Тоҷикистон дар Русия Қоидаҳои фурӯши мол ҳангоми усули фосилавии фурӯши мол аз руи шартномаи хариду фурӯши чаканақабул гардидааст, ки ҳангоми фурӯши мол ба таври фосилавӣ фурӯшанда вазифадор аст бо ҳар шахсе, ки нияти хариди молро тибқи шартҳои оферта изҳор кардааст, шартномаи хариду фурӯши чакана бандад¹¹⁰. Уҳдадорҳои фурӯшанда оид ба додани мол ва дигар уҳдадорҳои вобаста ба додани мол аз лаҳзаи гирифтани хабари истеъмолкунанда дар бораи нияти бастанӣ шартномаи хариду фурӯши чакана ба миён меояд, ба шарт ки дар пешниҳоди фурӯшанда шартҳои дигаре дар бораи бастанӣ шартномаи хариду фурӯши чакана пешбинӣ нагардида бошад. Шартномаи хариду фурӯши чакана аз лаҳзаи ба истеъмолкунанда додани пули нақд ё қвитансияи фурӯш ё дигар ҳуҷҷати тасдиқкунандаи пардохти мол ё аз лаҳзаи гирифтани хабар аз истеъмолкунанда дар бораи нияти бастанӣ шартнома басташуда ҳисобида мешавад. Дар шартномаи хариду фурӯши чакана муқаррароти он талабот ба фурӯшанда дар бораи зарурати ба харидор пешниҳод кардани маълумот дар бораи ҳосиятҳои асосии истеъмолии мол ва суроғи (маҳалли қойгиршавии) фурӯшанда, дар бораи маҳалли истеҳсоли мол, номи пурраи фурӯшанда, дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи таҳвил, вақт, хизматрасонӣ, мӯҳлати нигоҳдорӣ ва мӯҳлати кафолат, дар бораи тартиби пардохти мол, инчунин дар он даврае, ки пешниҳоди бастанӣ шартнома эътибор дорад, пешбинӣ менамоянд. Масалан ҳангоми фурӯши фосилавӣ бо истифода аз шабакаи

---

¹⁰⁹ Закон Российской Федерации от 7 февраля 1992 года №2300-1 "О защите прав потребителей" // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации", 9 апреля 1992 года, №15, Ст. 766. В редакции Федеральных законов Российской Федерации от 11.06.2021 г. №170-ФЗ.

¹¹⁰ Постановление Правительства РФ от 31.12.2020 N 2463 "Об утверждении Правил продажи товаров по договору розничной купли-продажи, перечня товаров длительного пользования, на которые не распространяется требование потребителя о безвозмездном предоставлении ему товара, обладающего этими же основными потребительскими свойствами, на период ремонта или замены такого товара, и перечня непродовольственных товаров надлежащего качества, не подлежащих обмену, а также о внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.consultant.ru>(санаи муроҷиат: 24.06.2021 с.).

иттилоотию телекоммуникатсионии «Интернет» (минбаъд – «Интернет») ва (ё) барномаҳои компютерҳои электронӣ, фурӯшанда ба истеъмолкунанда тасдиқи бастанӣ шартномаи хариду фурӯши чаканаро пешниҳод менамояд. Шартҳои оферта, ки шартҳои асосии ҳамин шартномаро дар бар мегирад, гирифтани хабар аз истеъмолкунанда дар бораи нияти бастанӣ шартномаи хариду фуруши чакана аст. Дар ин тасдиқ бояд рақами фармоиш ё усули дигари муайянкунии фармоиш, ки ба истеъмолкунанда имкон медиҳад маълумотро дар бораи шартномаи хариду фурӯши чаканай басташуда ва шартҳои он дошта бошад, дар бар гирад. Фурӯшанда ё шахси ваколатдори ӯ ҳуқуқ дорад истеъмолкунандаеро, ки шартномаи хариду фурӯши чакана бастааст, бо усули фосилавии фурӯши мол бо моли харидашуда то ба истеъмолкунанда додани он шинос шавад.

Аз гуфтаҳои боло бо назардошти махсусияти танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ бармеояд, ки вобаста ба номгӯи молҳое, ки тавассути савдои фосилавӣ фурӯхта мешаванд, ба ғайр аз сарчашмаҳои ҳуқуқии қаблан зикршуда, дар муносибатҳо дар доираи хариду фурӯш ва хизматрасонии фосилавии меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерин татбиқ карда мешаванд:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 2001, №21 "Дар бораи металлҳои қимматбаҳо ва сангҳои қимматбаҳо"¹¹¹;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, № 37 "Дар бораи иҷозатномадихӣ ба баъзе намудҳои фаъолият"¹¹²;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 мартӣ соли 2013, № 961 «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма»¹¹³.

---

¹¹¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи металлҳои қимматбаҳо ва сангҳои қимматбаҳо" аз 12 майи соли 2001, №21 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, №4, мод.194.

¹¹² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иҷозатномадихӣ ба баъзе намудҳои фаъолият" аз 17 майи соли 2004, № 37 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, № 5, мод. 348.

¹¹³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 мартӣ соли 2013, № 961 «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2013, № 3, мод. 201; с.2016,№5, мод.365.

Илова бар ин махсусияти савдои фосилавӣ пешбинӣ мекунад, ки агар харидор ба фурӯшанда дар бораи нияти хариди мол оферта фириштад, дар оферта, аз ҷумла, бояд насаб, ном, номи падари харидор ё шахсе (гиранда) нишон дода шавад аз ҷониби ӯ, инчунин суроғае, ки мол бояд расонида шавад. Дар робита ба ин, фурӯшанда бояд махфияти маълумоти шахсии гирифташударо дар бораи харидор (гиранда) мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 августи соли 2018, № 1537 "Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ"¹¹⁴, ки ба манбаъҳои ҳуқуқии танзими муносибатҳо дар доираи фурӯши масофаи мол низ дахл дорад, таъмин намояд. Ин санади қонунгузорӣ асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии фаъолияти вобаста ба ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ ва ҳифзи маълумоти шахсиро муайян менамояд.

Бо вучуди ин, тавре ки И.М. Зайченко қайд менамояд истеъмолкунандагон то ҳол дар бораи худ, хусусан дар интернет маълумоти бозътимод додан намехоҳанд.¹¹⁵ Гарчанде ки қонун ҳуқуқи субъектро барои гирифтани маълумот дар бораи коркарди маълумоти шахсии ӯ, аз ҷумла ном ва маҳалли ҷойгиршавии оператор муқаррар мекунад, маълумот дар бораи шахсоне (ба истиснои кормандони оператор), ки ба маълумоти шахсӣ ё ки маълумоти шахсӣ дар асоси шартнома бо оператор ё дар асоси қонуни федералӣ ифшо карда мешавад, инчунин ном ё насаб, ном, номи падар ва суроғаи шахсе, ки аз номи оператор маълумоти шахсиро коркард мекунад, агар коркард ба чунин шахс вогузор карда шудааст ё ба ӯ супурда мешавад, оператор вазифадор нест, ки дар бораи худ маълумот диҳад. Аз ин рӯ, субъекти маълумоти шахсӣ маҷбур аст мустақилона дар бораи фурӯшанда бо дархости ҳуҷҷатҳои таъсисии ӯ тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 майи соли 2009, № 508 "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони

---

¹¹⁴ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ" аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, № 7-8 моддаи 521.

¹¹⁵ Зайченко И.М. Развитие дистанционной торговли в РФ: проблемы и решения // Экономические реформы в России. Тенденции и перспективы: Сб. науч. трудов. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2012. – С. 99-100.

ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ"¹¹⁶ маълумот гирад. Дар робита ба ин, маълум шуд, ки назорат аз болои иҷрои ӯҳдадориҳои оператор воқеан ба ҳуди истеъмолкунанда вобастагӣ дорад, гарчандеки мавзӯи маълумоти шахсӣ, гарчанде ки мақоми махсуси ваколатдор оид ба коркарди маълумоти шахсӣ - Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон¹¹⁷ мебошад,

Албатта, мавҷуд будани маълумот дар бораи фурушанда на танҳо шартҳои муҳими бастанӣ муносибатҳои шартномавӣ, балки кафолати муайян низ мебошад. Агар пешниҳод ё таҳвили мол номи фирмавии фурушанда ва инчунин суроғаи ӯро нишон надиҳад, балки танҳо рақамҳои тамос нишон дода шуда бошанд, пас ҳамчун қоида бояд аз харид кардан худдорӣ намуда бошад. Зеро, агар баргдонидани мол лозим ояд, молро иваз кардан ё дар бораи камбудӣ доштан ба мақомоти дахлдори давлатӣ шикоят карда шавад.

Тавре ки қаблан гуфта шуд, як намуди савдои фосилавӣ ин тичорати электронӣ дар мавриди хариди мол бо истифода аз интернет мебошад. Фаъолияти тичоратӣ дар фуруш ва хариди мол, хидматрасонии пулакӣ, ки дар шакли электронӣ бо истифода аз шабакаҳои компютери ҷаҳонӣ анҷом дода мешавад¹¹⁸. Ин маънои онро дорад, ки аввалин шиносӣ бо маҳсулот, чун қоида, тавассути рекламае, ки дар вебсайти фурушанда гузошта шудааст, сурат мегирад. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2003, № 34 "Дар бораи реклама" меъёрҳои ҳуқуқие мавҷуд нестанд, ки муқаррароти махсусро оид ба паҳнкунии реклама дар Интернет доранд¹¹⁹.

Аммо, дар моддаи 15 -и қонуни зикргардида имконияти паҳн кардани рекламоро тавассути почта пешбинӣ шудааст, аммо танҳо бо иҷозати

---

¹¹⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ" аз 19 майи соли 2009, № 508 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.316.

¹¹⁷ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 майи соли 2011, № 252 "Дар бораи Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон" // Маҳзани мутамаккизи иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

¹¹⁸ Корень А.В. Налогообложение субъектов электронной коммерции: проблемы и перспективы: монография. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 7.

¹¹⁹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи реклама" аз 1 августи соли 2003, № 34 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №8, мод. 457.

Хадамоти алоқаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бинобар ин, конунгузор рекламаи дар Интернет ҷойгиршударо ҳамчун таблиғе, ки тавассути шабакаҳои телекоммуникатсионӣ паҳн мешавад, бояд муқаррар намояд. Бо дарназардошти он, ки Интернет як шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ мебошад, ки истифодаи он бо риояи талаботи конунгузории Тоҷикистон дар соҳаи алоқа ва технологияҳои иттилоотӣ ҳатмӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, мо метавонем дар бораи низоми мавҷудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба танзими муносибатҳо, ки дар ҷараёни татбиқи савдои фосолавӣ аз ҷониби субъектҳо ба вуҷуд омадаанд, сӯҳбат кунем. Бо вуҷуди ин, сарфи назар аз амали манбаъҳои ҳуқуқии дар боло таҳлилшуда, онҳо то ҳол маҷмӯи гуногуни муносибатҳоро, ки дар соҳаи савдои фосолавии мол ва хидматрасонӣ муносибатҳои ба он алоқаманд ба вуҷуд меоянд, фаро намегиранд.

Ин, бахусус, танзими нокифояи қоидаҳои пешбурди савдо бо истифода аз интернет, аз ҷумла пардохтҳо оиди истифодабарӣ бо кортҳои бонкиро (тиҷорати электронӣ) ифод менамояд. Илова бар ин, барои ҳама танзими ҳуқуқии ба назар муфассали ҳуқуқии савдои фосолавӣ ҳама воқеиятҳои ҳаёти муосирро ба назар намегиранд. Ҳамин тариқ, дар байни молҳое, ки ба тарзи фосолавӣ фурухта мешаванд, аксар вақт ашёи гаронбаҳо ҳастанд, ки наметавонанд якбора барои харидор пешниҳод карда шаванд.

Аз ин лиҳоз, таъмин намудани имконияти хариди мол аз ҳисоби қарз (қисман ё пурра) мантиқист. Аммо дар қонунгузории кишвари мо чунин имконият пешбинӣ нашудааст. Ин масъала дар дигар санадҳои ҳуқуқӣ низ инъикос нашудааст. Аз ин рӯ, мо бо мавқеи И.М. Зайченко, дар бораи зарурати дар қонунгузорӣ пешбинӣ кардани ин имконият, ҳамраъй ҳастем¹²⁰.

---

¹²⁰ Зайченко И.М. Развитие дистанционной торговли в РФ: проблемы и решения // Экономические реформы в России. Тенденции и перспективы: Сб. науч. трудов. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2012. – С. 99-100.

Инчунин, вазифаҳои таъмини амнияти ниғахдорӣ, истифода ва коркарди маълумоти шахсӣ ҳанӯз пурра ҳал нашудаанд. Ҳамаи ин такмили минбаъдаи қонунгузорию талаб мекунад, ки ба танзими муносибатҳо дар соҳаи савдои фосилавӣ нигаронида шудааст ва чунин корҳо имрӯз идома доранд.

Дар солҳои охир, чунин гардиши мол, ба монанди савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон махсусан маъмул гаштааст. Принсипи фурӯши мол дар он аст, ки харидор ва фурӯшанда дар масофаи якдигар қарор доранд, яъне мол ба харидорони эҳтимоли, ки берун аз маҳалли фурӯшанда ҳастанд, фурӯхта мешавад. Ин намуди тичорат махсусан дар замони оғози истифодаи умумии Интернет дар охири асри 20 васеъ паҳн шуда буд.

Савдои фосилавӣ ҳамчун як намуди ҷудогонаи гардиши мол якҷанд шаклҳои гуногуни тичоратро дар бар мегирад, ки дар навбати худ бо тарзи ирсоли маълумот дар бораи маҳсулот ва нархи он ба харидори эҳтимоли, инчунин хосиятҳои истеъмоли фарқ мекунанд.

Ҳар як шакли савдои фосилавӣ як намуди ҷудогонаи фаъолияти тичоратӣ бо ташкилоти мувофиқи фурӯш ва равандҳои дохилии хоси ба он хос мебошад¹²¹.

Тибқи ҳисобҳои сершумори коршиносон савдои фосилавӣ яке аз соҳаҳои босуръат ва ояндадор рушдбандаи тичорат мебошад. Дар ин шароит танзими ҳуқуқӣ махсусан муҳим аст, ки ба ноил шудан ба самаранокии иҷтимоию иқтисодӣ ва хизматрасонии босифати аҳоли ҳангоми фурӯши мол аз масофа нигаронида шудааст.

Ҳамзамон, навоварии савдои фосилавӣ ҳамчун як намуди ҷудогонаи гардиши мол, мавҷудияти шаклҳои гуногуни фурӯши фосилавӣ, ки дар баъзе ҳолатҳо танзими махсуси ҳуқуқӣ ва ҳуқуқиро талаб мекунанд. Мавҷуд набудани санади меъёрие, ки ҷои савдои фосилавию муайян мекунад дар системаи гардиши умумии иқтисодӣ ва зарурати танзими

---

¹²¹ Трофимова Т.М. Специфика заключения договора розничной купли-продажи в сфере дистанционной торговли // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2016. – № 33. – С. 45-50.

муфассали чараёни фурӯши масофа бо назардошти хусусиятҳои он дар якҷоягӣ бо қонунгузори танзимкунандаи механизми ташкили фурӯш, ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон маънои фаҳмиши муфассали назариявии муносибатҳое, ки дар байни субъектҳои фурӯши фосилавӣ ба вучуд меоянд ва қорӣ намудани қарорҳои амалӣ барои такмил додани танзими ҳуқуқии танзимкунандаи онро тақозо менамоянд.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми табиғи мол тавассути савдои фосилавӣ бояд маълумот дар бораи фурӯшандаи мол нишон дода шавад, яъне: ном, маҳал, рақами бақайдгирии давлатии сабти таъсиси шахси ҳуқуқӣ; насаб, ном, номи падар, рақами асосии бақайдгирии давлатии сабти бақайдгирии давлатии шахси воқеӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ. Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки пешниҳоди фурӯшанда бо тарзи фосилавии фурӯши мол реклама аст ва инчунин бояд ба талаботи қонунгузорӣ ҷавобгӯ бошад.

Тағйирот дар технологияи савдои фосилавӣ (аз каталогҳо то Интернет) гардиши молҳои истеъмолиро тавассути зиёд кардани ҳаҷми маълумот дар бораи онҳо ба таври назаррас афзоиш дод. Ин маълумот ба қадри кофӣ паҳн мешавад, ки савдои фосилавиرو боз ҳам маъмултар мекунад. Инчунин, савдои фосилавӣ, ба фарқ аз телевизион, як воситаи дучонибаи муошират буда, ҳам дар доираи муносибатҳои мушаххас ва ҳам дар маҷмӯъ дар ҷомеаи истеъмолкунандагон фикру мулоҳизаҳои муассирро таъмин мекунад. Бо вучуди ин, ҳиссаи тичорати интернетӣ дар Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои пешрафта ба таври назаррас камтар аст. Ин аз набудани эътимоди истеъмолкунандагон вобаста аст, зеро танзими қонунгузорӣ дар бахши савдои фосилавӣ сатҳи нисбатан пасти ҳифзи истеъмолкунандагонро таъмин мекунад. Аз ин сабаб, ба андешаи Переверзев В.В. дар бозори савдои фосилавӣ шумораи зиёди фурӯшандагони беинсоф пайдо шуданд, ки амали онҳоро метавон ҳамчун қаллобӣ арзёбӣ кард¹²².

---

¹²² Переверзев В.В. Нарушения прав потребителей при дистанционном способе продажи товаров // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 4-2. – С. 44.

Ҳамин тариқ, мушкилоти ҳуқуқӣ дар робита ба савдои фосилавӣ дар Интернет аслан ба ниҳодҳои зерини ҳуқуқи граждани, оид ба мафҳум ва шакли бастанӣ шартнома, инчунин маҷмӯи институтҳои, ки ба ҳифзи истеъмолкунандагон алоқманданд, ва ғайра марбутанд. Чунки рушди босуръати илму техника ва ҳамгироии телекоммуникатсия ба ҳаёти инсон боиси пайдоиши як бахши нави иқтисод бо номи тижорати электронӣ гардид. Ассамблеяи Генералии СММ дар қарори худ 70/186 аз 22 декабри соли 2015 қайд кард, ки "тижорати электронӣ барои истеъмолкунандагон дар саросари ҷаҳон аҳамияти бештар пайдо мекунад... имкониятҳои пешниҳодкардаи он бояд барои мусоидат ба рушди иқтисод ва афзоиши тавассути технологияҳои нави шабакавӣ истифода шаванд, ки истифодаи компютерҳо, телефонҳои мобилӣ ва дигар дастгоҳҳои шабакавиरो дар бар мегиранд ва ба беҳбудии истеъмолкунандагон мусоидат мекунад"¹²³.

Одатан тижорати электронӣ ҳамчун як шакли савдои фосилавӣ баррасӣ мешавад ва Интернет яке аз усулҳои савдои фосилавӣ мебошад. Набудани ягонагии консепсияи тижорати электронӣ боиси шубҳанок дар муайян кардани моҳияти ҳуқуқии он ва ҷудо кардани он аз дигар намудҳои тижорат бе тамоси мустақими тоҷир ва истеъмолкунанда мегардад. Аз ин рӯ зарур аст, ки ба таърифҳои, ки тижорати электрониро дар қонунгузориҳои хориҷӣ ва санадҳои байналмилалӣ тавсиф мекунанд, муроҷиат кунем.

Ҳанӯз, дар соли 2000 як қатор кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба омӯзиши масъалаҳои марбут ба тижорати электронӣ ва ҳифзи истеъмолкунандагон шурӯъ карданд. Масалан, қоғазӣ сабз оид ба тижорати электронӣ дар Африқои Ҷанубӣ ҷаҳорҷӯбаи муколамаро барои оқилона кардани масъалаҳои тижорати электронӣ дар стратегияҳои ҳукумат фароҳам овардааст ва масъалаҳои зерин ва самтҳои мавриди нигарониеро, ки ҳангоми таҳияи сиёсати тижорати электронӣ ба назар гирифта мешаванд, баррасӣ кардааст. Зарурати таъмини эътимоднок ба сатҳи амният ва

---

¹²³ Учебное пособие: Высшая школа. Раздел Международно-правовые акты. – М., 2017. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи муроҷиат: 16.11.2021 с.).

махфияти муомилоти электронӣ, тиҷорати электрони ахборот, зарурати муқаррар намудани қоидаҳои танзим дар соҳаи тиҷорати электронӣ, зарурати таъмини тамоми аҳоли ба имкониятҳои тиҷорати электронӣ, ба миён омадаанд¹²⁴.

Ҳамин тавр, дар санади котиботи Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба савдо ва рушд (UNCTAD) аз 04.24.2017 ба масъалаҳои марбут ба ҳифзи истеъмолкунандагон дар тиҷорати электронӣ, аз қабилӣ ифшоӣ маълумоти дахлдор аз ҷониби корхонаҳо, амалияи беадолатонаи тиҷорат, шартҳои беадолатонаи шартнома, усулҳои бозғимоди ҳисоббаробаркунӣ, ҳифзи маълумоти шахсӣ ва иттилоот, ҳалли баҳсҳо ва воятаҳои муомилот¹²⁵, диққати зарурӣ дода шудааст. Ҳамзамон, тиҷорати электронӣ тавассути мафҳуми тиҷорати электронӣ ҳамчун маҷмӯи амалиётҳои фурӯш ё хариди молҳо (хидматҳо) тавассути шабакаҳои компютерӣ бо истифода аз усулҳои, ки махсус барои қабул ва фармоиш фармоиш дода шудаанд, баррасӣ карда мешавад. Кишварҳои Аврупо, алалхусус Британияи Кабир, Олмон, Фаронса дар байни кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар амалисозии муомилоти хариду фурӯш дар Интернет мавқеи пешсафиро ишғол мекунанд, дар ҳоле ки ҳар як давлат дорои хусусиятҳои хоси танзими ҳуқуқи тиҷорати электронӣ мебошад.

Британияи Кабир. Британияи Кабир яке аз иқтисодҳои асосии Аврупо аст. Дар муқоиса бо ИМА, Чин ва Ҷопон, бозори истеъмолии Британияи Кабир хурд аст, аммо фурӯши чаканаи он хеле баланд аст. Бритониё 35,6 миллион аҳоли дорад, шумораи корбарони интернет 82%, дар ҳоле ки ҳаҷми фурӯши интернет барои соли 2016 160 миллиард евро аст¹²⁶.

Танзими ҳуқуқи тиҷорати электронӣ дар Британияи Кабир бо Санади фурӯши молҳо 1979, Санади ҳифзи истеъмолкунандагон 1986, Қоидаҳои

---

¹²⁴ A green paper on electronic commerce for South Africa // South Africa Department of Communications: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <http://www.gov.za/documents/electronic-commerce-green> (санаи мурочиат: 11.11.2027 с.).

¹²⁵ Межправительственная группа экспертов по законодательству в области защиты прав потребителей. Защита прав потребителей в сфере электронной торговли: записка секретариата ЮНКТАД / Конференция ООН по торговле и развитию. – Женева: Совет по торговле и развитию, 2017. – 23 с.

¹²⁶ Ziyun Xiao, The development of e-commerce in Europe // Business Management. Central university of applied sciences: 2017. – С. 6-12.

ҳифзи истеъмолкунандагон (Фурӯши масофа) 2000, Қоидаҳои тиҷорати электронӣ 2002, Санади ҳифзи истеъмолкунандагони соли 1986 оид ба рақамӣ муаррифӣ шудааст.

Мафҳуми тиҷорати электронӣ тавассути таърифи "коммуникатсияи тиҷоратӣ" ифшо карда мешавад, ки маънои ҳама гуна шаклро дорад, ки бевосита ё бавосита барои пешбурди молҳо, корҳо, хизматрасониҳо аз як шахс (бо мақсади тиҷоратӣ, саноатӣ ё дигар мақсад) ба шахси дигар дар Интернет пешбинӣ шудааст.

Дар навбати худ, шартномаҳои фосилавӣ ба ҳама гуна созишномаи марбут ба мол ё хидмате, ки байни таъминкунанда ва истеъмолкунанда дар доираи нақшаи фурӯши муташаккилона ё нақшаи хизматрасоние, ки аз ҷониби таъминкунанда пешниҳод шудааст, дахл дорад, ки бо мақсади шартнома танҳо як ё якчандро истифода мебарад, ва "масофа маънои" то бастанӣ шартнома ва аз ҷумла лаҳзаи зиндонӣ шуданаширо дорад. Ҳамзамон, рӯйхати воситаҳои алоқаи фосилавӣ ба таври қонунӣ муқаррар карда шудааст, ки дар байни онҳо шабакаи компютериӣ алоқаи электронӣ дар саросари ҷаҳон шомил нест.

Бояд ҳулоса кард, ки қонунгузори Британияи Кабир мафҳумҳои тиҷорати электронӣ ва савдои фосилавиро фарқ карда, ҷои махсуси тиҷоратро тавассути интернет муайян кардааст.

Олмон. Савдо бо истифодаи технологияи электронӣ дар Олмон ҳар сол меафзояд. Шумораи корбарони интернет 94%-ро ташкил медиҳад, ки ин имкон медиҳад, ки тиҷорати электронӣ дар Олмон баландтарин дар Аврупо бошад. Шумораи истеъмолкунандагон пас аз Чин, Ҷопон ва ИМА дар ҷои дуюм аст.

Керни А.Т. чунин мешуморад, ки Олмон дуввумин бузургтарин бозори интернет дар Аврупо аст, пас аз Бритониё дуввум аст, аммо иқтисодии рушди он нисбат ба Британияи Кабир тақрибан се маротиба зиёдтар аст. Мувофиқи маълумоти охирини Ассотсиатсияи саноати интернетии Олмон

"есо", гардиши тичорати электронӣ дар Олмон 28,4 миллиард евро буда, афзоиши солонаи он 10% дар назар аст¹²⁷.

Дар Олмон, қонунҳои зерин муқаррароти танзими ҳуқуқи истеъмолкунандагонро дар заминаи тичорати электронӣ дар бар мегиранд: Кодекси граждани Олмон (Bürgerliches Gesetzbuch); "Қонуни қорӣ ба Кодекси шаҳрвандӣ" (Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuch), ки директиваҳои фурӯши масофаи аврупоиро ба қонунҳои Олмон ворид мекунад; Қонун дар бораи рақобати беадолатона (Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb) (дорои қоидаҳои таблиғ дар тичорати электронӣ); Preisangabenverordnung (Нишондиҳӣ ва зикри нархҳо танзим мекунад).

Мафҳуми "тичорати электронӣ" на танҳо фурӯши мол тавассути Интернет (фурӯши мол тавассути платформаҳои савдо), балки дигар соҳаҳои фаъолият, масалан, расонидани хидматҳо, масалан: электронии саломатӣ ("саломатии электронӣ"), қобилияти пайваст кардани мошинҳо бо интернет ("Пайвастагии мошин"), таҳия ва таҳвили нармафзор ва замимаҳои мобилӣ. Ин соҳаҳои хидматрасонӣ ба қонунҳои мавҷудаи тичорати электронӣ тобеъ мебошанд¹²⁸.

Қолиби диққат аст, ки "Кодекси граждани Олмон" дорои боби алоҳидаи "Шартномаҳо дар тичорати электронӣ" мебошад, ки муомилотро дар ҷаҳорҷӯбаи тичорати электронӣ. Шартномаҳои фосилавӣ дар як бахши ҷудоғонаи ин боб номбар шудаанд, ки дар он маънои "масофаи дур" номаҳо, каталогҳо, зангҳои телефонӣ, почтаи электронии факс тавассути хадамоти мобилӣ ва радио ва телемедиаро дар бар мегирад.¹²⁹ Ин тартиботи меъёрҳо аз тафриқаи консепсияи тичорати электронӣ ва фурӯши фосилавӣ шаҳодат медиҳад, ки он низ нишондиҳандаи тавачҷӯхи махсуси қонунгузор ба танзими ҳуқуқи тичорати электронӣ мебошад.

---

¹²⁷ Marktüberwachung und politische Marktgestaltung im E-Commerce // Verband der Internetwirtschaft e.V.: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <https://www.eco.de/>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

¹²⁸ Барабаш И. Правила электронной коммерции в Германии // Сборник статей о праве Германии. Германо-Российская ассоциация юристов. – 2015. – № 1. – С. 182-186.

¹²⁹ Bürgerliches Gesetzbuch // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz: сайт. – URL: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.bmjbv.de>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

Фаронса. Фаронса аз рӯи тичорати электронӣ дар ҷаҳон 6-ум аст. Танҳо 68% корбарони интернет тавассути интернет харид мекунад. Аммо, дар солҳои охир, бозори тичорати электроники Фаронса ғаёлона рушд мекунад. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои дар раванди тичорати электронӣ ба миён омада аҳамият пайдо кардааст.

Дар Фаронса, тичорати электронӣ тибқи Санади Иқтисоди рақамӣ аз соли 2004 танзим карда мешавад, ки дар он қоидаҳои иҷрои ин ғаёлият, талабот ба шахсе, ки мол (хидмат) мерасонад, қоидаҳои таблиғ, тамғагузорӣ, нишондиҳандаи нарх, шартномаҳои электронӣ ва дигарҳоро муқаррар мекунад маълумоте, ки ба истеъмолкунанда дода мешавад.

Дар Қонун дар бораи эътимод ба иқтисоди рақамӣ, мафҳуми тичорати электронӣ ҳамчун як ғаёлияти иқтисодӣ ифшо мешавад, ки тавассути он шахс таъминоти мол ё хидматро ба таври фосилавӣ ва электронӣ пешниҳод ё таъмин мекунад.¹³⁰ Муқаррароти умумӣ дар бахши алоҳидаи "тичорати электронӣ" сабт карда мешаванд. Аммо, Кодекси истеъмолӣ дорои фасли "Фурӯши фосилавии молҳо ва хидматҳо" мебошад, ки муқаррароти он ба ҳама гуна фурӯши мол ё ба ҳама гуна хидмате, ки бидуни ҳузури яқвақтаи ҷисмонии истеъмолкунанда ва касбӣ сурат мегирад, татбиқ карда мешавад, ки ҳангоми бастанӣ шартнома як ё якҷанд системаи дурдасти алоқаро истифода мебарад¹³¹.

Таҳлили муқаррароти ин ду санади қонунгузорӣ ба мо имкон медиҳад ҳулоса барорем, ки тичорати электронӣ ҳамчун як навъи фурӯши фосилавӣ танзим карда мешавад ва дар алоҳидагӣ ба мавҷудияти муқаррароти умумӣ оид ба тичорати электронӣ диққат медиҳад.

Ҳамин тариқ, дар танзими ҳуқуқи тичорати электронӣ дар кишварҳои мухталифи Ғарб тамоюли ҷудо кардани муқаррароти умумиро дар бораи

---

¹³⁰ Loi n° 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique // Le Journal officiel de la République française: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <https://www.legifrance.gouv.fr> (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

¹³¹ Consumer Code (consolidated version of March 1, 2015) Article L121-16 //World intellectual property organization: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=14672>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

тиҷорати электронӣ ба меъёрҳои мустақил мушоҳида кардан мумкин аст, аммо на мушаххаскунии тиҷорати электронӣ бо савдои фосилавӣ.

Дар кишварҳои минтақаи Осиё, тиҷорати электронӣ ҳамчун як намуди алоҳидаи фаъолияти тиҷоратӣ доништа мешавад, ки дорои потенциали бузург ва дастгирии ҳукуматҳост.

Чин. Чин бузургтарин бозори тиҷорати электронии ҷаҳон аст. Теъдоди корбарони интернет дар Чин дар соли 2016 ба 731 миллион нафар расид, ки 53,2% шумораи умумии аҳолии кишварро ташкил медиҳад. 63,8% -и онҳо ё 467 миллион шаҳрвандон истеъмолкунандагони тиҷорати электронӣ мебошанд¹³².

Асоси ҳуқуқии тиҷорати электронӣ дар Чин инҳоянд: "Қонун дар бораи шартномаҳо", "Қонун дар бораи ҳифзи истеъмолкунандагон", "Қонун дар бораи реклама дар Ҷумҳурии Мардумии Чин", "Қонун дар бораи имзои электронӣ", "Дастур оид ба пардохти электронӣ (шумораи аввал)", ки 26 октябри 2005 аз ҷониби Бонки Мардумии Чин нашр шудааст.

Моҳи декабри соли 2016 ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин аввалин лоиҳаи Қонуни тиҷорати электронии Ҷумҳурии Мардумии Чинро нашр кард, ки ҳадафи он минбаъд танзим ва идоракунии фаъолиятҳои гуногуни тиҷорати электронист.

Танзими ҳуқуқии тиҷорати электронӣ дар Чин бештар ба фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ нигаронида шудааст. Ин далел дар таърифи қонунгузори мафҳуми "тиҷорати электронӣ" ҳамчун маҷмӯи муомилот бо мол ё хидмат тавассути интернет ё дигар шабакаҳои иттилоотӣ инъикос ёфтааст¹³³.

Давлат фаъолиятҳоро оид ба рушди шаклҳо ва технологияҳои нави тиҷорати электронӣ, ҷорӣ намудани навоариҳо дар моделҳои бизнес ва рушди тиҷорати электронӣ ҳавасманд мекунад. Вай инро як лаҳзаи мусбат

---

¹³² Ермаков М.А. Электронная коммерция в Китае // Молодежь. Общество. Современная наука, техника и инновации. – 2017. – № 13. – С. 11-13.

¹³³ Draft E-Commerce Law of the People's Republic of China // The people's republic of China: [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <http://english.gov.cn/>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

барои худи истеъмолкунандагон медонад. Ҳама гуна муомилот ба таври катъӣ танзимшаванда, бо шартӣ хатмӣ бақайдгирии тоҷирон дар Феҳристи ягона анҷом дода мешаванд. Дар сурати вайрон кардани ҳуқуқи истеъмолкунандагон ба ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ кашидани ҷинояткор ба таври соддакардашуда сурат мегирад.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҳоли ҳозир яке аз давлатҳои камшуморест, ки заминаи меъёрии мукамал ва ҳамачониба оид ба танзими муносибатҳо дар доираи тичорати электронӣ дорад¹³⁴.

Хулоса карда, бояд қайд кард, ки дар амалияи кишварҳои хориҷӣ тамоюли фарқ кардани мафҳумҳои тичорати электронӣ ва савдои фосилавӣ мушоҳида мешавад. Тичорати электронӣ бинобар рушди фаъоли муносибатҳои иқтисодӣ маъноӣ мустақил пайдо кард ва ҳамчун фаъолияти тичоратӣ дар фурӯш ва хариди молҳо (хидматҳо) тавассути истифодаи интернет муайян карда мешавад.

Мо андеша дорем, ки дар қонунгузори Тоҷикистон бояд таърифи ҳуқуқи мафҳуми тичорати электронӣ, шартномаи электронӣ, муомилоти электронӣ дода шавад, ки барои мушаххас кардани муносибатҳои ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар соҳаи тичорати электронӣ кумак кунад. Набудани таърифи ҳуқуқи мафҳумҳои дар боло зикршуда, инчунин муқаррароти умумӣ оид ба тичорати электронӣ дар қонунгузори Тоҷикистон боиси номуайянии ҳуқуқӣ дар ин самти муносибатҳои ҳуқуқи гражданиву соҳибкорӣ мегардад, ки ба он далолат мекунад, ки истеъмолкунанда ҳамчун як кишвари аз ҷиҳати иқтисодӣ заиф дорои сатҳи хеле пасти ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ мебошад.

Дар ин ҷода, мувофиқи муқоисаронӣ дар кишварҳои хориҷӣ амалиёти электронӣ, маслани дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Чех ва Словакия пешбинӣ гардидаанд. Ҳатто пеш аз шомил шудани Ҷумҳурии Чех ва Словакия ба Иттиҳоди Аврупо, қонунгузори онҳо дар тӯли якҷанд сол ба

---

¹³⁴ Ружанова А.А. Электронная коммерция как объект правового регулирования в России и зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ // В сборнике: Законность и правопорядок: правосознание и правовая культура современного общества. сборник материалов II Международной научно-практической конференции. 2017. – С. 48-54.

талаботи Аврупо мутобиқ карда шуда буд. Пас аз шомил шудан ба Иттиҳоди Аврупо дар соли 2004, муқаррароти як қатор дастурҳо ва қоидаҳои Иттиҳоди Аврупо оид ба рушди тиҷорати электронӣ ва истифодаи алоқаи электронӣ ба қонунгузорию шахрвандии ду давлат ворид карда шуданд. Аз ҷумла, ба Кодекси граждании соли 1964 (дар қаламрави Ҷумҳурии Чех то 1 январи соли 2014 амал мекунад) вобаста ба истифодаи воситаҳои техникӣ ҳангоми бастанӣ муомилот бо дастрасии фосилавӣ тағйирот ворид карда шуд. Дар ибтидои солҳои 2000 -ум. кодексҳои шахрвандии ду давлат имзои электронии муомилотро бо қабули қонунҳои махсус дар бораи имзои электронӣ пешбинӣ мекарданд. Мундариҷаи кодексҳои шахрвандии Ҷумҳурии Чех ва Словакия инчунин бахшҳои шартномаҳои истеъмолий, аз ҷумла шартномаҳои тавассути дастрасии дурдаст, яъне бо истифода аз воситаҳои техникӣ дарбар мегирифт. Масалан, дар бораи иҷрои дастурҳои Иттиҳоди Аврупо оид ба тиҷорати электронӣ (2000), имзои электронӣ (2001), оид ба ҳуқуқи истеъмолкунандагон (2011) ва ғайра ба қонунгузорию Ҷумҳурии Чех ва Словакия бар асоси қонунгузорию ИА тақмил дода шудааст¹³⁵.

Вобаста ба шакли муомилот, қонунгузорию Чехия ва Словакия мавқеи шабеҳ доранд. Мувофиқи Кодекси граждании Словакия (§ 40), муомила дар шакли пешбининамудаи қонун ё бо созиши тарафҳо анҷом дода мешавад. Кодекси граждании Чехия инчунин қоидаеро низ дар бар мегирад (§ 559), ки тибқи он "ҳар кас ҳуқуқ дорад ҳар гуна шакли муомилотро интихоб кунад, агар интихоби он бо қонун ё созиши тарафҳо маҳдуд набошад." Яъне, тарафҳои муомила дар интихоби шакли он озоданд, ба истиснои ҳолатҳои, ки шакли муайян дар қонун муқаррар шудааст.

Дар Ҷумҳурии Чех ва Словакия, ба мисли бисёре аз системаҳои ҳуқуқи Аврупои континенталӣ, барои анҷом додани амалиёте, ки дар

---

¹³⁵ Сакович О.М. Законодательное регулирование электронных сделок в Чехии и Словакии // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2019. – № 5 (78). – С. 79-91.

асоси он ҳуқуқи воқеии амволи ғайриманқул ба вучуд меояд, интиқол дода мешавад, иваз карда мешавад ё қатъ карда мешавад, шакли хаттӣ талаб карда мешавад. Дар айни замон, тағир додани мундариҷаи амалиёти аллақай басташуда танҳо дар шакле, ки он баста шудааст, имконпазир аст.

Гуфтан мумкин аст, ки шакли электронии муомилот аз ҷониби кодекси граждании Словакия ва Ҷумҳурии Чех ҳамчун шакли хаттӣ эътироф карда мешавад ва шартӣ эътибори ҳама гуна муомилоти хаттӣ ҳузури имзои тарафҳои муомила мебошад. Аммо, ин ба муомилоти амволи ғайриманқул дахл надорад. Эътиборнокии онҳо бо риояи талаботи махсус, аз ҷумла бақайдгирии давлатӣ алоқаманд аст.

Қонунгузориҳои Иттиҳоди Аврупо (ИА) ҳамеша ба имзои муомилот диққат меод ва дар кишварҳои узв қонунҳои дахлдор амал мекарданд. Бо пайдоиши транзаксияҳои электронӣ, савол дар бораи тақвияти эътимод ба онҳо ҳам дар соҳаи ҷамъиятӣ ва ҳам дар тичорат ба миён омад. Бо ин мақсад, Низомномаи (ИА) No 910/2014 Парлумони Аврупо ва Шӯро аз 23 июли соли 2014 оид ба хизматрасонии электронӣ оид ба идентификатсия ва эътимод ба муомилоти электронӣ дар бозори дохилӣ (минбаъд - Регламенти eIDAS) қабул карда шуд, ки онро муайян мекунад. Усулҳои имзои муомилоти электронӣ, зеро ин ҳолат бо эътирофи эътибори ҳам ҳуди аҳдҳо ва ҳам шартномаҳои дар асоси онҳо басташуда алоқаманд аст. Ба гуфтаи олимони ҳуқуқшиноси Словакия, " Регламенти eIDAS аввалин қадами мушаххаси Комиссияи Аврупо дар доираи стратегияи бозори ягонаи рақамӣ буд". Амали он ба соддагардонии на танҳо тичорати электронӣ, балки ҳама муомилоти фаромарзӣ нигаронида шудааст»¹³⁶.

Вазифаи асосии таҳиягарони Регламенти eIDAS фароҳам овардани шароит барои эътирофи мутақобилаи алоқаҳои наздисарҳадӣ буд. Маҳз бо ин мақсадҳо шиносоии электронии ҳуҷҷатҳои электронӣ, имзои электронӣ

---

¹³⁶ Halásová Z., Gregušová D. Nariadenie eIDASa slovenský zákon o dôveryhodných službách. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.epi.sk/clanokz-titulky/nariadenie-eidas-a-slovensky-zakon-o-doveryhodnychsluzbach-toptema.htm>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

ва хизматрасонии расонидани электронӣ чорӣ карда шуд. Таъмини чунин хидматҳо ҳоло дар чараёни мувофиқа дар дохили ИА иҷозат дода шудааст. Ҳамзамон, Регламенти eIDAS танҳо ба ҷанбаҳои фаромарзии идентификацияи электронӣ ниғаронида шудааст ва ба воситаҳои электронии идентификация таъсир намерасонад.

Регламенти eIDAS директиваи Шӯрои Аврупо ва Шӯрои Аврупо оид ба имзои электронӣ 1999/93 / ЕС бекор кард, ки тибқи он имзои электронӣ метавонад аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи аутентификация истифода шавад. Ҳоло имзои электрониро танҳо шахси воқеӣ имзо карда метавонад ва барои шахсони ҳуқуқӣ мӯҳри электронии ба истилоҳ дода мешавад. Маҳз мӯҳри электронӣ далели он аст, ки ҳуҷҷати электронӣ аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ дода шудааст ва ба ин васила пайдоиш ва беайбии ҳуҷҷат кафолат дода мешавад.

Муқаррароти Регламенти eIDAS, албатта, дар қонунгузориҳои Словакия ва Ҷумҳурии Чех инъикос ёфтааст. Аввалан, дар кодекси граждании Ҷумҳурии Чех ва Словакия муқаррароте, ки роҳҳои имзои муомилотро танзим мекунанд, тағйир дода шуданд; дуюм, қонунҳои нав оид ба танзими имзои муомилот ва муайян кардани иштирокчиёни онҳо қабул карда шуданд ва қонунҳои қаблан қабулшуда оид ба имзои электронӣ бекор карда шуданд.

Тавре ки дар бисёр фармонҳои ҳуқуқии аврупоӣ, дар Ҷумҳурии Чех ва Словакия, дурустии муомила бо риояи шакли иҷроӣ он ва риояи шакли хаттии муомила бо имзои он алоқаманд аст. Мувофиқи Кодекси граждании Словакия (банди 3 § 40) «аҳд дар шакли хаттӣ эътибор дорад, агар он аз ҷониби шахсе, ки онро анҷом додааст, эътибор дошта бошад; агар аҳд аз ҷониби якчанд шахс анҷом дода шавад, агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, имзои онҳо дар як ҳуҷҷат талаб карда намешавад". Имзои дастнависро бо воситаҳои техникӣ "дар кучое ки маъмул аст" иваз кардан мумкин аст. Шакли хаттӣ эҳтиром карда мешавад, агар транзаксия бо воситаи телеграф, телекс ё электронӣ сурат гирад, ки

барои фаҳмидани мазмуни аҳд ва муайян кардани шахсияти иштирокчиёни он имкон медиҳад (банди 4 § 40 Кодекси граждании Словакия).

Дар робита ба қабули Регламенти eIDAS, ба Кодекси граждании Словакия тағйирот ворид карда шуд (бандҳои 4, 5 § 40). Шакли хаттӣ риояшуда ҳисобида мешавад, агар аҳд бо воситаи электронӣ бо имзои электронии кафолатдор ё бо мӯҳри кафолатноки электронӣ тасдиқ карда шавад. Барои амалиётҳои электронӣ, ки бо имзои электронии кафолатдор, ки бо мӯҳри кафолатноки электронӣ ва мӯҳри электронӣ тасдиқ шудааст, тасдиқи имзо талаб карда намешавад.

Дар бораи тағйиротҳое, ки ба Кодекси шаҳрвандии Чехия дар асоси Регламенти eIDAS ворид карда шудаанд, сухан ронда, чорӣ намудани муқарраротро оид ба муайянкунии ҳатмии иштирокчиёни муомилоти электронӣ (шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ), инчунин тағйирот дар муқарраротро дар бораи имзои муомилоти электронӣ қайд кардан лозим аст.

Ба рушди тичорати электронӣ дар Ҷумҳурии Чех аз эътирофи қонунӣ будани амалиёти электронӣ, яъне иҷрои амалиёт бо истифода аз воситаҳои электронӣ ё дигар воситаҳои техникӣ, ки имкон медиҳанд сабти мундариҷа ва муайян кардани иштирокчиёни муомилот (§ 561-562). Сабтҳои маълумоти транзаксионӣ дар системаи электронӣ боэътимод ҳисобида мешаванд, агар онҳо систематикӣ нигоҳ дошта шаванд ва аз тағйирот муҳофизат карда шаванд. Шарти эътибори чунин аҳдҳо ва шартномаҳое, ки дар асоси онҳо баста шудаанд, риояи усули имзои онҳо мебошад, ки қонун муқаррар кардааст.

Қонунгузори давлати Чех, бар хилофи қонунгузори Словакия, аз танзими муфассали усулҳои имзои муомилоти электронӣ бо воситаи электронӣ даст кашида, ба Кодекси гражданин (банди 1 § 561) танҳо истинод ба "дигар санадҳои ҳуқуқӣ", яъне ба қонунҳои махсус нигаронида шудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур дар бораи ду қонуни нав суҳан ронда мешавад. Санади амалиётҳои электронӣ дар бораи хидматҳои эътимодбахш 2016¹³⁷ провайдерҳои таҳассусии боэътимодно танзим мекунад, ки ҳуқуқ доранд: шаҳодатномаҳои таҳассусӣ барои имзои электронӣ, шаҳодатномаҳои таҳассусӣ барои мӯҳри электронӣ, шаҳодатномаҳои таҳассусӣ барои аутентификатсияи вебсайтҳои интернетӣ ва мӯҳрҳои электронии таҳассусӣ. Вазифаҳои ин шахсон иборатанд аз нигоҳдории 10 солаи ҳуҷҷатҳои марбут ба додани шаҳодатномаҳои таҳассусии номбаршуда. Қонуни пешини Чехия дар бораи имзои электронӣ (2000) бекор карда шуд. Мувофиқи ин Қонун, провайдери таҳассусии хадамоти фидусӣ дар асоси шартномаи хаттӣ хидмат мерасонад.

Қонун дар бораи идентификатсияи электронӣ 2017¹³⁸, мувофиқи муқаррароти Кодекси граждани Чехия (банди 2 § 562), тартиби тасдиқи шахсиятро бо истифода аз идентификатсияи электронӣ тавассути системаи мушаххаси электронии таҳассусӣ танзим мекунад. Аз соли 2018 инчониб, шиносномаи электронӣ бо истифода аз идентификатсияи электронӣ дар Ҷумҳурии Чех танҳо тавассути системаи таҳассусии электронии таҳассусӣ (минбаъд низоми таҳассусӣ номида мешавад) имконпазир аст. Қонун шартҳоеро муайян мекунад, ки дар асоси онҳо системаи мушаххаси электрониро метавон ҳамчун низоми соҳибхитисос эътироф кард. Мудири чунин система метавонад танҳо як мақоми давлатӣ ё шахсе бошад (воқеӣ ё ҳуқуқӣ), ки аз ҷониби Вазорати корҳои дохилии Чехия аккредитатсия шудааст. Шартҳои гирифтани аккредитатсия низ муайян карда шудаанд, аз ҷумла мавҷуд набудани доғи судӣ (бо дарназардошти масъулияти ҷиноии шахсони ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Чех). Қонун инчунин салоҳияти Вазорати корҳои дохилӣ ва Маъмурияти Феҳристи асосӣ ва инчунин масъулият барои ҷиноятҳои дар ин соҳа содиршударо муайян мекунад.

---

¹³⁷ Zákon č. 297/2016 Sb., o službách vytvářejících důvěru proelektronické transakce. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-297> (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

¹³⁸ Zákon č.250/2017 Sb., o elektronické identifikaci. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-250> (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

Чолиби диққат аст, ки дар Словакия, инчунин дар Ҷумҳурии Чех, соли 2016 Қонун дар бораи хизматрасонии фидусӣ хангоми қабули муомилоти электронӣ дар бозори дохилӣ қабул карда шуд¹³⁹. Қонуни мазкур, аз ҷумла, тартиби истифодаи имзои электронии баландихтисос ва мӯҳри электронии босалоҳиятро дар муносибат бо мақомоти давлатӣ танзим мекунад. Қонун мафҳуми провайдери тахассусии хадмоти бовариро муайян мекунад, ки мақоми он метавонад аз ҷониби мақоми салоҳиятдор ба шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ вогузор карда шавад. Тибқи қонун, хангоми истифодаи имзои электронии соҳибихтисос дар муносибатҳои ҳуқуқӣ бо мақомоти давлатӣ, дар шаҳодатномаи тахассусии он метавонад рақами мушаххаси имзокунанда мавҷуд бошад ва дар сурати набудани он рақами шиноснома ё шаҳодатномаи шахсият истифода шавад. Хангоми истифодаи чопи электронии тахассусӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ, дар муносибатҳои ҳуқуқӣ бо мақомоти давлатӣ, шаҳодатномаи мӯҳри тахассусӣ, ки аз ҷониби таъминкунандаи баландихтисос, таъминкунандаи (провайдер) хизматрасони Интернет дода шудааст, бояд ҳамчун аломати ҳатмии рақами мушаххаси истехсолкунандаи мӯҳр дохил карда шавад.

Қонун инчунин мафҳум ва тартиби истифодаи шаҳодатномаи эътиборро муайян мекунад. Шаҳодатномаи эътимоднома шаҳодатномаи тахассусӣ барои имзои электронӣ мебошад. Чунин шаҳодатнома ба шахсе дода мешавад, ки қонун барои амал кардан ваколатдор кардааст: аз номи мақоми давлатӣ ё аз номи он; барои ё аз номи шахси дигар.

Илова бар ин, чунин шаҳодатнома ба шахсе дода мешавад, ки баъзе намудҳои фаъолиятро, ки қонунҳои махсус танзим мекунанд. Сухан дар бораи судяҳо, прокурорҳо, нотариусҳо, приставҳо, адвокатҳо, соҳибкорони инфиродӣ, коршиносон ва тарҷумонҳо меравад.

---

¹³⁹ Zákon č. 272/2016 Z. z. o dôveryhodných službách pre elektronické transakcie na vnútornom trhu a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o dôveryhodných službách). [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2016/272/> (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.). <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2016/272/>

Танзими тичорати электронӣ. Тичорати электронӣ одатан маънои фаъолияти тичоратиро тавассути воситаҳои электроники алоқа анҷом медиҳад. Ин фаъолият бо маҷмӯи амалҳои пешақӣ ва ҳамроҳикунандаи соҳибкорон, аз ҷумла таблиғи молу хизматрасонӣ, бастанӣ ва иҷрои шартномаҳо, дастгирии пас аз фурӯш ва ғайра алоқаманд аст. Тичорати электронӣ ҳама гуна амалиётҳои шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқиро дар асоси коркарди электронӣ ва интиқоли маълумот дар бар мегирад.

Баробари ҳамин, дар Ҷумҳурии Чех нақшаи амалҳо оид ба рушди бозори рақамӣ бо қарори ҳукумат аз 694 аз 26 августи соли 2015 тасдиқ карда шуд. Боби 3 "Дастрасӣ ба мол ва хизматҳо дар интернет"-и ин ҳуҷжат вазифаи баҳодихиро пешбинӣ мекунад, ки имкониятҳои тичорати электроники Чехия ва маълумотҳо барои дастгирии онҳо, ки онро иҷро мекунанд, яъне соҳибкорои хурду хурду миёна, равона гардидаанд¹⁴⁰.

Дар қонунгузориҳои ИА ва қонунгузориҳои миллии кишварҳои узв, танзими муомилоти электронӣ дар аксари ҳолатҳо бо тичорати электронӣ алоқаманд аст, ки ҳам хусусияти миллии ва ҳам фаромарзӣ дорад. Масалан, аз ибтидои асри XXI дар ИА қонунгузорӣ оид ба танзими тичорати электронӣ ташаккул меёбад, ки онро тавре қайд мегардад, қонунгузорои Ҷумҳурии Чех ва Словакия фаъолон истифода мекунанд. Масалан, муқаррароти Дастурамали 2000/31 / ЕС дар бораи тичорати электронӣ аз 8 июни 2000 дар қонуни Чехия дар Қонун дар бораи хадамоти алоҳидае, ки аз ҷониби ҷомеаҳои иттилоотӣ пешкаш мешаванд, 2004, инчунин ҳангоми омода кардани қисми нави Кодекси граждани дар бораи шартномаҳо бо истеъмолкунандагон, истифода шудаанд. Дар Словакия, мувофиқи ин Дастур, соли 2004 Қонуни мустақил дар бораи тичорати электронӣ қабул

---

¹⁴⁰ Analýza elektronického obchodu v českém podnikatelském prostředí. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.mpo.cz/assets/cz/e-komunikace-aposta/Internet/2016/6/Anal_za_elektronick_ho_obchodu_v_esk_m_podnikatelsk_m_prost_ed_.pdf. (санаи муруҷиат: 11.10.2021 с.).

карда шуд¹⁴¹, ки муносибатҳои ҳуқуқии байни таъминкунандаи хидматрасон (чомеаи иттилоотӣ) ва корбарони онҳоро танзим мекунад.

Дастури 2011/83 / Иттиҳоди Аврупо оид ба ҳуқуқи истеъмолкунандагон аз 25 октябри 2011 инчунин дар Кодекси нави граждании Чехия инъикос ёфтааст, ки дар он як баҳши махсус оид ба шартномаҳо бо истеъмолкунандагон, ки аз фосилаи дур баста шудаанд, яъне бо истифода аз воситаҳои электронӣ. Дар Словакия, ин Дастур ҳам дар Кодекси граждани ва ҳам дар Қонун дар бораи ҳифзи истеъмолкунандагон дар фуруши молҳо ё хизматрасониҳо дар асоси шартномасое, ки аз дур ё берун аз биноҳои тичоратӣ баста шудаанд, истифода шудааст¹⁴².

Дар робита ба Дастури 2013/11 / ЕУ Парлумони Аврупо ва Шӯро оид ба ҳалли алтернативии баҳсҳои истеъмолкунандагон аз 21 майи соли 2013, муқаррароти Кодекси граждании Чехия дар бораи шартномаҳои фосилавӣ тағйир дода шуданд. Мувофиқи онҳо, соҳибкор ӯҳдадор аст ба истеъмолкунанда дар бораи имконияти ҳалли алтернативии баҳсҳое, ки аз чунин созишнома бармеоянд, платформаи ADR14 -ро дар вебсайташ нишон диҳад. Дар Словакия, мувофиқи ин Дастур, соли 2015 Санади алоҳида оид ба ҳалли алтернативии баҳсҳои истеъмолкунандагон қабул карда шуд. Мақсади ин Қонун, пеш аз ҳама, эҷоди эътимоди ҳуқуқӣ барои истеъмолкунандагон ва фурушандагон тавассути муқаррар кардани коидаҳои асосии ҳалли алтернативии баҳсҳое, ки байни онҳо ба миён меоянд. Ҳадафи дигар мусоидат ба тезтар, камтар расмӣ ва инчунин ройгон ё камхарҷ кардани баҳсҳое, ки аз шартномаҳо бо истеъмолкунандагон бармеоянд.

Бо назардошти таҳлили қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷа оид ба савдои фосилавӣ баҳри мукамал намудани

---

¹⁴¹ Zákon č. 22/2004 Z.z. o elektronickom obchode (по состоянию на январь 2019 г.). [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2004-22> (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

¹⁴² Zákon č. 102/2014 Z. z. o ochrane spotrebiteľa pri predaji tovarua lebo poskytovaní služieb na základe zmluvy uzavretej na diaľku alebo zmluv uzavretej mimo prevádzkových priestorov predávajúceho. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-102>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

сатҳи меъёри санадҳои меъёри ҳуқуқи Тоҷикистон дар ин бахш пешниҳод менамоем:

1. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» моддаи алоҳида 25.1 оид ба «Тарзи фосилавии савдои мол» бо муқаррароти зайл илова карда шавад:

“1. Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносоии истеъмолкунанда бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, коммуникатсияҳо (телевизион, почта, алоқаи радиой ва ғайра) ё ба таври дигар имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол хангоми бастанӣ чунин шартнома (роҳи дурдасти фурӯши мол) истисно карда шавад, баста шавад.

2. Фурӯшанда то бастанӣ шартнома ба истеъмолкунанда дар бораи ҳосиятҳои асосии истеъмолии мол, дар бораи суроғаи (маҳалли ҷойгиршавии) фурӯшанда, дар бораи ҷои истеҳсоли мол, номи фирмавии (номи) фурӯшанда (истеҳсолкунанда), дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи таҳвили он, мӯҳлати хидматрасонӣ, мӯҳлати нигоҳдорӣ ва мӯҳлати кафолат, дар бораи тартиби пардохти мол, инчунин даврае, ки дар он пешниҳоди бастанӣ шартнома эътибор дорад, бояд пурра маълумот диҳад.

3. Хангоми таҳвили мол ба истеъмолкунанда бояд маълумот дар бораи моли пешбинидамудаи моддаи 9 Қонуни мазкур, инчунин маълумоти дар қисми 4 ҳамин модда пешбинишуда дар бораи тартиб ва шартҳои баргардонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод карда шавад.

4. Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт пеш аз супоридани мол ва дар давоми ҳафт рӯз аз додани мол даст кашад. Дар ҳолате, ки агар маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани моли босифат хангоми расонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар давоми се моҳи пас аз супоридани мол аз мол даст кашад. Бозгашти маҳсулоти босифат имконпазир аст, агар пешниҳоди он, ҳосиятҳои истеъмолӣ, инчунин ҳуҷҷати тасдиқкунандаи

далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Набудани ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шароити хариди мол истеъмолкунанда ўро аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди мол аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад. Истеъмолкунанда ҳуқуқ надорад аз маҳсулоти сифаташ мувофиқ, ки дорои хосиятҳои алоҳидаи муайяншуда мебошад, даст кашад, агар ин маҳсулотро танҳо истеъмолкунандае, ки онро мехарад, истифода барад. Агар истеъмолкунанда аз мол даст кашад, фурӯшанда бояд ба ў маблағи пулиеро, ки истеъмолкунанда тибқи шартнома пардохт кардааст, ба истиснои харочоти фурӯшанда барои таҳвили моли баргардонидашуда аз истеъмолкунанда на дертар аз даҳ рӯз аз санаи дархости истеъмолкунанда баргардонад.

5. Оқибатҳои фурӯши моли дорои сифати нокифоя бо тарзи фосилавӣ бо муқаррароти пешбининамудаи моддаҳои 18-24 ҳамин Қонун муқаррар карда мешаванд”.

6. Дар Тоҷикистон қабули “Қоидаҳои савдои мол бо тарзи фосилавӣ” ба мақсад мувофиқ мебошад. Ин Қоидаҳо, ки тартиби савдои молро аз фосилаи дур муқаррар мекунанд, муносибати байни харидор ва фурӯшандаро ҳангоми савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ вобаста ба чунин савдо танзим мекунанд.

БОБИ 2. МАХСУСИЯТИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ ОИД БА САВДОИ ФОСИЛАВИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНӢ

2.1. Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ

Савдои фосилавӣ як қисми бозор аст ва дар иқтисоди бозорӣ вучуд дорад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ мафҳумҳои «бозор» ва «иқтисоди бозорӣ» ба ҳамон маъно истифода мешаванд: барои тавсифи иқтисоди бозорӣ, ки ҳамзамон ҳамчун бозор фаҳмида мешавад. Бозор аз се унсури асосӣ иборат аст: иштирокчиён (фурӯшандагон, харидорон ва миёнаравҳо, инчунин ташкилотҳои, ки инфрасохтор ва қоидаҳои бозорро таъмин мекунанд: муассисаҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ) маҳсулот (молҳо ва хизматҳои, ки харидорон ва фурӯшандагон ба бозор медароянд) ва равандҳо (ҳамкориҳои байни иштирокчиёни бозор оид ба хариду фурӯши маҳсулот ва дигар намудҳои фаъолияти бозор, ки метавонад таҳияи маҳсулоти нав, истеҳсол, таҳқиқоти бозор, ҷустуҷӯи маҳсулот, фармоиш, таъминот ва истеъмолиро дар бар гирад)¹⁴³.

Ҳама унсурҳои бозор ҳам дар намоиши воқеӣ, ҳам ҷисмонӣ ва ҳам бавосита - тавассути муҳите, ки ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ (ТИК) асос ёфтааст, мавҷуданд. Барои чунин як унсури бозор ҳамчун маҳсулот, ин маънои онро дорад, ки он метавонад дар равандҳои фурӯш ва харид ҳамчун маҳсулоти воқеӣ ё ҳамчун маҳсулоте, ки дар формати маълумоти рақамӣ муаррифӣ бо истифода аз интернет (масалан, маҳсулоти нармафзор ё хидмати пешниҳодшуда) карда мешавад¹⁴⁴.

---

¹⁴³ Экономическая теория (политэкономия): Учебник. 4-е изд. / под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА-М, 2004. – С. 46.

¹⁴⁴ Савельев А.И. Электронная коммерция в России и за рубежом: правовое регулирование. – М.: Статут, 2014. – С. 44.

Ҳамин тариқ, шубҳае нест, ки мавзӯи савдои фосилавӣ аз чиҳати ҳуқуқӣ аз предмети аҳди дигаре, ки дар шакли классикӣ (ғайриэлектронӣ) бафта шудааст, фарқ мекунад.

Доираи иштирокчиёни савдои фосилавӣ аз доираи тарафҳои аҳд дар шакли классикӣ (ғайри электронӣ) то андозае фарқ мекунад. Мувофиқи моддаи 167-и Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амали шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ кардани ҳуқуқи уҳдадорихоӣ маданӣ равона гардидааст, аҳд доништа мешавад¹⁴⁵. Ин мафҳум ба амалиётҳои дар шакли электронӣ анҷомдодашуда низ қомилан дахл дорад.

Хусусияти хоси муомилот дар савдои фосилавӣ маҳз дар он аст, ки муомилоти электронӣ дар муҳити "виртуалӣ", яъне дар фазои шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ тавассути мубодилаи иттилооти электронӣ сурат мегиранд.

Мубодилаи электронии иттилоот иштироки бевоситаи дигар иштироккунандагони савдои фосилавиرو талаб мекунад, ки қонибдори муомила дар шакли электронӣ нестанд (ба истисноӣ ҳолатҳое, ки мавзӯи муомилоти электронӣ аз қониби ин субъектҳо хизматрасонӣ карда мешавад), аммо бе ки иштироки онҳо ҳулосаи он ва дар баъзе ҳолатҳо (масалан, вақте ки мавзӯи муомила расонидани хизматҳо дар Интернет аст) ва иҷрои он имконнопазир аст. Ин иштирокчиён бояд провайдерҳои хостинг, маъмури сайтҳои харид ва реклама ва ғайраҳоро дар бар гиранд, ки ба назари мо мувофиқат кардан бо истилоҳи умумии "оператори муҳити электронӣ барои татбиқи равандҳои электронии бизнес" мувофиқ аст.

Ҳамин тариқ, иштирокчиёни савдои фосилавиرو ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. тарафҳои муомилоти электронӣ;

---

¹⁴⁵ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Аҳбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

2. операторони муҳити электронӣ барои татбиқи равандҳои электронии бизнес.

Дар асоси моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, № 1921 иштирокчии савдои электронӣ – фурӯшанда, харидор, миёнарави иттилоотӣ ва миёнаравони дигар, ки дар ташкил ва амалисозии савдои электронӣ иштирок ё ба иҷрои он мусоидат менамоянд.

Дар савдои электронӣ иштирок менамоянд:

- 1) фурӯшандагони мол, кор ва хизматрасонӣ;
- 2) харидорони мол, кор ва хизматрасонӣ;
- 3) миёнаравони иттилоотӣ ва миёнаравони дигар.

Ба фурӯшандагон шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки фаъолиятро оид ба фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ амалӣ менамоянд, мансубанд. Ба харидорон, ба истиснои ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ мансубанд. Миёнарави иттилоотӣ ва миёнаравони дигар дар савдои электронӣ инҳо мебошанд: 1) таҳвилгарони хизматрасониҳои пардохтӣ ва операторони низоми пардохтӣ, ки барои таъмини дастрасӣ ба хизматрасониҳои пардохтӣ ва ташкили ҳисоббаробаркуниҳо байни иштирокчиёни савдои электронӣ хизмат мерасонанд; 2) ташкилкунандагони савдо, озмун ва музоядаҳо; 3) ташкилотҳое, ки хизматрасонии дигарро барои таъмин ва дастгирии расмиёти электронӣ ҳангоми тартиб ва анҷом додани аҳдҳои электронӣ амалӣ менамоянд; 4) операторон ва таҳвилгарони хизматрасонии алоқа, ки барои муомилоти ҳуҷҷатҳои электронии иштирокчиёни савдои электронӣ хизмат мерасонанд.

Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайди давлатӣ гирифта мешаванд. Шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ки савдои электрониро амалӣ менамоянд, дар фаъолияти худ бояд талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти муқовимат ба

конунигардони (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли омиро риоя намоянд (моддаи 5 Қонун).

Ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои маданӣ аз асосҳои пешбиниамудаи қонун ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ, инчунин аз амали шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ, ки гарчанде дар қонун ё чунин санадҳо пешбинӣ нашудаанд, балки аз рӯи принципҳои умумии қонунгузори граждани пайдо мешаванд, боиси бавучудоии ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои шаҳрвандӣ мегардад¹⁴⁶.

Дар доираи савдои фосилавӣ ҷонибҳои муомилоти электронӣ дар фазои электронӣ амалхоеро анҷом медиҳанд, ки ба муқаррар кардан, тағйир додан ё қатъ кардани ҳуқуқи ӯҳдадорихои граждани нигаронида шудаанд. Сарфи назар аз он, ки ин амалҳо дар шабакаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ бо ёрии алгоритмҳои махсус сурат мегиранд, табиати ҳуқуқии онҳо бетағйир боқӣ мемонад ва аз ин рӯ, ҷорӣ намудани таърифҳои наво, ки махсус ба тафсири мафҳуми «тараф дар электроника» нигаронида шудаанд, зарурат надорад.

Ҳамин тариқ, ҷониб дар муомилоти электронӣ, инчунин иштирокчиҳои аҳде, ки дар шакли классикӣ (ғайриэлектронӣ) баста шудааст, вобаста ба хусусияти ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқӣ шахси ҳуқуқӣ (қобилиятнок) - фурӯшанда, харидор, молрасон, фармоишгар, пудратчӣ, иҷроқунанда ва ғайра мебошад.

Ҳамзамон, ба таври алоҳида баррасии дигар иштирокчиёни савдои фосилавӣ - "оператори муҳити электронӣ барои татбиқи равандҳои электронии тижорат" тавсия дода мешавад.

Меъёри умумии тавсифқунандаи ин иштирокчиён аз он иборат аст, ки онҳо нисбат ба ҷонибҳои муомилот вазифаҳои техникӣ иҷро мекунанд, зеро бо мақсади таъмини имкони фароҳам овардани муҳити электронӣ барои татбиқи равандҳои электронии кор, онҳо дорои салоҳиятҳои шабех

---

¹⁴⁶ Электронная коммерция: основы организации и ведения бизнеса: учебное пособие / сост.: А.Л. Денисова, Н.В. Молоткова, М.А. Блюм, Т.М. Уляхин, А.В. Гуськов. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2012. – 12 с.

мебошанд ва аз ин рӯ тавсия дода мешавад, ки мақоми ҳуқуқии онҳоро бо таъминкунандаи хостинг баррасӣ намояд.

Провайдери хостинг ҳамчун шахсе фаҳмида мешавад, ки барои таъмини қудрати ҳисоббарорӣ барои ҷойгиркунии иттилоот дар системаи иттилоотии ба таври доимӣ пайваस्तшуда ба Интернет хидмат мерасонад.¹⁴⁷

Ҳангоми иҷрои вазифаи худ нисбати тарафҳои муомилоти электронӣ, провайдери хостинг, ки қудрати ҳисоббарориро таъмин мекунад, барои мундариҷаи маълумоти интиқолшуда амалан масъул нест.

Дар тичорати электронӣ фарқ кардани моделҳои зерини ҳамкориҳои иштирокчиёни бозор маъмул аст:

Ифодаи умумикабулгардида Business to business (B2B) як тичорат ба тичорат аст, ки ҳамкориҳои байни ширкатҳоро тавассути технологияҳои интернетӣ дар бар мегирад. Масалан, ширкат метавонад барои нархҳои дархост пешниҳод кунад, аз таъминкунандагони худ нархҳои ҷорӣ гирад, шартнома бандад, векселҳоро қабул кунад ё пардохт кунад ё ҳуҷҷатҳоро нашр кунад. Ин намуди фаъолияти онлайн барои тичорат умедбахштарин аст. Он имкон медиҳад, ки дар сатҳи нав бунёд кунед, инчунин робитаҳои тичоратии истехсолкунандагонро мустақкам гардида, барои шарикӣ байни онҳо замина фароҳам меорад. Бозор боз ҳам кушода мешавад, имкониятҳои зиёде барои ҳамкорӣ ва хариди ҳадамоти зарурӣ дар бозори маҳаллӣ мавҷуданд, ки зарурати воридоти мавод ва таҷҳизотро аз хориҷа ё ҷустуҷӯи тӯлонии шарикӣ тичоратӣ аз байн мебаранд.

Ба маънои умум қабулшуда, тичорати электронӣ ба тичорат имкон медиҳад, ки дар бозори ҷаҳонӣ фаъол бошанд. Системаи B2B метавонад кушода бошад, ки онро корбарони оддӣ ё дигар шарикони эҳтимолӣ дида метавонанд ва боздид кунанд ё пӯшида бошанд, ки танҳо барои шарикони алоҳида ё гурӯҳҳои корӣ мавҷуданд ва танҳо вазифаҳои муайяни технологиро иҷро мекунанд.

---

¹⁴⁷ Савельев А.И. Электронная коммерция в России и за рубежом: правовое регулирование. – М.: Статут, 2014. – С. 54.

Аз рӯи функсияҳо, дар байни захираҳои В2В гурӯҳҳои зеринро чудо кардан мумкин аст:

- Директорияҳо. Онҳо варианти нозизи сайти В2В мебошанд, ки дар он харидорон як фурӯшандаи ашёро бо нархи муқарраршуда пайдо мекунад.

- Мубодилаи электронӣ. Онҳо нисбат ба каталогҳо мураккабтаранд ва аз ҷиҳати функционалӣ ба мободилаи воқеӣ шабеҳанд. Онҳо асосан барои тиҷорати молҳои истеъмолӣ ба монанди ғалла, қоғаз, металл ва ғайра истифода мешаванд.

- Музоядаҳо. Ин сайтҳо аз ҷиҳати функционалӣ ба музоядаҳои воқеӣ ва музоядаҳои В2С шабеҳанд, аммо бинобар хусусиятҳои модели В2В, онҳо одатан барои фурӯши сахмияҳои зиёдатӣ истифода мешаванд.

- Ҷамъиятҳои электронӣ. Пешбурди тиҷорат на ҳама вақт бо ҳама шинос кардани муомилоти тиҷоратӣ маҳдуд аст. Бисёр соҳаҳои дигар мавҷуданд, ки дар онҳо тиҷорат метавонад ба шарикӣ ниёз дошта бошад¹⁴⁸.

Аз тиҷорат ба истеъмолкунанда (В2С) маъмултарин шакли тиҷорати электронии имрӯза мебошад. Дар ин ҳолат, фаъолият ба фурӯши мустақим ба истеъмолкунандаи ниҳой нигаронида шудааст.

Дӯкони онлайн метавонад ҳамчун намунаи татбиқи ин модели тиҷорати электронӣ хизмат кунад.

Истеъмолкунанда бо истеъмолкунанда (С2С), истеъмолкунандаи истеъмолкунанда мебошад, ки аз фурӯши мол ва хизматрасонӣ байни истеъмолкунандагон-шахсони воқеӣ иборат аст. Дар ин ҳолат, сайт ҳамчун миёнарав байни харидор ва фурӯшанда амал мекунад.

Ҳукумат ба тиҷорат (G2B) як истеъмолкунандаи тиҷорат аст, ки ба истеъмолкунанда қобилияти мустақилона муқаррар кардани арзиши молҳо ва хизматҳои мухталифи ширкатҳоро пешкаш мекунад.

---

¹⁴⁸ Гаврилов Л.П. Основы электронной коммерции и бизнеса: учебное пособие. – М.: Солон-пресс, 2014. – С. 54.

Ин намуди тичорати электронӣ дар муқоиса бо дигарон аз ҳама камтар рушд ёфтааст.

Бизнес ба ҳукумат (B2G) як бизнес барои давлатест, ки дар он тичорат ва сохторҳои ҳукумати ва маъмури аз мақомоти маҳалли то созмонҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ мекунанд¹⁴⁹.

Мавқеи Т.Ю. Кулик ҷолиб аст, ки пешниҳод кардааст робитаҳои мустақим ва ғайримустақими иштирокчиёни тичорати электрониро баррасӣ кунад. Моҳияти ин мавқеъ чунин аст: «Ҳангоми бастанӣ шартнома бо истифода аз воситаҳои электронии алоқа, робитаҳои мустақим ва ғайримустақими байни субъектҳои фарқ кардан мумкин аст. Муносибати байни тарафҳои шартномаи дар шакли электронӣ басташуда дар доираи пайвандҳои мустақим сурат мегирад. Муносибатҳои байни тарафҳои шартнома ва миёнаравони иттилоот пайвандҳои ғайримустақим мебошанд, ки ба татбиқи муносибатҳои мустақим мусоидат мекунанд»¹⁵⁰.

Савдои фосилавӣ як шакли фӯруши чаканаи молҳост. Хусусияти зарурии он аз якдигар дур будани фӯрушанда ва истеъмолкунанда ҳангоми бастанӣ шартнома мебошад, дар байни онҳо робитаи мустақими рӯбарӯ вучуд надорад ва интиҳоби мол дар асоси шиносоии истеъмолкунанда бо тавсифи моли тавассути каналҳои гуногуни алоқа интиқолшаванда¹⁵¹.

Ҳадафи ин соҳа ҷойгир кардани истеъмолкунандагони телекоммуникатсияҳо дар майдони баробар бо истеъмолкунандагони мағозаҳо мебошад.

Навовариҳо дар ин шакли тичорат ин даст кашидан аз ҳамкориҳои мустақим бо харидор ва гузаштан ба бастанӣ аҳд тавассути каналҳои алоқа (дар аввал - бо истифода аз алоқаи анъанавии почта) буд. Дар ин ҷо бояд шарҳи муҳиме дода шавад. Одатан, ҳангоми таҳлили фӯруши масофа, онҳо танҳо бо изҳорот маҳдуд мешаванд, ки харидор ва муштарӣ тавассути

¹⁴⁹ Гаврилов Л.П. Основы электронной коммерции и бизнеса: учебное пособие. – М.: Солон-пресс, 2014. – С. 51.

¹⁵⁰ Кулик Т.Ю. Особенности правового регулирования договоров, заключаемых в электронной форме: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов н/Д, 2007. – 19 с.

¹⁵¹ Марчук М.А. Правовое регулирование дистанционной торговли в законодательстве России и Евросоюза // Ленинградский юридический журнал. – 2007. – № 4 (10). – С. 191-197.

каналҳои иртиботӣ муошират мекунад, на "зинда". Аммо, чунин арзёбии тағйири ҳамкориҳои тарафҳои муомила нопурра аст. Рад кардани иртиботи мустақим, инфиродӣ, ислоҳшуда ва муттасил бо муштарӣ ба манфиати иртиботи фосилавӣ (яъне тавассути миёнаравии каналҳои иртибот), ғайришахсӣ, тасхехнашуда ва дискретӣ вучуд дошт. Тиҷорати анъанавӣ тахмин мезанад, ки муштарӣ шахсан бо як фурӯшандаи мушаххас муошират мекунад (мустақилона ё намояндаи ширкат кор мекунад), дар ҳоле ки муошират дар речаи интерактивӣ дар вақти воқеӣ сурат мегирад (яъне, дар муддати муайяни вақт, муошират идома дорад)¹⁵².

Харидор метавонад ба фурӯшанда саволҳои фаҳмондадихӣ диҳад ва ҷавоби ғайрӣ гирад, дар навбати худ, фурӯшанда метавонад кӯшиш кунад, ки ба харидор таъсир расонад, то ӯро ба харид бовар кунонад (яъне пешниҳоди аслиро танзим кунад) ва воқуниши муштариро ғайрӣ бубинад. Ҳамзамон, таассуроте, ки фурӯшанда ба харидор гузоштааст (омили шахсӣ) аҳамияти калон дорад ва чӣ гуна фурӯшанда тавонист хоҳишҳои истеъмолкунандаро дарк кунад ва роҳи дурусти муоширатро бо ӯ интихоб кунад (ин аст табиати шахсии муоширатро дар назар дорад). Дар сурати шакли фурӯши фосилавӣ, ки дар боло тавсиф шудааст, вазъ ба кулӣ тағйир меёбад. Каталог ба муштарӣ аз номи ширкат фиристода мешавад, на аз фурӯшандаи мушаххас ва ҳатто агар фиристанда соҳибкори инфиродӣ ё намояндаи ширкат бошад ҳам, байни фурӯшанда ва харидор робитаи шахсӣ вучуд надорад. Муносибат бо ширкат барои харидор ба шахсият табдил меёбад, омили шахсӣ аз байн меравад. Ғайр аз он, муошират дар вақти воқеӣ пайваста сурат намегирад, балки зина ба зина бо таъхир дар фиристодани паём (фаромӯш набояд кард, ки бинобар ноқомии техникӣ дар хати алоқа, муоширати байни фурӯшанда ва харидор метавонад қатъ карда шавад, ки пур аз талафоти харидор). Фурӯшанда аз имконияти таъсир расонидан ба харидор маҳрум аст (пешниҳоди аввалаи

---

¹⁵² Котляров И.Д. Эволюция форм торговли: традиционная, дистанционная, электронная // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2011. – № 14 (87). – С. 85-96.

харид тасҳеҳ карда намешавад), муштарӣ наметавонад маълумоти иловагӣ дархост кунад. Ҳамин тариқ, тағирот на танҳо ба канали иртиботи байни фурӯшанда ва харидор, балки ба ҳуди механизми ҳамкориҳои онҳо таъсир расонд. Натиҷаи ин тағирот ҳам даст кашидан аз нуқтаи савдои чакана ва ҳам кормандони намояндагони фурӯш, ки ба мизочон ташриф меоварданд (яъне даст кашидан аз фазои чакана ва кормандони фурӯш) буд.

Ҳамин тариқ, ду хусусияти фарқкунандаи савдои фосилавӣ ба вуҷуд омаданд:

- Муносибати байни харидор ва фурӯшанда мустақиман не, балки тавассути канали алоқа сурат мегирад (муоширати шахсӣ ҳангоми расонидани мол иҷозат дода мешавад, агар ин корро ҳуди фурӯшанда анҷом диҳад);

- Қарор дар бораи харид аз ҷониби харидор дар асоси шиносӣ бо матн, графикӣ ё ҳама гуна маълумоти дигар дар бораи маҳсулот қабул карда мешавад, на бевосита озмоиши хосиятҳои истеъмолии маҳсулот.

Ин модел метавонад дар ду шакл кор кунад:

- фурӯшанда молро аз таҳвилгараш фармоиш медиҳад, танҳо агар ӯ аз харидор фармоиш гирад;

- фурӯшанда анбори ашёи маъмултаринро нигоҳ медорад.

Гарчанде ки варианти дуввум аз нуқтаи назари сифатӣ як қадам ба ақиб дар нигоҳ доштани захираҳои анбор аст, он маъмултарин шудааст, зеро он ба фармоишгар имкон медиҳад, ки вақти интизории фармоишро коҳиш диҳад ва қаноатмандии мизочонро афзоиш диҳад ва дар натиҷа, эҳтимоли фармоиши такрорӣ зиёд карда шавад. Дар варианти аввал, давраи интизорӣ барои таҳвили мол, ки аллакай хеле тӯлонӣ аст, боз ҳам дарозтар мешавад, ки метавонад боиси норозигии муштарӣ гардад.

Дар баъзе ҳолатҳо, ширкатҳо инчунин нуқтаҳои қабулро нигоҳ медоштанд, ки муштарӣ мустақилона моли харидашонро гирифта метавонистанд. Ин схема қулай аст, агар почта чандон боэътимод кор

накунад (масалан, дар кишвари мо дар ибтидои солҳои 90 -ум) ё агар муштарӣ дар ҳамон шаҳр бошад ва барои почта пардохт кардан нахоҳад.

Рад кардан аз як фурӯшгоҳи мукаммали чакана, ҳатто бо нигоҳ доштани захираҳои анбор ва нуқтаи фармоиш, ба ширкат имкон медиҳад, ки харочотро ба таври назаррас коҳиш диҳад.

Барои роҳати истеъмолкунандагон, ширкат метавонад имкони рад кардани харидорро аз моли ба ӯ мувофиқ набударо ҳангоми гирифтани он ё дар мӯҳлати муайян пешбинӣ намояд. Албатта, ин барои муштарӣён қулай аст, аммо бинобар ин ширкат хароҷоти интиқол ва баргардонидани молро зиёд мекунад (аз ин сабаб ширкати фармоишгари почта аксар вақт пардохти почтаро талаб мекунад, ки бо баргардонидани мол аз ҷониби худи харидор алоқаманд аст) - ин модел, масалан, ширкат *Von Prix* кор мекунад). Илова бар ин, он як қадами ақибро низ ифода мекунад - дар ин ҳолат, харидор дар асоси санҷиши моли аз ҷониби фурӯшанда ба ӯ фиристодашуда ва шиносӣ бо маълумоти ба ӯ додашуда қарори харид қабул мекунад. Аз ин рӯ, алахусус, хусусиятҳои хоси фурӯши фосилавино равшан кардан мумкин аст, ки нишон медиҳад, ки харидор дар асоси маълумот дар бораи маҳсулот на дар бораи харид, балки дар бораи фармоиш (бо хариди эҳтимолии минбаъда) қарор қабул мекунад. Барои кам кардани хароҷоти худ, як ширкати фармоишии почта наметавонад бо каталогҳои почтаи электронӣ ба муштарӣёни эҳтимоли машғул шавад, балки табиғотро дар бар мегирад, ки ба харидорони манфиатдор барои тамос бо ширкат муроҷиат кунанд ва каталогҳоро танҳо ба онҳое фиристанд, ки худашон бо он тамос гирифтаанд. Ин маънои онро дорад, ки ширкат аз воситаҳои мустакими маркетинг даст мекашад ва усулҳои дигари муоширати маркетингиро истифода мебарад. Таъсири ин равиш ба тичорати фармоишии почта якранг аст-аз як тараф, ширкат воқеан имкони коҳиш додани хароҷотро ба даст меорад, аз тарафи дигар, тавре ки

муҳаққиқон нишон медиҳанд, савдои фармоишии почта бо маркетинги мустақим муассиртар муттаҳид карда мешавад¹⁵³.

Баъдан, таҳаввулоти савдои фосилавӣ ба самти истифодаи каналҳои нави коммуникатсия барои ҳамкориҳои байни фурӯшанда ва харидор сурат гирифт. Чунин каналҳои ирсолӣ паёмҳо аз фурӯшанда ба харидор алоқаҳои телефонӣ ва телевизион ва барои расонидани мол ба харидор - хадамоти хаткашон (аз ҷумла шабакаҳои аз ҷониби худӣ фурӯшанда ташкилшуда) буданд¹⁵⁴.

Ҳамин тариқ, имрӯз, то андозае, раванди ба низом даровардани сарчашмаҳои ҳуқуқӣ, ки муносибатҳоро танзим мекунад, ки дар доираи фурӯши фосилавӣ ба вучуд меоянд. Вақте ки мо дар бораи фурӯши фосилавӣ сӯҳбат мекунем, мо асосан муносибатҳоро дар асоси В2С (Бизнес ба истеъмолкунанда) дар назар дорем. Дар ин ҳолат, суҳан дар бораи савдои чаканаи ҳар як маҳсулот ба ғоидаи истеъмолкунанда меравад, аммо худӣ ин маҳсулот аз фурӯшанда (ҳама гуна субъекти хоҷагӣ) на дар маҳалли ҷойгиршавӣ харида мешавад, балки ба истеъмолкунанда расонида мешавад. ҷои истиқомат ё ҷои дигаре, ки ба онҳо нишон дода шудааст. Тартиби амалисозии фурӯши масофа бояд дар асоси қонунгузориҳои амалкунанда танзим карда шавад ва инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қоидаҳои фурӯши мол аз рӯи масофа қабул карда шаванд.

Пеш аз бастани шартнома дар шакли электронӣ дар бораи хизматрасонии пулакӣ аз ҷониби миёнарави иттилоотӣ, ки мубодилаи электронии иттилоотро таъмин мекунад. Созишнома бо миёнарави иттилоот ба ўҳдадории асосӣ таъсир намерасонад ва наметавонад ба мундариҷаи ҳуқуқ ва ўҳдадорихои тарафҳои зерин он таъсир расонад. Ҳамзамон, ин як шартӣ имконпазирии мубодилаи электронии худӣ иттилоот мебошад. Аз ин рӯ, тарафҳои ўҳдадории асосӣ метавонанд ҳуқуқ

---

¹⁵³ Хомич И.Н. Эволюция форм дистанционной торговли // Философия социальных коммуникаций. – 2012. – № 2 (19). – С. 149-155.

¹⁵⁴ Крутякова А.С. Развитие и регулирование дистанционной торговли: дисс. ... канд. эконом. наук. – Санкт-Петербург, 2011. – 149 с.

ва ўҳдадориҳои иловагиро дошта бошанд (андешидани чораҳо оид ба дурустии ҳуҷҷати электронӣ; нигоҳдории ҳуҷҷати электрониро на танҳо дар васоити электронӣ, балки дар рӯи қоғаз; нигоҳ доштани калидҳои имзо, ки бо шартнома дар шакли электронӣ тасдиқ шудааст, то ба охир расидани мӯҳлат маҳдудияти ўҳдадории асосӣ)¹⁵⁵.

Истинодҳои мустақим аз иҷрои дурусти истинодҳои ғайримустақим вобастагӣ доранд, ки норасоии онҳо (иҷро накардани ўҳдадориҳо аз ҷониби миёнарави иттилоотӣ, қатъи барқ, мушкилоти нармафзор) метавонад ба иҷрои дурусти ўҳдадориҳои тарафҳои шартномаи асосӣ таъсир расонад¹⁵⁶.

Яке аз фарқиятҳои асосии байни тичорати электронӣ ва тичорат ба маънои классикии он баستاني шартнома дар интернет аст. Ин шартномаҳо тибқи муқаррароти умумӣ дар бораи тартиби баستاني шартномаҳо, ки дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудаанд, танзим карда мешаванд. Мувофиқи қисми 2 модаи 498 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шартнома басташуда дониста мешавад, агар байни тарафҳо мувофиқи шакле, ки дар ҳолатҳои дахлдор талаб карда мешавад, аз рӯйи ҳамаи шартҳои муҳимми шартнома созиш ба вуҷуд омада бошад¹⁵⁷.

Илова ба баستاني шартнома дар шакли электронӣ, пардохти мол ва хизматрасонӣ тавассути "пули электронӣ", ки аз ҷониби системаҳои электронии пардохт пешбинӣ шудааст (масалан, WebMoney, Yandex; Money, MoneyMail) - муодили воситаҳои пардохт амалӣ карда мешавад. Таҳвили молҳои харидашуда аз ҷониби хаткашон ё хизматҳои почта анҷом дода мешавад, дар ҳоле ки бояд дар назар дошт, ки дар айни замон қонун фаъолияти ташкил ва амалисозии ҳисоббаробаркуниҳои электронӣ тавассути системаҳои электронии пардохт ва системаҳои пардохтро дар як

---

¹⁵⁵ Кулик Т.Ю. Особенности правового регулирования договоров, заключаемых в электронной форме: автореф. дис. канд. юрид. наук. – Ростов н/Д, 2007. – 19 с.

¹⁵⁶ Электронная коммерция: основы организации и ведения бизнеса: учебное пособие / сост.: А.Л. Денисова, Н.В. Молоткова, М.А. Блюм, Т.М. Уляхин, А.В. Гуськов. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2012. – С. 67.

¹⁵⁷ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

шакл танзим намекунад. Ӯ дигар механизми ҳисоббаробаркуниро истифода мебаранд, ки баҳисобгирии маблағҳо дар шакли электронӣ дар шакли сабти ҳисобҳо бо мақсади ҳисоббаробаркунӣ байни шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ мебошад¹⁵⁸.

Бо назардошти ин ҳолатҳо, муфассал баррасӣ кардани масъалаҳои мубрами таҳассуси ҳуқуқии ин муносибатҳои ҳуқуқӣ, танзими ин фаъолият бо қонунгузории амалкунанда, инчунин хавфҳои эҳтимолии истифодаи ин шакли пардохт дар ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила дарбар гирифта мешавад.

Дар шакли электронӣ шартнома баста мешавад ва пардохти мол ва интиқоли мол ба харидор, яъне дар ҳолатҳое, ки мол хусусияти истеъмолӣ дорад, танҳо дар шакли электронӣ татбиқ мегардад. Одатан, ин ба ҳолатҳои ба даст овардани барномаҳои компютерӣ, иттилооти аудиоӣ ё визуалӣ, ки дар шабака чойгир карда мешаванд, ҳолатҳои истифодаи пулакии пойгоҳҳои иттилоотӣ дахл дорад. Дар ин вазъият, бо назардошти шакли электронии чунин маҳсулот ва хосиятҳои Интернет, мушкилоти риояи ҳуқуқи муаллиф, инчунин масъалаҳои марбут ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар робита ба сифати маҳсулоти харидашуда аҳамияти хоса доранд.

Хусусиятҳои зерин ба шартномаҳо дар шакли электронӣ хосанд, ки ҳар яки онҳо заруранд ва ҳама якҷоя барои эътироф кардани шартнома дар шакли электронӣ баста шуда бошанд:

- набудани робитаи мустақим байни тарафҳои шартномаи дар шакли электронӣ басташуда (онҳо тавассути мубодилаи электронии маълумот);

- барои бастанани шартнома дар шакли электронӣ, ҷалби миёнаравони иттилоот, ки барои таъминоти барномавӣ масъуланд ва нигоҳдорӣ ва интиқоли иттилоотро таъмин мекунанд, зарур аст;

---

¹⁵⁸ Савельев А.И. Электронная коммерция в России и за рубежом: правовое регулирование. – М.: Статут, 2014. – С. 27.

- хангоми бастанӣ шартнома бо истифода аз воситаҳои электрони алоқа, маълумот дар шакли электронӣ (иттилооти электронӣ) мубодила карда мешавад, аз ин рӯ, ҷонибҳои шартнома бояд шартҳои пешниҳод кунанд, ки хусусиятҳои иттилооти электрониро инъикос кунанд (хусусиятҳои ҳифзи иттилоот хангоми интиқол ва нигоҳдорӣ, усули муайян кардани шахсе, ки ҳуҷҷати электрониро офаридааст, қобилияти нигоҳ доштани нусхаи ҳуҷҷати электронӣ дар рӯи қоғаз);

- муайян кардани шахсе, ки ба имзои шартнома ваколатдор аст, танҳо бо истифодаи нармафзори махсус ё сахтафзоре, ки имкон медиҳад намунаи имзои дастӣ эҷод карда шавад, имконпазир аст (истифодаи аналоги имзои дастиро аз таҷдиди факсимилӣ фарқ кардан лозим аст) имзо, ки дар он танҳо як нусхаи имзои шахс сураат мегирад; имзои дастнавис низ наметавонад ба аналоги имзои дастӣ ҳисоб карда шавад, зеро имзои аслии шахси дигар гузошта шудааст);

- шартнома дар шакли электронӣ дар васоити мухталиф нигоҳ дошта мешавад, ки татбиқи мафҳумҳои анъанавии "асл" ва "нусхаи" ҳуҷҷатро ба он истисно мекунад¹⁵⁹.

М.А. Егорова қайд мекунад, ки "шартнома дар тичорати электронӣ бояд дорои шартҳои зерини ҳатмӣ бошад:

- 1) технологияи (тартиби) бастанӣ шартнома;
- 2) технология ва тартиби истифодаи аналогҳои имзои дастӣ;
- 3) имконият ва тартиби ворид намудани тағйирот хангоми мувофиқат бо шартҳои шартнома;
- 4) усул ва тартиби қабул;
- 5) усул ва тартиби бекор кардани қабули эҳтимолии нодуруст;
- 6) нишондодҳои шартҳои, ки ба шартнома бо истинод ба ҳуҷҷати дигари электронӣ дохил карда шудаанд ва тартиби дастрасии техникӣ ба истинод ба он;

---

¹⁵⁹ Юрасов А.В. Основы электронной коммерции. Учебник. – М.: Горячая линия-Телеком. 2008. – С. 24.

7) усули нигоҳдорӣ ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳои электронӣ ва шартҳои дастрасии электронӣ ба ин ҳуҷҷатҳо, инчунин шартҳои пешниҳоди нусхаҳои қоғазии ҳуҷҷатҳои электронӣ¹⁶⁰.

Шартҳои шартнома дар тичорати электронӣ бояд возеҳ таҳия карда шаванд ва дар шакле пешниҳод карда шаванд, ки аз ҷониби муштарӣ бидуни дониши махсус дарк карда шавад ва инчунин ба мизоч иҷозат диҳад, ки шартномаро нигоҳ дорад ва дубора нашр кунад. Маълумот дар бораи шартҳои шартнома бояд пеш аз бастанӣ шартнома ба муштарӣ расонида шавад¹⁶¹.

Фурӯши фосилавӣ ба ҳаёти ҳар як шахс ворид шудааст. Ҳар рӯз харидҳои зиёде бо ин роҳ анҷом дода мешаванд. Дар ҷаҳони муосир, одамон аксар вақт аз интернет, хадамоти телевизион барои хариди гуногун хангоми хона ё кор истифода мекунанд. Аммо набудани робитаи мустақим байни харидор ва фурӯшанда ва қобилияти мустақилона тафтиш кардани мол барои қаллобӣ ва фурӯши маҳсулоти пастсифат шароит фароҳам меорад.

Ҷаҳолияти тичоратӣ, ки "тиҷорати почта" ва ё "фурӯши фосилавӣ" ном дорад, ба усулҳои гуногуни маркетинг ишора мекунад, ки аз оғоз кардани пешниҳоди тичоратӣ аз як ширкат ба истеъмолкунанда ва то ба охир расидани фармоиши истеъмолкунанда анҷом дода мешаванд. Тавассути доираи васеи усулҳои (интерактивӣ) алоқа ва паҳнкунии иттилоот аз фосилаи дур, аз ҳуҷҷати хаттӣ то истифодаи технологияҳои пешрафтаи коммуникатсиониро дарбар гирифтааст.

Фурӯши фосилавӣ молҳо - фурӯши мол тибқи шартномаи чакана ва харид дар асоси шиносии харидор бо тавсифи моле, ки фурӯшанда пешниҳод кардааст, дар феҳрастҳо, брошюраҳо, буклетҳо мавҷуд аст ё дар аксҳо ё бо истифода аз шабакаҳои почта, телекоммуникатсия баста шудааст. Шабакаҳо, аз ҷумла иттилоот, шабакаи телекоммуникатсионӣ

¹⁶⁰ Егорова М.А. Коммерческое право: учебник для вузов. – М.: РАНХиГС при Президенте РФ, Статут, 2013. – С. 87.

¹⁶¹ Аверьянова О.В. Правовое положение участников электронной коммерции и особенности их взаимодействия // Вестник Санкт-Петербургской юридической академии. – 2015. – № 4 (29). – С. 40-44.

"Интернет", инчунин шабакаҳои коммуникатсионӣ барои паҳши каналҳои телевизионӣ ва (ё) каналҳои радио ё бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносоии бевоситаи харидор бо мол ё намунаи молро истисно мекунад.

Баъзе хусусиятҳои танзими хариду фурӯши фосилавӣ, инчунин умумӣ ва гуногун бо фурӯши мол дар нуктаҳои собит фурӯш мавҷуданд. Муносибатҳои марбут ба фурӯши мол дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моли пешниҳодкардаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, воситаҳои алоқа (телевизион, почта, алоқаи радио ва ғайра) ё ба тариқи дигар ки имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи молро ҳангоми бастанӣ шартномаи дахлдор истисно мекунад.

Бояд дар назар дошт, ки на ҳама маҳсулотро тавассути дӯкони телевизион ё бо истифода аз каталог харидан мумкин аст. Савдои фосилавии нӯшокиҳои спиртӣ, инчунин молҳои, ки фурӯши озоди онҳо тибқи қонунгузорӣ манъ ё маҳдуд карда шудааст (масалан, маҳсулоти тамоку, доруҳо, металлҳои қиматбаҳо, силоҳ, омехтаҳои тамокукашӣ ва ғайра) манъ аст .

Маҳсулоти дар боло зикргардида тавассути нуктаҳои савдои чакана, аз ҷумла фосилавӣ (тавассути мағозаҳои интернетӣ ва дигар воситаҳои алоқа), инчунин шахсони алоҳида дар ҷойҳои серодам (вокзалҳо, фурудгоҳҳо, истгоҳҳои метро, марказҳои савдо, бозорҳо) ва дар шафати худуди онҳо паҳн карда мешаванд. Ҳамзамон, ин маҳсулот бе ягон ҳуччате, ки беҳатарии онҳоро барои ҳаёт ва саломатии инсон тасдиқ мекунад, инчунин ҳуччатҳои истехсолкунанда, молрасон, ки пайдоиши онҳоро тасдиқ мекунад, фурӯхта мешаванд.

Ҷазои васеи интернет ба фурӯши молҳои мамнӯъ тавассути ин манбаъ на танҳо аз ҷониби калонсолон, балки аз ҷониби ноболиғон таҳдид мекунад, зеро ҳар наврас ба интернет дастрасӣ дорад. Истеъмолкунандае, ки аз фосилаи дур харидорӣ мекунад, нисбат ба оне, ки дар нуктаи фурӯши муайян харидорӣ мекунад, нисбат ба таъсири манфии маҳсулот

осебпазиртар аст. Инчунин бояд дар назар дошт, ки фурӯши мол берун аз ҷойҳои муайни савдо мустақиман дар маҳалли ҷойгиршавии истеъмолкунанда яке аз шартҳои усули дурдасти фурӯши мол мебошад, ки метавонад бо иштибоҳи истеъмолкунанда, аз ҷумла тавассути намояндагони фурӯшанда - иштирокчиёни ҷараёни иҷрои шартномаи хариду фурӯши мувофиқро иҷро мекунад.

Азбаски дар аксари мавридҳо ҳифзи ҳуқуқҳои поймолшудаи истеъмолкунандагони шаҳрвандон дар доираи мурофияи судии шаҳрвандӣ то ҳол ба қадри кофӣ муқаммал ва муассир нест ва дар баъзе мавридҳо бинобар дидаю доништа риоя накардани фурӯшандагон ба ин ҳатмии дахлдор, мушкил ва ё ғайриимкон аст. Талаботи қонунгузориҳои ҳифзи истеъмолкунандагон, аз ҷумла, ба истеъмолкунандагон расонидани иттилооти пурра, зарурӣ ва боэътимод дар бораи фурӯшанда (ки аксар вақт ҳатто барои муайян ва муайян кардани ҷавобгари муносиб дар парванда имкон намедихад) вобаста аст, барои мақомоти давлатӣ (Назорати савдо ва нархгузорӣ) ҳал кардан махсусан муҳим мегардад.

Тавре ки таҳлили мурочиатҳои шаҳрвандон дар баҳши савдои фосилавӣ нишон медиҳад, то 70% шикоятҳои истеъмолкунандагон, ки мехоҳанд аз хизматрасонии савдои фосилавӣ истифода баранд, бо далелҳои фиреб дар фурӯши иловаҳои биологии фаъоли ғизо (БАА) ва маҳсулоти тиббӣ марбутанд, чун қоида, дар ниҳоят дар маҳалли харидор фурӯхта мешаванд, яъне бевосита дар ҳонаи истеъмолкунандагон дарбар гирифтааст.

Дар айни замон, аксар вақт, дар натиҷаи гумроҳ кардани истеъмолкунандагон дар бораи хосиятҳои воқеии истеъмолии ин молҳо, ба ҳаёт ва саломатии онҳо зиён расонида мешавад, ки махсусан қобили қабул нест.

Баръакси шартномаи фурӯши чакана, ҳангоми хариди фосилавӣ, шахс метавонад молро дар давоми 7 рӯз пас аз супурдани мол баргардонад, на 14 рӯз. Чизи маъмул дар он аст, ки баргардонидани маҳсулоти босифат

имконпазир аст, агар пешниҳоди он, хосиятҳои истеъмоли, инчунин ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Набудани ҳуҷҷати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои хариди мол истеъмолкунанда ӯро аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди мол аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад.

Мушкилоти муайян аз он иборат аст, ки молҳои дар интернет харидашуда аз ҷониби ширкатҳои хориҷӣ фурӯхта мешаванд ва дар танзими муносибатҳои ҳуқуқии мавҷуда масъалаҳои низоъ ба миён меоянд. Мувофиқи қонунгузорию гражданӣ дар шартнома бо иштироки истеъмолкунанда қонуни кишвари истиқомати истеъмолкунанда татбиқ карда мешавад, агар шартҳои муайян иҷро карда шаванд: набудани созишнома дар бораи интихоби қонуни амалкунанда, ва агар контрагенти (тарафи касбӣ) истеъмолкунанда дар кишвари истиқомати истеъмолкунанда амал кунад ё бо ягон роҳ фаъолияти худро ба қаламрави ин кишвар ё қаламрави чанд кишвар, аз ҷумла ба қаламрави кишвари истиқомати истеъмолкунанда равона кунад, ба шарт, ки шартнома бо чунин фаъолияти ҷониби касбӣ алоқаманд бошад.

Дар мавриди масъулият барои зараре, ки дар натиҷаи камбудии мол расонида шудааст, Конвенсияи Гаага соли 1973¹⁶² дар бораи қонуне, ки нисбати масъулияти зарари мол расонидашуда (барои Фаронса, Норвегия, Нидерландия, Испания, Финляндия ва баъзе дигар давлатҳо эътибор дорад) баста шуд. Илова бар ин, соли 1977 дар Страсбург як созишномаи Аврупо баста шуд, ки қоидаҳои моддиро дар ин соҳа дар бар мегирад. Ҳангоми муайян кардани қонуни татбиқшаванда, Конвенсияи соли 1973 як қатор омилҳоро номбар мекунад, ки таъсиси онҳо барои муайян кардани тартиботи ҳуқуқие, ки ҳамчун "ҳуқуқи шиканча дуруст" хизмат мекунад, мусоидат мекунад. Қонуни ҳолати ҷойгиршавии маъмулии ҷабрдида мувофиқ хоҳад буд, агар он ҳамзамон макони фаъолияти асосии

---

¹⁶² Высшая школа, учебное пособие. Раздел международно-правовые акты. – М., 2017. [Захираи электронӣ]: – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru> (санаи муроҷиат: 18.10.2021 с.).

истеҳсолкунандае бошад, ки ба мол зарар расонидааст, ё маконе, ки курбонӣ молро гирифтааст. Дар ҳолатҳое, ки чунин тасодуф вучуд надорад, принсипи қонуни маҳалли зарар татбиқ карда мешавад, агар дар ин кишвар ҷабрдида ҷои истиқомати муқаррарии худро дошта бошад ё зарардида макони фаъолияти асосӣ ё маҳсулот аз ҷониби истеъмолкунанда харида мешавад (моддаи 4). Дар ҳолатҳое, ки ин тавр нест, қонуни кишваре, ки дар он шахси масъул барои фаъолияти муқаррарии тичоратии худ амал мекунад, татбиқ карда мешавад, ба шарте ки агар ҷабрдида даъвои худро ба қонуни ҷои зарар асос накунад (моддаи 6). Дар баробари ин, новобаста аз қонуни амалкунанда, талаботи марбут ба тақсимоти қонунии маҳсулот, қонунгузории кишваре, ки маҳсулот дар муомилот буд (моддаи 9) ба назар гирифта мешавад. Бояд қайд кард, ки як қатор директиваҳои Иттиҳоди Аврупо оид ба ҳифзи истеъмолкунандагон қабул карда шудаанд, ки баъдан дар қонунгузории дохилии кишварҳои узви ИА таҷассум ёфтаанд.

Бо дарназардошти нофаҳмиҳои ҳуқуқии байналмилалии меъёрҳои ҳуқуқии марбут ба ҳуқуқи истеъмолкунандагон, давлатҳо дар қонунгузории миллии худ мақоми ҳуқуқии худро мустаҳкам мекунад. Моддаи 45-и Қонун дар бораи ҳуқуқи байналмилалии хусусии Лихтенштейн¹⁶³ муқаррар мекунад, ки қоидаҳои ҳуқуқии кишваре, ки яке аз тарафҳо дар он будубоши муқаррарии худро ба амал меорад, метавонад бо шартномаи шартнома бо иштироки истеъмолкунанда татбиқ карда шавад. Шартҳои татбиқи онҳо инҳоянд: таъмини ин ҳуқуқ бо ҳимояи ҳуқуқҳои хусусӣ ба истеъмолкунанда; бастанӣ шартнома вобаста ба амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар ин давлат, ки ба бастанӣ чунин созишномаҳо нигаронида шудааст. Ҳамзамон, интиҳоби қонун ба зиёни истеъмолкунанда ба назар гирифта намешавад, зеро он ба муқаррароти хатмии ҳифзи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон таъсир мерасонад.

---

¹⁶³ Высшая школа, учебное пособие. Раздел международно-правовые акты. – М., 2017. [Захираи электронӣ]: – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru> (санаи мурочиат: 18.10.2021 с.).

Ҳамин тариқ, савдои фосилавӣ афзалиятҳо ва нуқсонҳои худро дорад. Дар байни ҷанбаҳои манфӣ, набояд имкони санҷиши молро қайд кард, ки онро ҳал кардан мумкин аст, зеро маҳсулоте, ки ба интизориҳо ҷавобгӯ нест, метавонад ба фурӯшанда баргардонида шавад. Инчунин, камбудӣ эҳтимолияти ба дасти қаллобон афтодан аст, бинобар ин бояд барои мол танҳо пас аз гирифтани он пардохт карда шуда бошад. Бо дарназардошти ин камбудӣҳо, афзалиятҳои зиёде мавҷуданд, масалан: интиҳоби мол метавонад дар ҳама ҷои мувофиқ сураат гирад, қобилияти муқоисаи якчанд пешниҳодҳо, озодии интиҳоби усули пардохт ва ҷои таҳвил, инчунин қобилият пеш аз супурдани мол ҳар вақт аз он даст кашад¹⁶⁴.

Проблемаҳои асосии танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон ин номутавозунӣ дар танзими давлатӣ ва худтанзимкунӣ, баъзан қонунӣ набудани таъсири давлатӣ ба фазои виртуалӣ (Интернетӣ), камбудӣҳо дар механизми муайян кардани иштирокчиёни савдои электронӣ, набудани муносибати якхела дар таъйини салоҳият ва қонунҳои татбиқшаванда дар ин бахш мебошанд.

2.2. Шартномаҳо дар бахши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ

Дар айни замон, ҳангоми ба формати электронии рақамӣ интиқоли ғаълолаи муомилоти маданӣ дар бораи ба истифодаи ҳуқуқӣ ворид намудани истилоҳи «савдои фосилавӣ» фикру ақидаҳои асоснок баён карда мешаванд, ки метавонанд ҳамчун асос барои татбиқи қонунгузорӣ барои механизми танзими савдои фосилавӣ истифода шаванд. Қонунигардони ин истилоҳ имкон медиҳад, ки муносибатҳо дар соҳаи савдои фосилавӣ мутобиқи санадҳои байналмилалӣ дар соҳаи савдои электронӣ ба тартиб оварда шаванд.

Савдои фосилавӣ ба ҳеҷ вазҳ шакли нави шартнома нест, балки роҳи мукаммали ба расмият даровардани уҳдадориҳои анъанавӣ, аз қабилӣ

---

¹⁶⁴ Щербакова А.Ю. Отдельные аспекты прав потребителей в сфере дистанционной торговли // Велес. – 2018. – № 6-1 (60). – С. 91-96.

хариду фурӯш, хизматрасонии пулакӣ, ҳисоббаробаркунӣ ва ғайра мебошад¹⁶⁵.

Кулли шатномоҳаое, ки дар дар баҳши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ баста мешаванд ба ду гурӯҳ бо назардошти шартномаҳои муқаррарнамудаи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақсим мешаванд:

1. Шартномаи хариду фурӯши чакана (Боби 35, моддаҳои 560-572).
2. Шартномаи хизматрасонии музднок (Боби 43, моддаҳои 864-859).

Аммо онҳо ба муқаррароти моддаи 566 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд муҳолиф набошанд. Яъне тарафҳо метавонанд оид ба фурӯши мол тибқи намуна (тасвир, феҳраст ва ғайра) шартномаи хариду фурӯши чаканаро ба имзо расонанд. Агар дар қонунгузорӣ ё шартнома тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад, чунин шартнома аз лаҳзаи расидани бор ба қойи дар шартнома зикргардида ва агар қойи супоридани мол дар шартнома зикр нагардида бошад, аз лаҳзаи расондани бор ба маҳалли истиқомати шахси воқеӣ ё маҳалли қойгиршавии шахси ҳуқуқӣ иҷрогардида ба ҳисоб меравад. Харидор, бо шarti ба фурӯшанда қуброн намудани хароҷоти оқилонае, ки бо анҷом додани амали дахлдор оид ба иҷрои шартнома сарф намудааст, метавонад то додани мол аз иҷрои шартномаи хариду фурӯши чакана даст кашад.

Дар боби 35 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 521 - 626) хусусиятҳои намудҳои алоҳидаи шартномаи хариду фурӯш муайян шудааст. Мувофиқи қисми 1 моддаи 523 ҳамин Кодекс «Ба сифати мол дар шартномаи хариду фурӯш бо риояи қоидаҳои моддаи 137 ҳамин Кодекс ҳама гуна ашё шуда метавонад». Моддаи 522 ҳамин Кодекс муайян кардааст, ки «Шакли шартномаи хариду фурӯшро ҳамин Кодекс ва қонун муайян менамояд». Дар танзими хариду фурӯши чакана шаклҳои гуногуни фурӯши мол ошкор намудан мумкин аст. Дар моддаи 563 фурӯши мол бо истифодаи воситаҳои худкор (роботҳо ва воситаҳои дигари

---

¹⁶⁵ Васильев С.В. Правовое регулирование электронной коммерции // Актуальные проблемы гражданского права: Сб. статей. Вып. 4 / Под ред. М.И. Брагинского. М.: Норма, 2002. С. 307.

автоматикунонишуда) ва тавассути тасвир, феҳраст ва ғайра (моддаи 566 хамин Кодекс) эътироф шудааст. Тасвири мол дар ин маврид бо истифодаи шабакаҳои иттилоотию коммунакатсионӣ ва расмиёти электронӣ амалӣ карда мешавад¹⁶⁶. Масъалаҳои дигари фурӯши мол бо истифодаи шабакаҳои иттилоотию коммунакатсионӣ ва иҷрои расмиёти электронӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» аз 24. 12 соли 2022, № 1921 танзим шудааст¹⁶⁷.

Савдои ашёи инфиродан муайян ва ё хизматрасонии музднок бо истифодаи шабакаҳои иттилоотию коммунакатсионӣ, барномаҳои компютерӣ ва иҷрои расмиёти электронӣ маънои фурӯши фосилавии молро дорад. Яъне харидор ва фурӯшанда дар як ҷой (мағоза, тарабхона ва дигар нуқтаҳои савдо) қарор надоранд, фурӯши молро низомҳои (барномаҳои) автоматикунонии иттилоотӣ (агентҳои электронӣ – electronic agents) анҷом медиҳанд.

Дар савдои мазкур харидор ашёи интихобкардаашро дар навор, тасвир ё сабти аудиовизуалӣ мебинад. Ҳангоми бастанӣ шартномаи фосилавии хариду фурӯши чакана ё шартномаи хизматрасонии муздноки фосилавӣ тарафҳо алоқаи бевоситаи шахсӣ надоранд. Ин шартномаҳо дар мағозаҳои интернетӣ, мағоза дар диван, ҳангоми маркетинги телевизионӣ баста мешаванд, ё чунин фурӯш дар шабакаҳои иҷтимоӣ (офертаи умумӣ ё инфиродӣ) анҷом дода мешаванд.

Аҳамияти рушди усулҳои нави фурӯш ва хариди чакана бо афзоиши босуръати таъсири технологияҳои нав ба дурнамои иқтисодии кишварҳои муосир пешакӣ муайян карда мешавад. Ҷаҳон ба давраи "иқтисоди зеҳнӣ" ё "иқтисоди дониш" ворид шудааст, ки дар он манбаъҳои асосии некӯаҳволӣ ва омилҳои пешбари истеҳсолот навоарӣ ва инчунин дастовардҳои эҷодии одамон мебошанд.

---

¹⁶⁶ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, №1918// Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.

¹⁶⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022, № 1921// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2023 с.).

Дар шароити имрӯза танҳо он ташкилотҳое фаъол мемонанд, ки ба талаботи бозор зуд ҷавоб медиҳанд, истехсоли маҳсулоти рақобатпазирро ташкил мекунанд, самаранокии азнавсозии идоракунии дохилии истехсолотро таъмин мекунанд, яъне онҳо ба таври инноватсионӣ рушд мекунанд.

Солҳои охир дар Тоҷикистон шакли нави савдо инкишоф ёфта истодааст - савдои фосилавӣ, ки сарфи назар аз таърихи кӯтоҳаш васеъ паҳн шудааст.

Ба андешаи Абдуҷалилов А.: «Муносибатҳои шартномавӣ дар фазои маҷозии интернет муддати тӯлонӣ объекти тадқиқоти мустақили илмӣ дар ҳуқуқи маданӣ буданд. Ҳам масъалаҳои мушкили муносибатҳои шартномавии дастрасӣ ба Интернет ва ҳам кори унсурҳои асосии сохтори технологияи Интернет – серверҳои решаи ва дигар системаҳои идоракунии интернет ва ҳуди шартномаҳо бевосита дар фазои виртуалии Интернет таҳлил карда мешаванд. Аммо, сарфи назар аз фаровонии мақолаҳои илмӣ оид ба мушкилоти муносибатҳои шартномавӣ дар Интернет, моҳияти ҳуқуқии шартномаҳо дар Интернет то ҳол ба таври кофӣ омӯхта нашудааст»¹⁶⁸.

Ҳангоми савдои фосилавӣ ҳамчун як шакли алоҳидаи фаъолияти тиҷоратӣ тавассути интернет, бо рушди технологияҳои иттилоотӣ, шаклҳои гуногуни тиҷоратро истифода бурдан мумкин аст, ки аз якдигар бо усулҳои огоҳ кардани харидорони эҳтимоли дар бораи маҳсулот ва хосиятҳои истеъмолии он фарқ мекунанд. Гузашта аз ин, ҳар як шакли фурӯши фосилавӣ як намуди алоҳидаи фаъолияти тиҷоратист, ки ҳар яки он дорои равандҳои ташкили савдои худ мебошад.

Яке аз дастовардҳои инноватсионӣ тиҷорати автоматӣ (фурӯши молу хидматҳо бо истифода аз системаҳои автоматӣ) мебошад. Фурӯш дар ҷаҳон ҳамчун як роҳи муносиб ва чандон серталаби ташкил ва пешбурди тиҷорат

---

¹⁶⁸ Абдуҷалилов А. Правовая характеристика договоров, заключаемых в интернете // Журнал российского права. – 2016. – № 2 (230). – С. 72.

пахн нашудааст. Аз тарафи дигар, истеъмолкунандагони муосир харчи бештар майл доранд, ки вақтро сарфа кунанд ва ба осонӣ молу хидматҳои дилхоҳашонро ба даст оранд, ки онро тиҷорати фурӯш низ таъмин карда метавонад. Барои рушди тиҷорати автоматӣ, асосҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноки назариявӣ ва методологии ташаккули механизми ташкилӣ ва иқтисодии рушди он заруранд.

Хусусияти шартномаи иҷора-фурӯш дар он аст, ки то гузаштани моликияти мол аз фурӯшанда ба харидор, ӯ иҷорагир (корфармо) -и моли интиқолшаванда мебошад. Харидори мол ҳангоми киро кардан ва фурӯхтан аз пардохти ин молик соҳиби он мегардад, ки ин маънои онро дорад, ки мол ҳамеша аз ҷониби харидор бо кредит ё бо пардохти қисм - қисм харида мешавад.

Савдои фосилавии молҳо фурӯши мол тавассути шартномаи фурӯши чакана мебошад, ки байни фурӯшандаи ин маҳсулот ва харидор дар асоси маълумоте, ки аз буклетҳо, каталогҳо, варақаҳо, васоити ахбори омма гирифта шудааст ё бо роҳҳои дигаре, ки тамоси мустақимро истисно мекунанд, байни харидор ва фурӯшанда, инчунин имконияти шиносии бевосита бо маҳсулот, баста мешаванд.

Хусусияти шартномаи хариду фурӯши чакана бо тарзи фосилавӣ дар он аст, ки истеъмолкунанда ҳам бо маҳсулот ва ҳам бо намунаи он робитаи мустақим надорад. Шартнома дар асоси шиносии истеъмолкунанда бо тавсифи моле, ки дар каталог ё маълумоти аз ҷониби фурӯшанда ба тариқи тамос ирсолшуда мавҷуд аст, баста мешавад. Дар ин ҳолат фурӯшанда бояд ҳама миқдори зарурии маълумотро дар бораи мол пешниҳод кунад, дар ҳоле ки пешниҳоди чунин маълумот бояд то бастании шартнома, инчунин ҳангоми интиқоли мол анҷом дода шавад¹⁶⁹.

Танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон ҳамчун як намуди алоҳидаи гардиши мол таърихи нисбатан нав дорад. Оғози онро метавон

---

¹⁶⁹ Осипов А.В. Договор розничной купли-продажи и его особенности // Аллея науки. – 2017. – № 7. – С. 576.

ба соли 2007 номид, ки ин марҳила ба қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июли соли 2007, № 320 "Дар бораи имзои электрони рақамӣ"¹⁷⁰ вобаста аст. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро ҳангоми сомон додан ва истифодаи имзои электрони рақамӣ дар ҷараёни ташаккул ва истифодаи ҳуҷҷатҳо дар шакли инъикоси электронӣ тавассути системаи иттилоотии автоматикунонидашуда ва телекоммуникатсионӣ, воситаҳои барномавӣю техникӣ ба танзим мебарорад. Муқаррароти Қонуни мазкур нисбат ба ҳуҷҷатҳои электрони тавассути имзои электрони рақамии ҳаммонандшавандаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба истиснои ҳуҷҷатҳои фаъолияти контрразведка, разведка, оперативӣю ҷустуҷӯӣ ва истифодаи тадбирҳои криптографию оперативии ҳифзи сирри давлатӣ), инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми анҷом додани аҳдҳои ҳуқуқии граждони ва дигар ҳолатҳои пешбинишудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мегардад. Мақсади Қонуни мазкур аз таъмини шароити ҳуқуқии истифодаи имзои электрони рақамӣ дар ҳуҷҷатҳои электронӣ иборат аст, ки ҳангоми риояи он имзои электрони рақамӣ дар ҳуҷҷати электронӣ ба имзои дастии дар ҳуҷҷатҳои ҳомили қоғазӣ мавҷудбуда баробар эътироф карда мешавад. Амали Қонуни мазкур нисбат ба муносибатҳои, ки ҳангоми истифодаи дигар имзоҳои бо ҳам монанди дастӣ ба миён меоянд, паҳн намегардад.

Танзими ҳуқуқии тарзи савдои фосилавӣ мол дар қисми 1, моддаи 566 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ шудааст. Аз ин бармеояд, ки тарафҳои метавонанд оид ба фурӯши мол тибқи намуна (тасвир, феҳраст ва ғайра) шартномаи хариду фурӯши чаканаро ба имзо расонанд.

Ҳангоми бастанӣ шартнома бояд шартҳои асосӣ риоя карда шаванд. Шартҳои муҳими шартномаи хариду фурӯши фосилавӣ ин шартҳои дар мавзӯи шартнома, шартҳои мебошанд, ки дар қонун ё дигар санадҳои

---

¹⁷⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электрони рақамӣ» аз 30 июли соли 2007, № 320 // Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007. №7 мод. 682.

хуқуқӣ барои шартномаҳои ин навъи муҳим ё зарурӣ зикр шудаанд, инчунин ҳамаи шартҳои, ки нисбати онҳо бо дархости яке аз тарафҳо бояд баста шавад. Ин шартҳо дар шартномаи хариду фурӯши фосилавӣ инҳоянд: мавзӯи шартнома ва нархи он.

Мавзӯи шартнома молест, ки рӯйхати онро фурӯшанда муайян мекунад. Фурӯши фосилавии нӯшокиҳои спиртӣ, инчунин молҳои, ки фурӯши озоди онҳо тибқи қонунгузори Тоҷикистон манъ ё маҳдуд карда шудааст, манъ аст.

Нарх маблағи пулест, ки барои ҳар як ашё пардохт мешавад. Харидор ӯҳдадор аст арзиши молро бо нархе, ки дар шартномаи фурӯш пешбинӣ шудааст, пардохт намояд¹⁷¹.

Ҳангоми фурӯши дурдасти мол шартнома дар асоси шиносоии харидор бо намунаи мол (тавсифи он, каталоги молҳо, аксҳо ва ғайра), ки фурӯшанда пешниҳод кардааст, баста мешавад.

Харидор, ки маҳсулоти дахлдорро мехарад, метавонад сифат ва дигар хосиятҳои истеъмолии онро танҳо аз рӯи маълумоти пешниҳоднамудайи фурӯшанда арзёбӣ кунад, аз ин рӯ харидор ҳуқуқ дорад дар вақти дилхоҳ пеш аз гирифтани мол ва пас аз гирифтани он аз иҷрои шартнома дар давоми 7 рӯз, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, даст кашад. Дар сурати рад кардани харидор аз мол, харидор ҳарочоти таҳвили молро мустақилона пардохт мекунад.

Фурӯшанда ҳангоми бастании шартномаи хариду фурӯш вазифадор аст ба харидор маълумоти зеринро пешниҳод намояд:

1. Маълумот дар бораи хосиятҳои асосии истеъмолии мол, таъинот, маводҳои, ки аз он мол истеҳсол карда мешавад, маҳалли истеҳсоли мол.
2. Нарх бо сомонӣ, инчунин шарту усулҳои расонидани он ба харидор.
3. Маълумот дар бораи мӯҳлати кафолати маҳсулот.
4. Маълумот дар бораи истеҳсолкунандаи мол.

---

¹⁷¹ Токмовцева М.В. Правовое регулирование дистанционной торговли // Актуальные проблемы современного законодательства Российской Федерации. – М., 2017. – С. 120-121.

5. Маълумот дар бораи баргардонидан, мубодилаи моли хушсифат, инчунин баргардонидан ва мубодилаи моли хушсифат.

Тағирот дар технологияи фурӯши фосилавӣ (аз каталогҳо то Интернет) гардиши молҳои истеъмолиро тавассути зиёд кардани ҳаҷми маълумот дар бораи онҳо ба таври назаррас афзоиш дод. Ин маълумот ба қадри кофӣ паҳн мешавад, ки фурӯши масофаро боз ҳам маъмултар мекунад. Инчунин, фурӯши фосилавӣ, ба фарқ аз телевизион, як воситаи дуҷонибаи муошират буда, ҳам дар доираи муносибатҳои мушаххас ва ҳам дар маҷмӯъ дар ҷомеаи истеъмолкунандагон фикру мулоҳизаҳои муассирро таъмин мекунад. Бо вуҷуди ин, ҳиссаи тичорати интернетӣ дар Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои пешрафта ба таври назаррас камтар аст. Ин аз набудани эътимоди истеъмолкунандагон вобаста аст, зеро танзими конунгузорӣ дар соҳаи фурӯши масофа сатҳи нисбатан пасти ҳифзи истеъмолкунандагонро таъмин мекунад. Аз ин сабаб, дар бозори фурӯши фосилавӣ шумораи зиёди фурӯшандагони беинсоф пайдо шуданд, ки амали онҳоро метавон ҳамчун қаллобӣ арзёбӣ кард¹⁷².

Кодекси граждани Тоҷикистон ба бастани шартномаи фурӯши фосилавӣ тавассути мубодилаи паёмҳои электронӣ иҷозат медиҳад, аммо он танзими мушаххаси ин шартномаҳоро дар бар намегирад ва ӯҳдадорҳои иловагии мушаххаси тарафҳоро пешбинӣ намекунад.

Шартнома дар лаҳзаи гирифтани аксепт аз ҷониби шахси фиристодашуда басташуда эътироф карда мешавад, ба шарт ки аксепт аз ҷониби шахсе, ки пешниҳодро дар мӯҳлати пешбиниамудаи он гирифтааст ва агар барои қабули пешниҳод вақт надошта бошад, пеш аз ба охир расидани мӯҳлати муқаррарнамудаи қонун ё дигар санадҳои ҳуқуқӣ, баста мешавад.

---

¹⁷² Переверзев В.В. Нарушения прав потребителей при дистанционном способе продажи товаров // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 4. – С. 44.

Пас аз омӯзиши ҳамкориҳои фурӯшанда ва харидорон дар усули дурдасти фурӯши мол, як қатор хусусиятҳои хоси механизми ташкили тиҷоратро ба таври фосилавӣ муайян кардан лозим аст.

Якум, расонидани мол ба харидор ҳатмист. Баръакси савдои стационарӣ, ки таҳвили мол як хидмати иловагӣ аст, расонидани мол барои фурӯши масофа ҳатмист. Интиқол метавонад тавассути почта, тавассути хадамоти хаткашонии фурӯшанда ё шахси сеюм, ё бевосита аз ҷониби харидор аз ҷое, ки фурӯшанда муайян кардааст (одатан, дар маҳалли ҷойгиршавии фурӯшанда) амалӣ карда шавад.

Сониян, аломати ҳатмии фурӯши мол аз дур фиристодани пешниҳод дар шакли пешниҳод дар каталогҳо, воситаҳои алоқа ва буклетҳо мебошад. Пешниҳод метавонад ҳам ба шахси мушаххас ва ҳам ба доираи номуайяни одамон муроҷиат кунад¹⁷³.

Фурӯшанда, вақте ки ӯ дар бораи мол дар каталогҳо ё васоити алоқа маълумот мегузорад, моли доштаашро ба харидор пешниҳод мекунад. Ба монанди савдои чакана, каталогҳо ва коммуникатсия ҳамчун намоиши намунаҳои маҳсулот амал мекунанд. Барои фурӯшандагон, ки бо фурӯши фосилавӣ машғуланд, ин ягона роҳи имконпазири ба харидор расонидани маълумот дар бораи маҳсулот ва пешниҳоди хариди он аст, дар ҳоле ки дар чакана ин танҳо як роҳи таблиғест, ки ба ҷалби муштариён нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, аз рӯи табиати ҳуқуқии худ шартномаи савдои фосилавӣ чунин аст:

1. Консенсуалӣ (аз лаҳзаи ба мувофиқа расидани тарафҳо дар бораи шартҳои асосӣ баста мешавад) эътироф карда мешавад.
2. Ҷуброн карда мешавад (тараф бояд барои иҷрои ӯҳдадорихояш пул гирад).
3. Ҳатмии дучониба (ҳарду ҷониб ҳуқуқ ва ӯҳдадорихо доранд).

---

¹⁷³ Токмовцева М.В. Правовое регулирование дистанционной торговли // Актуальные проблемы современного законодательства Российской Федерации. – М., 2017. – с. 124 (С. 116-127)

4. Реалӣ (ба ғайр аз созишномаи тарафҳо интиқоли молро пешбинӣ мекунад).

5. Чамъиятӣ (фурӯшанда ташкилоти тиҷоратӣ аст)¹⁷⁴.

Ҳамин тариқ, мавзӯи шартномаи хариду фурӯши фосилавӣ на ҳама чиз буда метавонад, балки танҳо он чизҳое, ки барои истифодаи шахсӣ, хонагӣ ё оилавӣ пешбинӣ шудаанд. Шартҳои асосии шартнома инҳоянд: мавзӯи шартнома, миқдори моли харидашуда, нарх, инчунин шарти расонидани мол ба харидор. Аз рӯи табиати ҳуқуқии худ, созишномаи хариди фосилавӣ ризоият ё воқеӣ, вазнин, дучониба ҳатмӣ мебошад¹⁷⁵.

Ҳамин тариқ, агар ҳангоми бастанӣ шартномаи фурӯши чакана истеъмолкунанда имкони мустақиман бо мол шинос шуданро надошта бошад, пас ҳолати фурӯши фосилавӣ ба вучуд меояд. Дар акси ҳол, муносибатҳои муносиби истеъмолкунандагон бастанӣ шартномаро дар шароити муқаррарии амалияи тиҷоратӣ пешбинӣ мекунад.

Хусусияти фарқкунандаи ин намуди тиҷорат дар он аст, ки байни харидор ва фурӯшанда робитаи шахсӣ вучуд надорад, яъне харидор наметавонад мустақиман бо мол то гирифтани мол шинос шавад. Ин шарт барои пайдоиши як қатор мушкилоти ҳуқуқӣ ва баҳсҳо асос шуда буд:

1. мушкилоти мушаххаси корбар, ки ҳангоми бастанӣ шартнома дар шакли электронӣ ба вучуд меояд. Дар баробари ин, мушкили ҳифзи маълумоти шахсии шахрвандон пешниҳод карда мешавад, ки бешубҳа як қатор мушкилотро дар хариду фурӯши фосилавӣ дар мағозаҳои интернетии хориҷӣ дар назар дорад;

2. мушкилоти миёнаравҳои иттилоотӣ, ки бо масъулияти соҳибони сайтҳо - операторони платформаҳои савдо барои иттилооте, ки дар сайтҳои онҳо ҷойгир шудаанд, алоқаманд аст;

---

¹⁷⁴ Борисов А. Б. Комментарий к Гражданскому кодексу РФ части первой, второй, третьей, четвертой. – М.: Книжный мир, 2016. – С. 328.

¹⁷⁵ Толоков С.А. Особенности договора купли-продажи, осуществляемой дистанционным способом // Актуальные проблемы права и управления глазами молодежи. Материалы 6-ой международной научной студенческой конференции. – М., 2019. – С. 507-518.

3. мушкилот дар танзими ҳуқуқи байналмилалии тичорати электронӣ аст, зеро созмонҳои байналмилалӣ мувофиқи салоҳияти худ масъалаҳои инфиродии хусусиро танзим мекунанд, на дар маҷмӯъ тичорати электронӣ;

4. мушкилоти дигар маълумоти нокифоя, носоҳеҳ ё бардурӯғ дар бораи фурӯшандаи мол, хусусият ва сифати мол мебошад. Фурӯшандагони номаълум тақрибан 80% гардиши фурӯши воқеии масофаро ташкил медиҳанд¹⁷⁶.

Хариди онлайн аксар вақт барои харидор ба самти номусоид хотима меёбад: зарурати ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо дар суд. Ин дар ҳолатҳои рух медиҳад, ки фурӯшанда пардохт гирифтааст, аммо ўҳдадорҳои худро дар назди харидор дар шакли интиқол (фиристодани) ашёи пардохтшударо иҷро накардааст. Бинобар ин, фурӯшандагон даъвои харидоронро нодида мегиранд ва аз гирифтани огоҳиҳои судӣ худдорӣ мекунанд. Баъдтар, пас аз ҳама мувофиқи судӣ, маълум мешавад, ки мағоза аслан дар макони нишондодашуда ҷойгир нест, алоқаҳои нашршуда нодурустанд. Хулоса оддӣ аст: табиати фиребгаронаи амалҳои, ки ба фиреби харидор ва бойшавии беадолатона нигаронида шудаанд.

Хариду фурӯши фосилавӣ барои қаллобон як олам аст. Ҳодисаҳои қаллобӣ ҳангоми пардохти фосилавӣ ва фиристодани мол бештар маъмуланд. Дар сурати вайрон кардани ҳуқуқҳои яке аз тарафҳо, харидор тибқи қонунгузориҳои ҷорӣ ҳуқуқ дорад ба суд муроҷиат карда, зарари расонидашуда, ҷуброни зарар, инчунин ҷуброни зарари маънавиро талаб намояд¹⁷⁷.

Таҷрибаи манфии шахси сеюм ҳангоми харид тавассути Интернет як ҳолати ташвишвар барои харидорон аст; онҳо метарсанд, ки аз масофаи дур, ҳатто аз мағозаҳои, ки обрӯи хуб доранд, харидорӣ кунанд, зеро

---

¹⁷⁶ Богдашева А.А. Проблемы дистанционной купли-продажи в России // Частное право в эволюционирующем обществе: традиции и новации. Сборник научных статей 2-й Всероссийской научной конференции, посвященной памяти доктора юридических наук, профессора В.Н. Сусликова. Отв. редактор В.В. Богдан. – М., 2020. – С. 221-226.

¹⁷⁷ Шергунова Е.А. Возникновение права на компенсацию морального вреда // Современные проблемы гуманитарных и естественных наук / Материалы XXV международной научно-практической конференции. Научно-информационный издательский центр "Институт стратегических исследований". – М., 2015. – С. 216-221.

дарҳол пас аз пешпардохт харидор танҳо бонк квитансия барои интиқол дорад.

Дар ин самт, масалан дар Русия ин маъсала комилан ҳал шудааст. Мувофиқи Қарори Пленуми Суди Олии Федератсияи Русия аз 28 июни соли 2012 №17 "Дар бораи баррасии парвандаҳои граждани аз ҷониби судҳо дар баҳсҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон" равшан кард, ки далели харид бо усулҳои фосилавии фурӯши мол метавонад бо иқтибос аз суратҳисоби бонкӣ бо нишон додани гирандаи пардохт ва инчунин дигар ҳуҷҷатҳое, ки интиқоли маблағро тасдиқ мекунанд, тасдиқ карда шавад.

Масъалаи ҳалли мушкилоти марбут ба савдои фосилавӣ актуалӣ аст. Яқчанд роҳҳои ҳалли ин мушкилот мавҷуданд:

1. ба низом даровардани қоидаҳо оид ба хариду фурӯши фосилавӣ, таҳияи қоидаҳои ягона барои иштирокчиёни он;

2. дар сатҳи қонунгузорӣ бояд маълумоти зарурӣ барои сайти тичоратӣ собит карда шавад: бақайдгирии ҳуқуқӣ, супориш ба фурӯшанда, маълумот дар бораи миёнарави иттилоот ва ғайра. Тахмин меравад, ки назорат аз болои мағозаҳое, ки фурӯши фосилавиро анҷом медиҳанд, пурзӯр карда мешавад. Тоҷирони васоити ахбори иҷтимоӣ бояд ба мисли дӯконҳои муқаррарии чакана, ки ба таври фосилавӣ фурӯхта намешаванд, таҳти назорати қонунӣ қарор гиранд.

3. қорӣ намудани масъулият барои пешниҳоди маълумоти носаҳеҳ ва беэтибор аз ҷониби миёнаравони сайт.

Дар амал, масъалаи масъулияти фурӯшанда барои иҷрои номатлуби ўҳдадорихояш мушкил аст, бинобар муайян кардани фурӯшандагон, имконнопазирии пешниҳоди даъво ба ҳадамоти дастгирии мағоза. Дар ин ҳолат фурӯшанда як тарафи заиф аст, зеро вай ба қаллобии зуд-зуд майл дорад.

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло бояд хулоса баровард, ки технологияҳои интернетӣ бо суръати баланд пеш мераванд, дар натиҷа тичорати фосилавӣ

низ рушд мекунад, аммо дар сатҳи қонунгузорӣ дар танзими ҳуқуқи ин намуд савдо камбудихои зиёд мавҷуданд.

Савдои фосилавӣ яке аз шаклҳои фурӯши чаканаи молҳост. Хусусияти фарқунандаи он: "дурии фурӯшанда ва харидор дар вақти бастанӣ шартнома аст"¹⁷⁸.

Хусусияти шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет дар тарҳи он мавҷуд аст, ки хусусиятҳои хоси худро дорад. Имрӯз, сарфи назар аз истифодаи васеи онҳо, танзими ягонаи ин гуна амалиёт вучуд надорад.

Дар ин таҳқиқот, таҳлили заминаи меъёрӣ, инчунин амалияи татбиқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет, мо афзалиятҳо ва нуқсонҳои тичорати электрониро шарҳ хоҳем дод.

Аввал, биед бо таҳлили камбудихо ва тарафҳои мушкили бастанӣ шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет оғоз кунем.

1. Маҳрум кардан аз имконияти бевосита ламс кардан, нигоҳ кардан, чен кардан ва инчунин санҷидани он ки ин ё он маҳсулот чӣ гуна кор мекунад. Ҳамин тариқ, ҳангоми харидани мол аз фосила, шиносӣ танҳо пас аз гирифтани он ба амал меояд ва аксар вақт ҳолатҳои мешаванд, ки воқеият ба интизориҳо ҷавобгӯ нест. Фурӯшанда ба истеъмолкунанда маълумоти мукамал ва боэътимоди тавсифкунандаи моли пешниҳодшударо пешкаш мекунад. Интишори он дар вебсайт ё саҳифаи вебсайт дар Интернет ё дар дигар маводи иттилоотӣ. Ҷаҳдҳои фурӯшанда инчунин иҷрошуда эътироф карда мешавад, агар маълумот ба истеъмолкунанда бо истифодаи воситаҳои электронӣ ва дигар техникаи расонида шавад¹⁷⁹.

---

¹⁷⁸ Постановление Правительства РФ от 31.12.2020 N 2463 "Об утверждении Правил продажи товаров по договору розничной купли-продажи, перечня товаров длительного пользования, на которые не распространяется требование потребителя о безвозмездном предоставлении ему товара, обладающего этими же основными потребительскими свойствами, на период ремонта или замены такого товара, и перечня непродовольственных товаров надлежащего качества, не подлежащих обмену, а также о внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

¹⁷⁹ Проект «Стратегия развития электронной торговли на период до 2025г.» // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://minpromtorg.gov.ru/docs/#!proekt_strategiya_razvitiya_elektronnoy_torgovli_v_rossiyskoy_federacii_na_period_do_2025_goda (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

Одатан, мағозаҳои интернетӣ ба фурӯши маҳсулот ва обрӯи хуби онҳо таваҷҷӯҳ доранд, аз ин рӯ, аксар вақт онҳо маҳз он чизҳоеро, ки дар сайтҳо нишон дода шудаанд, мефурӯшанд. Бо вуҷуди ин, фурӯшандагони беинсоф ҳастанд, ки маҳсулоти аз каталог, дар вебсайти ин созмон ё дар платформаи дигар нишон додашударо мефурӯшанд.

2. Хавфи мулоқот бо қаллобон. Ин камбудиро метавон дар пешниҳоди маълумоти носоҳеҳ дар бораи маҳсулот ё умуман надодани ин маълумот, инчунин дар фурӯши молҳои пастсифат ва ғайра инъикос кард. Дар Интернет баррасиҳои зиёде мавҷуданд, ки молҳои фармоишшуда қалбаки будаанд.

Пеш аз харид дар Интернет, бояд бо шарҳи мағозаи интихобшуда ва шарҳи ҳуди маҳсулот шинос шавед, то ашёи босифат гирифта шавад. Аммо, он ҳам рӯй медиҳад, ки мағозаҳои интернетӣ дар бораи молҳои, ки онҳо бо ёрии платформаҳои махсус мефурӯшанд, шарҳи мусбат мегузоранд ва бо ин роҳ муштариёро фиреб медиҳанд.

3. Мушкилот дар бозгашт / мубодилаи моли харидашуда. Одатан, ин камбудӣ дар набудани нишонаи суроға, фурӯшанда ва дигар маълумоти барои муошират дар сайте, ки онҳо фурӯхта мешаванд, инъикос меёбад.

Шахсони ҳуқуқие, ки молро ба таври фосилавӣ мефурӯшанд, бояд номи пурраи ширкат, бақайдгирии асосии давлатиро нишон диҳанд. рақам, суроға ва макон, суроғаи почтаи электронӣ ё рақами телефон. Соҳибкорони инфиродӣ, ки дар масофаи дур мол мефурӯшанд, бояд насаб, ном, номи падар, рақами асосии бақайдгирии давлатӣ, суроғаи почтаи электронӣ ё рақами телефонро нишон диҳанд. Ин маълумот тавассути интишори он дар вебсайт ё дар саҳифаи вебсайт дар Интернет, инчунин дар барномаи компютерҳои электронӣ ба истеъмолкунанда расонида мешавад¹⁸⁰.

---

¹⁸⁰ Проект «Стратегия развития электронной торговли на период до 2025г.» // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://minpromtorg.gov.ru/docs/#!/proekt_strategiya_razvitiya_elektronnoy_torgovli_v_rossiyskoy_federacii_na_period_do_2025_goda (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

Қаблан қонунгузор танҳо барои пешниҳоди маълумот ба харидор дар бораи суроғайи фурӯшанда, ҷои истехсоли мол ва номи пурраи корпоративии ташкилот ишора мекард. Ҳоло маълумоти зарурӣ каме бештар шудааст: суроғайи почтаи электронӣ, рақами телефони тамос ва OGRN. Ҳамин тариқ, қонунгузор кӯшиш кард, ки фурӯшандагони беинсофро истисно кунад, ки ҳангоми фурӯши маҳсулоти худ ҳама маълумоти заруриро барои тамос бо онҳо дар мавриди истифодаи ҳуқуқи харидор барои баргардонидан ё иваз кардани моли сифати номатлуб нишон намодаанд.

Гузашта аз ин, қонунгузор пешниҳод кардааст, ки акнун фурӯшанда вазифадор аст ба истеъмолкунанда дар бораи шакл ва усулҳои пешниҳоди даъво маълумот диҳад. Агар чунин маълумот аз ҷониби фурӯшанда пешниҳод нашавад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар ҳама шакл ва ба ҳар тарз даъво ирсол кунад. Дар нусхаи қаблии қонун, дар ин бора шартҳои возеҳе вучуд надошт, ки вобаста ба он баҳсҳо ба миён омадаанд. Вазъиятро дида мебароем: харидор ба почтаи электронии мағозаи онлайн дар бораи сифати нокифояи моли фурӯхтааш даъво мефиристад, аммо мағоза ҳеч гуна воқуниш нишон намедихад.

Саволе ба миён меояд: "Кӣ ҳақ аст? Фурӯшанда имконият дорад муайян кунад, ки дар кадом шакл аризаҳои муайян қабул карда мешаванд, агар ба харидор чизе писанд наомада бошад ё издивоҷ бошад ва ӯ мехоҳад, ки маҳсулотро иваз кунад, ё харидро рад кунад ва ғайра. Албатта, мизоч наметавонад ба ҳадди шадид биравед ва берун рафтани аз чунин мафҳуме ба мисли "сӯиистифода аз ҳуқуқ" ғайриимкон аст. Хуб, масалан, мағоза дар хориҷа дар Чин, Италия ё Олмон фаъолият мекунад ва муштарӣ дар Оренбург аст. Дар чунин ҳолатҳо, мағоза ҳақ надорад аз харидор талаб кунад, ки дар бораи баргардонидан ё мубодила дархости шахсан ва хаттӣ пешниҳод кунад, зеро дафтари марказии онҳо дар он ҷо ҷойгир аст.

Аммо, як нозукии хурд вучуд дорад, агар фурӯшанда ин ё он тартиби баррасии талаботро муқаррар накарда бошад, пас харидор ба таври

худкор ҳуқуқ дорад бо ҳама шакл бо ӯ тамос гирад. Ҳамин тариқ, харидор ҳуқуқ дорад, ки чӣ гуна паёми SMS нависад, ки баргардонидан ё иваз кардани молҳои дорои сифати номатлубро ба сифати баланд талаб кунад ё ба почтаи электронии мағозаи интернетӣ мактуб фиристад. Агар мағоза давраи бозгаштро аз даст диҳад, он гоҳ ин танҳо барои мағоза мушкил хоҳад буд ва харидор ҳақ хоҳад монд. Ҳамин тариқ, қонунгузор барои ҳифзи манфиатҳои ҳам харидорон ва ҳам фурӯшандагони мол имкониятҳои бештар фароҳам овард.

4. Ҳуқуқ барои баргардонидани ашёи номувофиқ баргардонида намешавад. Барои харид дар вақти воқеӣ, шахсан, ки ба мағоза омадааст, рӯйхати молҳои ба истилоҳ "барнагардонидашуда" мавҷуд аст, ки ба он молҳо ба монанди заргарӣ, молҳои аз ҷиҳати техникӣ мураккаб ва ғайра дохил мешаванд. Чунин рӯйхат барои хариди онлайн вучуд надорад. Ҳамин тавр, мизоҷ метавонад ҳама чизро баргардонад. Бо вучуди ин, дар амал мушкилот пеш омадааст. Фурӯшанда вазифадор аст, ки баъзе молҳоро қабул кунад, ҳатто агар онҳо сифати хуб дошта бошанд.

Агар хосиятҳои истеъмолӣ ва пешниҳоди он нигоҳ дошта шаванд, ҳуччате лозим аст, ки далел ва шартҳои хариди ин молро тасдиқ кунад. Набудани ҳуччати тасдиқкунандаи далел ва шартҳои харидор ӯро аз имконияти истинод ба дигар далелҳои хариди худ аз ин фурӯшанда маҳрум намекунад.

5. Инчунин, камбудииҳои фурӯши фосилавӣ душвориҳои марбут ба таҳвилро дар бар мегиранд, чун қоида, ин сабаби таъхири он аст. Ҳамин тариқ, ҳангоми харидани маҳсулот дар мағозаи онлайн, бояд вақти расидани онро ба назар гирифт.

Хуб, масалан, ҳангоми харидани маҳсулот ҳамчун тӯҳфа, беҳтараш онро пешакӣ харид, то ин ки ба бесамара наорад. Ҳоло бисёр мағозаҳои интернетӣ "рамзҳои пайгирӣ" -ро истифода мебаранд, ки бо ёрии он тавассути вебсайти ин созмон ё тавассути вебсайти почта, ки интиқол

медихад, метавонад молҳои худро дар кучо ҷойгир кунад ва санаи тахминии таҳвилро бидонад.

6. Хуб, ва камбудии ниҳой бақайдгирӣ дар сайт, ё дурусттараш истифодаи минбаъдаи мағозаи интернетии маълумоти шахсии муштарӣ барои фиристодани таблиғи маҳсулоти худ мебошад. Барои харид дар мағозаҳои онлайн, аксар вақт бояд дар вебсайти он ё дар барнома сабти ном карда шавад. Аммо, пас аз бақайдгирӣ, ҳар рӯз ба почта мактубҳо бо маълумот дар бораи фурӯш ва таблиғоти мухталифи ин мағозаи интернетӣ фиристода мешаванд, ки метавонанд харидҳои нолозимро ба вучуд оранд. Албатта, дар баъзе мавридҳо аз рӯйхати фиристоданҳо даст кашидан мумкин аст, аммо ба ҳар ҳол ин боиси норозатӣ мегардад.

Дар навбати худ, ба тарафи мусбии бастании шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет диққат дода як қатор афзалиятҳоро қайд кардан лозим мебошад:

1. Ҷадавории фурӯшанда оид ба интишори пешниҳод, новобаста аз платформаи фурӯши мол: дар вебсайт, дар замима, шабакаҳои иҷтимоӣ ё ягон платформаи дигари интернет. Инчунин муҳим нест, ки фурӯшанда ҷи гуна маҳсулот мефурӯшад.

Бо вучуди ин, як нозукии хурд вучуд дорад: пешниҳод на ҳамеша ҳуҷҷати алоҳидаест, ки дар он "Пешниҳод" бо сиёҳ ва сафед дар сарлавҳа навишта мешавад. Шартҳоро дар саҳифаи вебсайт ҷойгир кардан мумкин аст, ки он низ пешниҳод хоҳад буд¹⁸¹.

Дар сурати усули дурдасти фурӯши мол фурӯшанда ҷадавор аст бо ҳар як шахс шартномаи хариду фурӯши чакана бандад. ки нияти харидани молро бо шартҳои пешниҳод изҳор кардааст. Дар сурати усули дурдасти фурӯши мол бо истифода аз шабака, фурӯшанда вазифадор аст, ки имкони шиносоии истеъмолкунандаро бо пешниҳоди он дар вебсайт ё саҳифаи вебсайт дар Интернет таъмин намояд. дар барномаи компютерҳои

---

¹⁸¹ Кошелева С.А. Особенности реализации договора розничной купли-продажи в условиях развития цифровых технологий: плюсы и минусы // Тенденции развития науки и образования. – 2021. – № 74-6. – С. 77-82.

электронӣ, агар тибқи созишномаи байни фурӯшанда ва соҳиби техника тартиби дигари иҷрои чунин ӯҳдадорӣ вучуд надошта бошад.

Ҳамин тариқ, афзалият дар он аст, ки фурӯшанда ва харидорон бештар ҳифз карда мешаванд. Агар пештар шартҳои харидро бо тарзҳои гуногун шарҳ додан имконпазир мебуд, онҳо ба таври возеҳ навишта шудаанд.

2. Тасдиқи фармоиш ва шартҳои харид масъулияти фурӯшанда аст. Дар сурати усули дурдасти фурӯши мол бо истифода аз шабакаи интернетии иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ё нармафзори компютерҳои электронӣ, фурӯшанда ба истеъмолкунанда тасдиқи бастании шартномаи фурӯши чакана аз рӯи шартҳои пешниҳод гардида, ки дорои шартҳои муҳими ин созишнома мебошад, пас аз гирифтани фурӯшанда хабари истеъмолкунанда дар бораи нияти бастании шартномаи хариду фурӯши чакана ба миён меояд. Ин тасдиқ бояд рақами фармоиш ё роҳи дигари муайян кардани фармоишро дарбар гирад, ки ба истеъмолкунанда имкон медиҳад дар бораи шартномаи фурӯши чакана ва шартҳои он маълумот гирад.

Дар матни қаблии қонун ҳеҷ гуна муқаррарот дар бораи алгоритми амалҳо пас аз фармоиш вучуд надошт. Масалан, мизоч барои ин ё он маҳсулот пардохт мекунад ва дар ҷавоб хомӯшӣ ҳукмфармоист. Ҳангоми қабули нашри нав, қонунгузор фурӯшандаро пас аз фармоиш ӯҳдадор кард, ки тасдиқ кунад, ки харидор кадом шартҳо ва маҳз чиро тартиб додааст. Аммо, фурӯшанда чӣ гуна ин корро мекунад, ҳудаш тасмим мегирад, масалан, бо истифода аз паёмҳои SMS ё почтаи электронӣ. Ҳатмист, ки тасдиқ бояд далели ин чизро дар бар гирад, масалан, ибора: салом (номи харидор), мо мебинем, ки шумо аз мо фармоиш додаед (номи маҳсулот) ва ғайра; мушаххасоти фармоиш, масалан рақами он: Фармоиши шумо (рақам) қабул карда мешавад.

Таъмини чунин ӯҳдадории фурӯшанда кафолати муайян барои харидор аст, роҳи боварӣ ҳосил кардан, ки ҳама чиз мувофиқи харид аст ва танҳо зуҳури тавачҷӯҳ ва ғамхорӣ нисбати муштарӣ мебошад.

3. Сарфаи вақт ва саъю кӯшиши харидорон. Бо пайдоиши имкони амалӣ кардани шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет, барои харидани маҳсулоте, ки ба мизоҷ лозим аст, ё лозим нест, ки дар атрофи як катор марказҳои тичоратӣ вақти зиёдеро барои ҷустуҷӯи он сарф кунад. Ҳоло лозим аст, ки дар таҷҳизоти техникӣ, браузер дархост нависад ва мағозаи дилхоҳи онлайнро пайдо кунад. Гузашта аз ин, дар вебсайтҳои мағозаҳои интернетӣ, инчунин дар замимаҳои онҳо, чун қоида, "филтр" таъмин карда мешавад - ҷустуҷӯ аз рӯи параметрҳои гуногун: андоза, ранги мол, нарх, маълумот дар бораи кишвари истеҳсолкарда ва ғайра. Бисёр мағозаҳои интернетӣ шабакаҳои нейрониро барои таҳлили дархостҳои муштариён истифода мебаранд ва ба ин васила ҷизҳои шабех ё шабехеро пешкаш мекунанд, ки метавонанд онҳоро низ таваҷҷӯҳ кунанд. Сарфаи вақт инчунин дар он ифода карда мешавад, ки харидро дар вақти дилхоҳ кардан мумкин аст, зеро чунин мағозаҳо шабонарӯз кор мекунанд, бидуни танаффуси нисфирӯзӣ ва рӯзҳои истироҳат.

4. Афзалияти калони фурӯши фосилавӣ дар он аст, ки бо ёрии он ёфтани ҷизи писандидаи мизоҷ нисбат ба ҷустуҷӯи он дар марказҳои савдои оддӣ хеле осонтар шудааст. Дар мағозаҳои интернетӣ доираи васеи молҳо фурӯхта мешавад ва шумо метавонед молҳоро барои ҳар завоҷ ва ранг пайдо кунед. Яке аз хусусиятҳои асосӣ дар он аст, ки баъзе маҳсулот танҳо дар интернет фурӯхта мешаванд. Ҳамчун намуна, мо метавонем фурӯши молро (аз молҳои англисӣ - молҳо) мисол оварем - инҳо атрибутҳо (либос, тӯҳфаҳо) бо рамзҳои лоихаҳои тичоратӣ мебошанд.

5. Инчунин, ҷиҳати мусбати татбиқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет тавсифи пурраи маҳсулот мебошад. Дар вебсайтҳои мағозаҳои интернетӣ, маълумоти пурра дар бораи маҳсулот, аз андозаи либос, бо ҷадвалҳои дақиқи мувофиқати андозаи либос (S, M, L, XL) дар сантиметр ва андозаи дигар молҳо нишон дода шудааст. Маводе, ки аз он мол истеҳсол мешавад ва бо маълумот дар бораи кишваре, ки ашё дар қучо

истехсол карда мешавад, ба охир мерасад, ки фурӯшандагон дар мағозаҳои оддӣ метавонанд хомӯш бошанд.

6. Сарфаи пул барои харидор. Одатан, арзиши мол дар мағозаҳои интернетӣ нисбат ба мағозаи муқаррарӣ хеле пасттар аст. Ҳамин тавр, ба соҳибони созмон лозим нест, ки биноеро ичора гиранд ва ҳайати калони кормандонро нигоҳдоранд, то фаъолияти тичоратии худро анҷом диҳанд. Бартариҳои дигари мағозаҳои интернетӣ ин гузаронидани аксияҳо ва фурӯшҳои гуногун мебошад, ки дар он нархи мол боз ҳам арзонтар мешавад, ки харидоронро ба ҳайрат меорад.

7. Усули пардохт. Қобилияти харидор дар интихоби якчанд вариантҳои пардохт барои харид дар мағозаи онлайн барои ӯ аз ҳама мувофиқтар аст: ҳангоми гирифтани пул бо пули нақд ё ғайринақдӣ бо истифода аз корти бонкӣ ё пули электронӣ (QIWI Wallet). Дӯконҳои онлайн мавҷуданд, ки дар аввал, пардохт пурра анҷом дода мешавад ва танҳо баъд мол ба қабулкунанда фиристода мешавад.

8. Интихоби интиқол. Ҳамчунин интихоби усули пардохт, харидор инчунин ҳуқуқ дорад усули расонидани ба ӯ мувофиқро тавассути почта интихоб кунад, ба курьер бо расонидани мол бевосита ба манзил фармоиш диҳад ё мустақилона молро аз идораи мағозаи онлайн амалӣ намояд. Дар ҳолати охирин, интиқол ройгон хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, пас аз таҳлили заминаи меъёрӣ ва амалияи татбиқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет, метавон ҳам афзалиятҳо ва ҳам нуқсонҳои татбиқи ин созишномаро нишон дод. Рушди технологияҳои рақамӣ дар як ҷо истода наметавонад. Татбиқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар Интернет як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти харрӯзаӣ қариб ҳар як шахс шудааст.

Савдо дар ин роҳ хеле қулай аст, зеро мизоҷ метавонад ин ё он маҳсулотро бе тарк кардани хона, ҷои кор ё таҳсил харад. Савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон торафт васеътар паҳн шуда истодааст, аз ин рӯ, он иловаҳо

ва тағиротро ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи шартномаи хариду фурӯши чакана тақозо мекунад.

Азбаски танзими муомилоти электронӣ дар қонунгузориҳои Словакия ва Ҷумҳурии Чех мустақиман ба рушди тиҷорати электронии молу хидматҳо марбут аст, зарур аст, ки ба қонунгузориҳои ин кишварҳо бо истеъмолкунандагон, аз ҷумла ба танзимот истинод кунад, шартномаҳо бо истеъмолкунандагон аз фосилаи дур бо истифода аз воситаҳои техникӣ баста мешаванд.

Шартномаи соҳибкор бо истеъмолкунанда. Дар қиёс бо кишварҳои рушдёфтаи Аврупо, мутобиқи Дастури 2011/83 / Иттиҳоди Аврупо оид ба ҳуқуқи истеъмолкунандагон, ба мундариҷаи кодексҳои шаҳрвандии Словакия ва Ҷумҳурии Чех бахшҳои махсуси шартномаҳо бо истеъмолкунандагон дохил карда шудаанд. Шартномаҳо, ки бо истеъмолкунандагон аз фосилаи дур бо истифода аз воситаҳои электронӣ дар Кодекси маданияти Чехия баста шудаанд, ба зербахши махсус бахшида шудаанд (§ 1820-1867). Дар ҳамин ҳол, дар Словакия чунин шартномаҳо мустақилона бо қонун дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар фурӯши мол ё хизматрасонӣ дар асоси созишномае баста мешаванд, ки аз дур ё берун аз биноҳои чакана баста шудаанд. Дар Кодекси гражданин Чехия дар байни намудҳои шартномаҳо, шартномаҳои риоя риоя карда мешаванд, ки шартномаҳоро бо истеъмолкунандагон дар бар мегиранд. Мувофиқи Кодекси гражданин Чехия (§ 1798-1901), муқаррарот дар бораи шартномаҳои ҳамроҳшавӣ ба ҳама гуна шартнома татбиқ карда мешаванд, ки шартҳои асосии онро яке аз тарафҳо муайян мекунад, ки имкони амали тарафи заифтарро истисно мекунад, ба мундариҷаи онҳо таъсир мерасонад. Агар ҳангоми бастани шартнома шакл ё василаи ба он монанд истифода бурда шавад, шартнома бо роҳи ҳамроҳшавӣ басташуда ҳисобида мешавад. Истинод ба шартҳои берун аз матни шартнома, ки дар чунин созишнома зикр шудааст, агар тарафи заиф бо он шинос шуда аҳамияти онро дарк карда бошад, эътиборнок эътироф карда мешавад. Ин як

асоснокии назариявии ба Кодекси граждани дохил кардани шартномаҳои байни соҳибкор ва истеъмолкунанда мебошад, ки ҳамчун тарафи заифи шартнома амал мекунад.

Ҳамин тавр, Кодекси мадания Чехия барои шартномаҳо бо истеъмолкунандагон талаботи махсусро пешбинӣ мекунад, ки вазифаҳои иттилоотии ҷонибдори кавитарин шартнома - соҳибкор мебошанд. Ин рӯйхати маълумотест, ки соҳибкор бояд пеш аз бастанӣ шартнома ба истеъмолкунанда интиқол диҳад. Дар муқоиса бо ҳаҷми иттилооте, ки Директиваи ИА пешниҳод кардааст, қонунгузори Чех дар баъзе масъалаҳо миқдори иттилоотро коҳиш медиҳад, дар баъзе ҳолатҳо ба соҳибкор ӯҳдадорӣ пешниҳоди маълумоти иловагӣ вогузор карда мешавад¹⁸².

Иловатан, тибқи Кодекси граждани Чумхурии Чех, агар амали ҷонибҳо ба бастанӣ шартнома нигаронида шуда бошад ва соҳибкор ҳама гуна воситаҳои техникий алоқаро истифода барад, ки бе ҳузури ҷисмонӣ тарафҳо ба бастанӣ шартнома имкон медиҳад, ӯ бояд истеъмолкунанда, пеш аз он ки ариза пешниҳод кунад, як қатор маълумоти ҳатмӣ гирифта бошад. Яъне, ҳама гуна шартномаи фосилавӣ бояд маҷмӯи маълумоте дошта бошад, ки соҳибкор пеш аз бастанӣ шартнома ба истеъмолкунанда пешниҳод кардааст.

Чунин маълумот, аз ҷумла, дар бар мегирад: арзиши воситаҳои алоқавӣ; дар ҳолати зарурӣ пешпардохт. Агар шартнома ба мӯҳлати номуайян баста шавад ё мавзӯи он такроран иҷро карда шавад, соҳибкор дар бораи нархи мол ё хизматрасонӣ ё усули муайян кардани он барои як давраи ҳисоббарорӣ маълумот медиҳад, ки он як моҳ аст, агар нарх собит шавад; барои шартномаҳое, ки ба мӯҳлати номуайян баста шудаанд ё бо такрори иҷрои онҳо маълумот дар бораи андозҳо, пардохтҳо, дигар пардохтҳо, инчунин арзиши таҳвили мол ё хизматрасонӣ нишон дода шудааст.

---

¹⁸² Договоры в гражданском праве зарубежных стран: монография. – М., 2018. – С. 59.

Дар сурати эҳтимолан хориҷ шудан аз шартнома, шартҳо ва тартиби татбиқи ин ҳуқуқ бо истинод ба шакли дар оиннома мавҷудбуда хабар дода мешаванд. Инчунин, ба истеъмолкунанда хабар дода мешавад, ки дар сурати бекор кардани шартнома ӯ хароҷоти вобаста ба баргардонидани молро бар дӯш мегирад ва дар шартномаҳои фосилавии басташуда арзиши баргардонидани моле, ки хосиятҳои он тавассути баргардонидани он монӣ мешаванд. Истеъмолкунанда дар бораи ӯҳдадорӣ пардохти мутаносиби як қисми нарх дар сурати қатъ шудани шартномаи хизматрасонӣ, ки иҷрои он аллақай оғоз шудааст, оғоҳ карда мешавад.

Тибқи Кодекси граждани Чехия (§ 1837), истеъмолкунанда наметавонад аз шартномаи тахвили мундариҷаи рақамӣ на дар васоити моддӣ даст кашад, агар пештар аз ҷониби соҳибкор оғоҳ карда шуда бошад.

Рӯйхати хатмии интиқол ба истеъмолкунанда маълумотро дар бар мегирад: дар бораи ҳуди соҳибкор; номи маҳсулот ё хидмат; нархи маҳсулот ё хидмат; усули пардохт ва тахвили мол; хароҷоти интиқол; ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон дар сурати камбудихо дар иҷрои кор, ҳуқуқҳои кафолат; мӯҳлати шартнома ва шартҳои қатъи он; ҳуқуқ барои хориҷ шудан аз шартнома; вазифаҳои мундариҷаи рақамӣ, аз ҷумла сахтафзор ва нармафзор.

Чун қоидаи умумӣ, агар мазмуни шартномаро бо тарзҳои гуногун шарҳ додан мумкин бошад, тафсир барои истеъмолкунанда бештар судманд аст. Ба таври мушаххас гуфта шудааст, ки созишномаҳое, ки аз муқаррароти қонун ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон фарқ мекунанд, ба назар гирифта намешаванд. Ин принцип инчунин дар сурате татбиқ мешавад, ки агар истеъмолкунанда аз ҳуқуқҳое, ки қонун ба ӯ додааст, даст кашад. Созишномаҳои тарафҳо манъ аст, ки бар хилофи талаботи оқилона нобаробарии назарраси ҳуқуқи ӯҳдадорӣ тарафҳоро ба манфиати истеъмолкунанда муқаррар мекунанд. Аммо, ин қоида ба созишномаҳо оид

ба мавзӯи иҷро ё нарх, ки барои истеъмолкунанда ба таври возеҳ ва фаҳмо тартиб дода шудааст, татбиқ намегардад.

Қобили тавачҷӯҳ аст, ки муқаррароти Кодекси граждани Чехия (§ 1818), ки мувофиқи он дар ҳолатҳое, ки истеъмолкунанда ҳақ дорад аз шартнома хориҷ шавад, ӯ вазифадор нест, ки асосҳои раққуниро нишон диҳад. Барои истеъмолкунанда дар мӯҳлати муқарраршуда фиристодани огоҳинома дар бораи рақ қофӣ ҳисобида мешавад.

Ҳимояи истеъмолкунандагон инчунин бо манъ кардани "иҷрои ҳатмӣ", ки дар Кодекси граждани Чехия муқаррар шудааст, мусоидат мекунад, ки тибқи он истеъмолкунанда ӯҳдадор нест моли ба ӯ додашударо аз ҳисоби худ баргардонад. Дар ин ҳолат, истеъмолкунанда соҳиби софдилона ҳисобида мешавад, ки ҳуқуқ дорад моли ба ӯ супурдашударо ҳамчун молик ихтиёрдорӣ кунад, алалҳусус онро нигоҳ дорад ё ба шахси дигар диҳад.

Соҳибкор метавонад як қатор маълумотро бо замима кардани шаклҳои мувофиқ ба истеъмолкунанда тавассути дастури стандартӣ интиқол диҳад. Масалан, дар сурати бекор кардани шартнома, дастур дар шакли он дар оиннома мавҷуд аст.

Тибқи Кодекси граждани Чехия, агар шартнома бо истифодаи воситаҳои электронӣ баста шавад, соҳибкор бояд ба истеъмолкунанда илова ба матни шартнома матни шартҳои онро пешниҳод намояд. Илова бар ин, соҳибкор вазифадор аст, ки феврал пас аз бастани он ба истеъмолкунанда ҳадди ақал як нусхаи шартномаро диҳад.

Фурӯшанда дар назди харидор барои камбудии моли пешниҳодшуда ҷавобгар аст.

Дар байни чизҳои дигар, мо дар бораи номутобиқатии молу хидматҳо бо он хусусиятҳои суҳан меронем, ки фурӯшанда ё истеҳсолкунанда дар таблиғ нишон додаанд. Мувофиқи Кодекси граждани Чехия (§ 2165), дар ин сурат харидор метавонад ҳуқуқҳои худро дар давоми 24 моҳ аз рӯзи гирифтани мол дифоъ намояд.

Дар ин чода, масалан, тавре дар боло қайд карда шуд, тибқи Дастури ИА, соҳибкор вазифадор аст, ки ба истеъмолкунанда дар бораи имконияти берун аз суд ҳал кардани баҳс, ки аз шартнома бармеояд, бо нишон додани платформаи интернетии ADR мувофиқат кунад. Илова бар ин, соҳибкор инчунин бояд ба истеъмолкунанда дар бораи имконияти фиристодани даъвоҳои худ ба мақомоти назорати давлатӣ ва назоратӣ маълумот диҳад.

Дар Словакия, шартномаҳо бо истеъмолкунандагон, ки дар шакли электронӣ баста мешаванд, тибқи Қонун дар бораи ҳифзи истеъмолкунандагон дар фурӯши мол ё хизматрасонӣ дар асоси шартномасое, ки аз дур ё берун аз биноҳои тиҷоратӣ баста мешаванд. Қонун ҳуқуқ ва ўҳдадорихои истеъмолкунандагон, фурӯшандагонро, инчунин ваколатҳои мақомоти назорат ва назорати савдуро танзим мекунад. Муносибатҳои ҳуқуқии зикршуда инчунин ба амали Кодекси граждани Словакия ва дигар қонунҳо дахл доранд. Муқаррароти Кодекси граждани ва баъзан меъёрҳои ҳуқуқи тиҷорат асосан ба муносибатҳои ҳуқуқие татбиқ карда мешаванд, ки истеъмолкунанда иштирокчии он мебошад.

Молрасон (соҳибкор, фурӯшанда) -и мол ва хизматрасонӣ шахсе мебошад, ки ҳангоми бастании шартномаи истеъмолий дар доираи предмети тиҷорат ё фаъолияти дигари соҳибкории худ амал мекунад. Истеъмолкунанда шахси воқеист, ки ҳангоми бастании шартномаи истеъмолий дар доираи фаъолияти тиҷоратӣ ё дигар фаъолияти тиҷоратии худ амал намекунад.

Дар радифи ҳамин, дар Кодекси граждани Словакия, бар хилофи Кодекси граждани Чумҳурии Чех, созишномаи ҳамроҳшавӣ ҳамчун як навъи махсус зикр нашудааст. Шартнома бо истеъмолкунанда ҳама гуна шартнома аст, новобаста аз намуди он, ки дар асоси он истеъмолкунанда ашёро ба ивази пул мегирад. Сухан аз ҷумла дар бораи шартномаи хариду фурӯш ва шартномаи кор меравад. Илова бар ин, шартнома бо

истеъмолкунанда ҳамчун шартнома эътироф карда мешавад, ки мавзӯи он ҳам фурӯши мол ва ҳам хизматрасонӣ мебошад.

Дар қонуни соли 2014, шартномаи фосилавӣ баста маънои созишномаи байни фурӯшанда ва истеъмолкунандаро дорад, ки шартҳои бидуни ҳузури ҷисмонии тарафҳо бо истифода аз воситаҳои техникӣ: вебсайт, почтаи электронӣ, телефон, факс гуфтушунид ва баста мешаванд, феҳрасти тендерҳо ва ғайра.

Фурӯшанда вазифадор аст, ки то бастанӣ шартнома ба истеъмолкунанда як қатор маълумот диҳад, аз ҷумла: хусусиятҳои асосии мол ва хизматрасонӣ; номи тижоратии фурӯшанда ё шахсе, ки аз номи ӯ амал мекунад; маълумот барои тамос бо фурӯшанда, суроғи почтаи электронии ӯ, факс ва ғайра; суроғи фурӯшанда ё шахсе, ки аз номи ӯ амал мекунад ва ба он истеъмолкунанда метавонад дар бораи мол ё хизматрасонӣ шикоят, инчунин изҳороти даъво фириштад. Махсусан мувофиқа карда шудааст, ки фурӯшанда ба истеъмолкунанда дар бораи ӯҳдадорӣ худ бо талаби фурӯшанда оид ба пешпардохт ё ба ӯ кафолати дигари молиявӣ додан, агар он дар шартнома пешбинӣ шуда бошад.

Дар қисмати пешинаи рисолаи илмӣ қайд гардида буд, ки дар баробари ин, фурӯшанда бояд ба истеъмолкунанда чунин маълумотро дода бошад: оиди арзиши воситаҳои алоқаи дурдаст, ки ҳангоми бастанӣ шартномаи наздисарҳадӣ истифода мешаванд; оиди ба ҳуқуқ барои хориҷ шудан аз шартнома бо замимаи шакли дахлдор; мувофиқи мундариҷаи электронии сахтафзор, нармафзор. Баробари ҳамин, талаботи умумӣ барои кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ин шинос намудан, огоҳ кардани истеъмолкунанда оиди ба имконот ва шартҳои ивазшавии баҳсҳо бо истифода аз системаи ADR мебошад. Ҳангоми чунин ҳолат, фурӯшанда бояд платформаи ADR -ро дар вебсайти худ нишон дода бошад. Тамоми маълумоти зикргардида ба воситаи воситаи алоқаи дурдасти мувофиқ ба истеъмолкунанда интиқол дода мешаванд, ин маълумот дар васоити

устувор пешниҳод шуда, он бояд аз чониби истеъмолкунанда хонда шавада бошад.

Маълумоти зикргардида ҳамчун қисми ҷудонашавандаи шартномаи фосилавӣ баста эътироф карда мешавад ва онро танҳо бо розигии ҳарду чониб тағир додан мумкин аст. Агар фурӯшанда ӯҳдадорихои худро оид ба пардохти боҷ иҷро накунад ё харочоти дигарро пардохт накунад (масалан, вобаста ба баргардонидани мол), истеъмолкунанда ӯҳдадор нест, ки ин харочотро бар дӯш гирад. Дар ин ҳолат, бори исбот ба дӯши фурӯшанда аст.

Муқаррарот дар бораи шартномаҳо бо истеъмолкунандагон, инчунин дигар муқаррароти танзими муносибатҳои ҳуқуқиро, ки истеъмолкунанда яке аз тарафҳост, тибқи қонун бояд ҳамеша ба фоидаи истеъмолкунанда татбиқ карда шаванд. Шартҳои шартнома ё созишномаи тарафҳо, ки ба ин принцип муҳолифанд, беэтибор дониста мешаванд.

Дар амал ба ахбори фурӯшанда дар бораи ҳуқуқи истеъмолкунанда барои хориҷ шудан аз шартнома, шартҳо ва тартиби татбиқи ин ҳуқуқ аҳамияти калон дода мешавад. Бо ин ҳадаф байни фурӯшанда ба истеъмолкунанда варақои хуруҷ ташкил гардида, намунаи онро қонунгузори қорӣ замима менамояд. Ҳамзамон ба истеъмолкунанда хабар дода мешавад, ки дар сурати бекор кардани шартнома ӯ харочоти баргардонидани молро бар дӯш мегирад, ки аз рӯи табиати худ тавассути почта баргардонида намешавад. Ба истеъмолкунанда дар бораи масъулияти фурӯшанда барои камбудихои мол ё хизматрасонӣ, дар бораи мӯҳлати кафолат, дастгирии пас аз фурӯш ва ғайра маълумот дода мешавад. Ба истеъмолкунанда инчунин дар бораи қоидаҳои рафтори мавҷуда, ки фурӯшанда бояд онҳоро риоя кунад, маълумот дода мешавад. Ба истеъмолкунанда хабар додан дар бораи мӯҳлати шартнома, ба таври худкор дароз кардани мӯҳлати амал ва шартҳои қатъи шартнома муҳим аст.

Азбаски сухан дар бораи истифодаи воситаҳои техникӣ ҳангоми бастанӣ шартнома меравад, истеъмолкунанда бояд аз фурӯшанда дар бораи фаъолияти ин воситаҳо барои пешниҳоди мундариҷаи электронӣ, аз ҷумла чораҳои эҳтиётӣ маълумот гирад. Илова бар ин, фурӯшанда бояд дар бораи мутобиқати мундариҷаи электронӣ бо сахтафзор ва нармафзор маълумот диҳад. Ин маълумот, тибқи Қонун, ба истеъмолкунанда дода мешавад, агар шартнома бо истифода аз воситаҳои алоқаи фосилавӣ баста шавад; агар ин маълумот дар васоити доимӣ пешниҳод шуда бошад, он бояд барои истеъмолкунанда қобили хондан бошад. Ҷаъдодори ирсоли маълумоти дар боло буда ба фурӯшанда пеш аз бастанӣ шартнома дар бораи пешниҳоди мундариҷаи электронӣ на дар васоити доимӣ вогузор карда мешавад.

Шартномаҳо байни соҳибкорон. Дар Ҷумҳурии Чех сарчашмаи асосии танзими шартномаҳои байни соҳибкорон Кодекси мадани мебошад, дар ҳоле ки дар Словакия, тибқи дуализми ҳуқуқи хусусӣ, манбаи танзим илова ба Кодекси маданӣ Кодекси тиҷоратӣ (минбаъд - КТ) мебошад. Муқаррароти асосии қонуни шартномавӣ дар Кодекси маданияи Словакия мавҷуданд, дар ҳоле ки Кодекси меҳнат (§ 1) вазъи ҳуқуқи соҳибкорон, ҷаъдодориҳои соҳибкорӣ ва баъзе муносибатҳои дигари марбут ба соҳибкориро танзим мекунад. Аммо, муқаррароти Кодекси маданияи Словакия ба муносибатҳои ҳуқуқие, ки Кодекси меҳнати Словакия танзим мекунад, ба таври иловагӣ истифода мешавад.

Пайваста ба ин, дар қиёс мувофиқи доктринаи ҳуқуқи тиҷорати Словакия танзими ҳуқуқи шахрвандӣ ва тиҷоратии муносибатҳои ҳуқуқи молиқият бояд ҳамачониба татбиқ карда шавад. Бинобар ин, ҳангоми бастанӣ шартномаҳои тиҷоратӣ муқаррароти умумӣ оид ба бастанӣ аҳдҳо, ки дар Кодекси граҷданӣ мавҷуданд, татбиқ карда мешаванд.¹⁸³

Ба наздикӣ ба кодекси шахрвандии ду кишвар дар мавриди шакли электронии муомилот, усулҳои имзои онҳо ва муайян кардани

¹⁸³ Suchoža J., Husár J. a kol. Obchodné právo. – Bratislava, 2009. – S. 687.

иштирокчиён тағйирот ворид карда шуд. Ҳуқуқи интихоби муомилоти хама гуна шакл, агар қонун бо созишномаи тарафҳо маҳдуд накарда бошад, дар қонун пешбинӣ мегарданд. Шакли хаттӣ барои амалиётҳои марбут ба пайдоиш, интиқол, тағйир ё катъ шудани ҳуқуқҳои воқеӣ ба амволи ғайриманқул талаб карда мешавад. Мувофиқи Кодекси тиҷоратии Словакия ҳангоми бастанӣ шартномаҳои тиҷоратӣ барои баъзе намудҳои шартнома шакли хаттӣ лозим аст. Шартномаи соҳибкорӣ бо ташаббуси яке аз тарафҳо ё бо созиши ҳарду тараф дар шакли хаттӣ баста мешавад. Дар амалияи шартномавӣ аксар вақт шартномаҳо бо шаклҳои баста мешаванд, ки метавонанд муносибатҳои шартномавиро содда гардонанд. Одатан, онҳо инчунин шартҳои савдори дар шакли типографӣ интишор мекунанд. Дар робита бо паҳншавии шаклҳои шартномавӣ, дар амал тамоюли ноил шудан ба афзалиятҳои якҷониба барои соҳибкдороне, ки ин шаклҳо ва онҳо инчунин ҳангоми бастанӣ шартномаҳо истифода мешаванд.

Эътирофи қонунӣ будани онҳо, яъне қонунӣ будани бастанӣ шартномаҳо бо истифода аз воситаҳои электронӣ ё дигар воситаҳои техникӣ, ки имкон медиҳад сабти мундариҷаи онҳо ва муайян кардани тарафҳо барои танзими тиҷорати электронӣ ва афзоиши эътимод ба муомилоти электронӣ дар Ҷумҳурии Чех аҳамияти муҳим пайдо кунад.

Дар ин ҳолат, масалан меъёрҳои Кодекси гражданинӣ Ҷумҳурии Чех қоидаеро муқаррар кардааст, ки тибқи он сабтҳои маълумот дар бораи муомилот дар системаи электронӣ эътимодноқанд, агар онҳо мунтазам нигоҳ дошта шаванд ва аз тағйирот ҳифз карда шаванд. Дар ин ҳолат, шартҳои эътибори чунин аҳдҳо ва шартномаҳои, ки дар асоси онҳо баста мешаванд, риояи усули имзои онҳо мебошад, ки қонун муқаррар кардааст.

Тавре ки аллакай қайд карда шуд, дар Кодекси гражданинӣ Чехия муқаррароте мавҷуд аст, ки тибқи он имзоро бо воситаҳои техникий "одатан дар кучо" иваз кардан мумкин аст. Ҳамзамон, қонунгузори Чех дар Кодекси шаҳрвандӣ усули имзои муомилоти электрониро бо истинод ба

муқаррароти дар қонунҳои махсус мавҷудбуда муайян накардааст. Қонунгузори Словакия усулҳои имзои муомилоти электрониро ба Кодекси шаҳрвандӣ қарор кард; тибқи § 40, муомилоти электронӣ эътибор дорад, агар он бо имзои электронии қарордори имзо қарор шавад ё бо муҳри қарордори электронӣ тасдиқ қарор шавад. Ҳамзамон, ҳам Чехия ва ҳам Словакия дар як вақт қонунҳои махсусро қабул карданд, ки тафсилоти имзои муомилоти электрониро танзим мекунанд. Инҳо қонунҳои хидматрасонии фидуалӣ дар соли 2016 мебошанд, ки хусусан истифодаи имзои электронии таҳассусӣ ва муҳри электронии таҳассусиро дар соҳаи қарордори, яъне дар муносибат бо қарордори давлатӣ танзим мекунанд. Тибқи Низомномаи ИА, имзои электронии соҳибхотасос дорои хусусиятҳои зерин мебошад: қарордори санҷиши имзои электронӣ дар сертификати таҳассусӣ нишон дода шудааст; қарордори эҷод ва санҷиши имзои электронӣ қарордори имзои электронӣ истифода мешаванд, ки тасдиқи мувофиқро гирифтаанд. Дар Словакия амалиётҳои электронӣ, ки бо имзои электронии қарордори имзо шудаанд ё бо муҳри электронии қарордори тасдиқ қарор мешаванд ва бо муҳри электронии вақт таъмин қарор мешаванд, тасдиқи имзоро талаб намекунанд.

Бо назардошти шартномаҳои тижоратӣ, бояд ба мафҳумҳои соҳибқарор, ки дар қонунгузори Қарордори Чех ва Словакия мавҷуданд, мувофиқат қарор лозим аст.

Тибқи Кодекси қарордори Қарордори Чех (§ 420), соҳибқарор ҳамчун шахсе қарордори мешавад, ки мувофиқат аз ҳисоби худ ва масъулияти худ қарордори даромадоварро анҷом медиҳад. Соҳибқарор дар Қарордори Чех инчунин шахсонро дар бар мегирад, ки бо қарордори тижоратӣ, саноатӣ ё шабеҳи худ шартнома мебандад, инчунин мувофиқат аз номи як соҳибқарор қарордори қарордори анҷом медиҳанд. Дар ҳар сурат, қарордори соҳибқарор дар Қарордори Чех аз лаҳзаи бақарордори давлатӣ дар тижорат ё дигар қарордори давлатӣ ба даст оварда мешавад.

Дар Кодекси тиҷоратии Словакия (§ 2) соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти муназзами як соҳибкор мустақилона аз номи худ ва масъулияти худ бо мақсади ба даст овардани даромад ё расидан ба ҳадафҳои умуман муфид амалӣ карда мешавад ва ба қайд гирифта мешавад. Баробари ҳамин, соҳибкорон инҳоянд: а) шахсе, ки дар феҳристи тиҷоратӣ ба қайд гирифта шудааст; б) амал кардан дар асоси иҷозатнома; в) тибқи муқаррароти махсус амал кардан дар асоси дигар ҳуқуқӣ; г) шахси воқеие, ки бо истеҳсолоти кишоварзӣ машғул аст ва тибқи қонуни махсус ба қайд гирифта шудааст. Асоснокии амалиёти тиҷоратӣ бо манъи муқарраршудаи машғул шудан бо фаъолияти соҳибкорӣ ё набудани иҷозатнома алоқаманд нест. Шахсе, ки бидуни иҷозатнома фаъолияти тиҷоратиро анҷом медиҳад, инчунин шахсе, ки ин фаъолиятро аз номи худ ва аз ҳисоби худ анҷом медиҳад, барои зарари расонидашуда ҷавобгар аст. Ин муқаррарот ба масъулияти онҳо тибқи муқаррароти махсус таъсир намерасонад.

Баробари ҳамин, ҳар як соҳибкор ўҳдадор аст дар ҳуччатҳои тиҷоратии худ, ки шакли оддии хаттӣ ё электронӣ дорад, номи тиҷоратӣ, маҳалли истиқомат ё тиҷорат, шакли ҳуқуқии шахси ҳуқуқӣ ва рақами мушаххасро, агар ба ӯ дода шуда бошад, нишон диҳад. Соҳибкоро, ки ба тиҷорат ё дигар феҳристи давлатӣ ворид карда шудаанд, рақами сабти номи онҳоро нишон медиҳанд (рақами зери он дар феҳрист сабтшуда). Дар ҳуччатҳои тиҷоратӣ соҳибкор андозаи воқеии сармояи оинномавии худро нишон медиҳад.

Дар доираи тартиботи ҳуқуқии Чехия, ҳангоми бастанӣ шартҳои шартнома ба тарафҳо озолии ирода дода мешавад. Тартиби бастанӣ шартнома, ки дар Кодекси граждании Чехия пешбинӣ шудааст, ба нақшаи классикӣ мувофиқат мекунад: шахсе, ки ба бастанӣ шартнома манфиатдор аст, шахси дигарро ба бастанӣ он даъват мекунад, яъне пешниҳод мекунад ва шахси дигар ин пешниҳодро баррасӣ мекунад ва дар сурати розигӣ, ба пешниҳодкунанда хабар медиҳад, яъне акцепт мекунад. Қонунгузори Чехия имкон медиҳад, ки бо як пешниҳод ба доираи номуайян шахсон муроҷиат

кунад. Ҳангоми бастанӣ шартнома байни соҳибкорон як қисми мундариҷаи шартномаро метавон бо истинод ба шартҳои умумии тиҷорат, ки аз ҷониби ташкилотҳои касбӣ ё манфиатдор таҳия шудааст, муайян кардан мумкин аст.

Ҷолиби қайд аст, ки мувофиқи Кодекси граждании Ҷумҳурии Чех, он бояд аз пешниҳоди возеҳ барояд, ки шахсе, ки онро кардааст, ният дорад бо шахси муайян (адресат) шартнома бандад, пешниҳод бояд шартҳои асосии шартномаро дар бар гирифта бошад. Ҳамчун қоида, оферте, ки ба шартҳои зикршуда ҷавобгӯ нест, пешниҳод ҳисобида намешавад ва аз ин рӯ қабул карда намешавад. Офертае, ки нисбати шахси ғоиб дар шакли хаттӣ дода шудааст, бояд дар мӯҳлати дар пешниҳод пешбинишуда қабул карда шавад. Агар мӯҳлат муайян нашуда бошад, пешниҳод метавонад дар мӯҳлате мувофиқ бошад, ки ба хусусияти шартномаи пешниҳодшаванда, инчунин имкониятҳои воситаҳои техникӣ, ки пешниҳодкунанда ҳангоми фиристодани пешниҳод истифода мебарад, мувофиқ бошад.

Пешниҳод дар Ҷумҳурии Чех метавонад бозхонд ва бебозгашт бошад. Агар пешниҳод аз ҷониби тарафҳо дар он ба таври возеҳ нишон дода шуда бошад ё рад карда шуда бошад, пешниҳод бебозгашт аст. Илова бар ин, пешниҳод агар он аз рафтори тарафҳо ҳангоми бастанӣ шартнома, тамосҳои қаблӣ тиҷоратӣ онҳо ва инчунин одатҳои тиҷорат бармеояд, бебозгашт ҳисобида мешавад.

Агар шахси муайян пешниҳоди розигии худро ба пешниҳодкунанда сари вақт баён кунад, пешниҳод қабулшуда ҳисобида мешавад. Ҷавоб ба пешниҳод бо иловаҳо, маҳдудиятҳо ё тағирот ҳамчун радди пешниҳоди аслии эътироф карда мешавад ва ҳамчун пешниҳоди нав ҳисобида мешавад. Аммо, қабул ҷавоб ҳисобида мешавад, ки дар он мазмуни шартномаи пешниҳодшуда ба ибораи дигар ифода карда мешавад. Ҷавоб бо иловаҳо ва тағиротҳо, ки шартҳои пешниҳодро ба таври ҷиддӣ тағйир намедиханд, инчунин аксепт эътироф карда мешаванд, агар ҳуди пешниҳодкунанда онро бидуни таъхир рад накунад.

Оферент, фиристонанда оферта дар навбати худ ҳуқуқ дорад пешакӣ имкони қабули пешниҳодро бо иловаҳо ё тағирот, ки аллакай дар оферта аст ё ба тариқи шубҳанок пешгирӣ кунад.

Агар пешниҳод ба якчанд шахсон фиристода шуда бошад, шартнома басташуда ҳисобида мешавад, агар акцепт аз ҷониби ҳамаи ин шахсон сурат гирад. Айнан ҳамин қоида татбиқ карда мешавад, агар нияти таъминкунандаи интернетӣ (провайдер) барои шумораи муайяни ин ашхос иштирокчии шартнома возеҳ бошад. Акцептро бекор кардан мумкин аст, агар пешниҳодкунанда пеш аз гирифтани акцепт дар ин бора хабар гирад.

Бо дарназардошти мундариҷаи пешниҳод, таҷрибаҳои муоширати тарафҳо ё одатҳои савдо, шахсе, ки ба он мурочиат карда шудааст, метавонад ба тарзе қабули онро қабул кунад. Қабули пешниҳод аз лаҳзаи қабули он эътибор пайдо мекунад, агар чораҳои дахлдор сари вақт андешида шуда бошанд. Тибқи Кодекси граждании Ҷумҳурии Чех, шартнома дар лаҳзаи эътибор пайдо кардани шартнома баста мешавад.

Мувофиқи муқаррароти Кодекси граждании Чехия, муқаррароти умумӣ оид ба бастанӣ созишнома инчунин дар ҳолатҳои татбиқ карда мешаванд, ки тарафҳо усулҳои дигари бастанӣ созишнома, аз ҷумла тендерро интихоб кардаанд. Ҳамин тариқ, Қонуни нави Чехия оид ба хариди давлатӣ дорои фасли махсусест, ки истифодаи воситаҳои электрониро дар муносибатҳои байни муштариёни давлатӣ ва соҳибкдороне, ки ҳамчун молрасон ва хидматрасон фаъолият мекунанд, танзим мекунад.

Дар Словакия, барои он ки шартнома дар шакли хаттӣ баста шавад, ки он тавре ки дар боло қайд карда шуд, ҳамчун шакли электронӣ эътироф шудааст, барои пешниҳод ва қабул дар шакли хаттӣ кифоя аст. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ба муқаррароти Кодекси граждании Словакия дар бораи пешниҳод ва қабул мурочиат карда шавад. Мувофиқи § 43а, пешниҳод ба як ё якчанд шахсон пешниҳод карда мешавад, агар ин пешниҳод ба қадри кофӣ мушаххас бошад ва хоҳиши пешниҳодкунандаро дар мавриди қабул

кардан бо он алоқаманд бошад. Одатан, пешниҳод аз лаҳзаи гирифтани адресат оғоз мешавад. То бастанӣ шартнома, пешниҳод метавонад бекор карда шавад, агар хабари бекоркунӣ ба қабулкунанда то қабули акцепт расад. Ҳатто пешниҳоди бебозгашт метавонад аз ҷониби пешниҳодкунанда бозхонда шавад, агар огоҳиномаи бекоркунӣ ба қабулкунанда пештар ё ҳамзамон бо гирифтани пешниҳод расида бошад.

Кодекси граждани Словакия шароитҳоро пешбинӣ мекунад, ки дар онҳо пешниҳодро бозпас гирифтани мумкин нест. Онҳо: муқаррар кардани мӯҳлати қабули он, агар мазмуни ҳуди пешниҳод барои пеш аз мӯҳлат рад кардани он асос надошта бошад; ҳузури як банд дар бораи бебозгашт. Офертаи бебозгашт қатъ карда мешавад (§ 43b): пас аз гузаштани мӯҳлати қабули дар он зикршуда; пас аз як давраи оқилона, бо назардошти хусусияти шартномаи пешниҳодшуда, инчунин маълумотҳои баландсуръати воситаҳои, ки пешниҳодкунанда барои фиристодани пешниҳод истифода мебарад (телефон, телекс ва дигар воситаҳои алоқа паёмҳои фириштад); изҳороти адресат дар бораи рад кардани пешниҳод. Давраи мӯҳлат аз лаҳзаи гирифтани пешниҳод аз ҷониби гирандаи он оғоз меёбад.

Акцепт (§ 43с Кодекси граждани) ҳамчун як изҳороти саривақтии қабули пешниҳод эътироф карда мешавад, ки аз ҷониби шахсе, ки ба он мурочиат карда шудааст. Илова бар ин, дигар амалҳои саривақтии адресатдор, ки онро розигии қабули пешниҳод ҳисобидан мумкин аст, метавон қабул кард. Одатан, акцепт аз лаҳзаи гирифтани пешниҳодкунанда эътибор пайдо мекунад. Акцепт метавонад бекор карда шавад, агар бозхонд ба пешниҳодкунанда пештар ё ҳамзамон бо гирифтани акцепт расад.

Ҷавоб ба пешниҳоди дорои иловаҳо, фармоишҳо ва дигаргуниҳо радкунии пешниҳоди асли ҳисобида мешавад ва ҳамчун пешниҳоди нав ҳисобида мешавад. Аммо, қабул посухест, ки дар он мазмуни шартномаи

пешниходшуда ба ибораи дигар ифода ёфтааст ва бо тағйири мундариҷаи он алоқаманд нест.

Шартнома аз лаҳзаи эътибори қонунӣ пайдо кардан ҳисоб карда мешавад. Дар айни замон хомӯшӣ ё беамалии гирандаи пешниход худ аз худ маъноӣ қабули онро надорад, яъне қабул намегардад.

Агар қонун пешбинӣ намояд, ки барои бастанӣ шартнома қарори мақомоти салоҳиятдор зарур аст, шартнома дар асоси ин қарор эътибор пайдо мекунад. Агар дар давоми се соли баъди бастанӣ шартнома ариза дар бораи қабули қарор аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор пешниход нагардида бошад, тарафҳо аз шартнома даст мекашанд.

Тараф метавонад танҳо аз шартнома даст кашад, агар он дар қонун ё созишномаи тарафҳо пешбинӣ шуда бошад. Бо даст кашидани тараф аз шартнома, агар қонун ё созишномаи тарафҳо тартиби дигареро пешбинӣ накарда бошад, эътибори он аз лаҳзаи басташавӣ қатъ мегардад.

Аз маводи қонунгузорӣ додасуда бармеояд, ки ҳангоми бастанӣ шартнома, яъне пешниход ва қабул, кодекси маданияи Словакия ва Ҷумҳурии Чех истифодаи воситаҳои техникаи алоқаро пешбинӣ мекунанд. Вобаста ба истифодаи як воситаи мушаххаси техникаӣ, аз ҷумла, шартҳои гирифтани пешниход ва инчунин қабули он вучуд доранд.

Харидҳои давлатӣ. Истифодаи муомилоти электронӣ дар соҳаи соҳибкорӣ дар танзими хариди давлатӣ возеҳ мушоҳида мешавад. Дар Ҷумҳурии Чех ва Словакия қонунҳои нисбатан нав амал мекунанд, ки истифодаи воситаҳои электрониро дар ин соҳа инъикос мекунанд. Қонун дар бораи хариди давлатии Чехия дорои як бахши махсус оид ба истифодаи воситаҳои электронӣ мебошад. Он, аз ҷумла, истифодаи василаҳои электронии иртиботро дар муносибатҳои байни фармоишгар ва таъминкунанда, наشري электронии варақаҳо, профилҳои муштариён, ҳифзи иттилоот ва каталоги электрониро танзим мекунад. Қонун ҷойгиркунии электронии қарордоди хариди давлатиро, инчунин маълумот

дар бораи тағирот ва қатъи ўҳдадорихои шартномаи хариди давлатиро пешбинӣ мекунад.

Тибқи қонуни Чехия (§ 211), алоқа байни фармоишгар ва таъминкунанда одатан ба таври электронӣ сурат мегирад, ба истиснои баъзе истисноҳои қонунӣ. Ҳангоми муоширати байни мақомоти фармоишгар ва таъминкунандагон, махфияти тендерҳо ва дархостҳои иштирок, инчунин пуррагии маълумоти дар он мавҷудбуда набояд вайрон карда шаванд. Дар сурати иртиботи электронӣ дар тартиби харид, фармоишгар бояд ба таъминкунандагон ҳама маълумоти техникӣ, аз ҷумла кодҳо ва рамзҳои барои алоқаи электронӣ зарурӣ, махсусан барои пешниҳоди электрони тендерро пешниҳод кунад.

Агар фармоишгар алоқаҳои электронӣ ё маҳзани маълумотро истифода барад, имзои электронӣ бояд: бо даъвати иштирокчиёни тендер; дар бораи огоҳинома дар бораи интихоби молрасон; дар қарори интихоби лоиҳа дар озмуни лоиҳаҳо ва дар қарори хориҷ кардани иштирокчӣ аз озмун қайд гардида бошад.

Пайваста ба ин, мувофиқи талаботи ИА, фармоишгар ўҳдадор аст танҳо шаклҳои пешбининамудаи қоидаҳои мустақими ИА ё муқаррароти Чехияро истифода барад. Дар сурати тағир ёфтани маълумоти дар шакли пешниҳодшуда, ташкилоти фармоишгар ўҳдадор аст шакли таҳриршударо ба таҳвилгар фиристад.

Тибқи қонун, фармоишгар ҳуқуқ дорад аз воситаҳои электронӣ истифода барад, ба шарте ки ин манъи таъйизро вайрон накунад ва воситаҳои электронӣ бо назардошти мавзӯи харид дастраси умум бошанд ва бо технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионии маъмул истифодашаванда мувофиқ бошанд. Дар ҳар сурат, истифодаи асбоби электронӣ барои таъминкунанда бояд ройгон бошад.

Бояд қайд кард, ки баъзе масъалаҳои марбут ба истифодаи воситаҳои электронӣ дар хариди давлатӣ, тибқи Қонун, бояд аз ҷониби Вазорати рушди минтақавии Ҷумҳурии Чех дар оинномаи худ муфассал шарҳ дода

шаванд. Низомнома бояд муайян кунад: шартҳои пешниҳод ва дастрасӣ ба ҳуҷҷатҳо ва иттилоот тавассути воситаҳои электронӣ; шартҳои расонидани электронӣ / паҳнкунии ҳуҷҷатҳо; шартҳои пешниҳод, қабул ва кушодани пешниҳодҳо ва дархостҳо барои иштирок.

Илова бар ин, талаботҳо барои амалисозии амалиёти электронӣ ҳангоми қабули фармоишҳои давлатӣ ва сабти амалиёти электронӣ бояд муайян карда шаванд. Вазифа муайян кардани шартҳои додани сертификати мутобиқат, тафсилоти он ва мӯҳлати эътибор дорад.

Илова бар ин, Вазорат, мақомоти давлатӣ бояд талаботи техниқиро барои хосиятҳои функционалии асбобҳои барқӣ, электронӣ, муҳити корбарии он ва сертификатсияи онро муайян кунад.

Қонунгузори Словакия дар Қонун дар бораи хариди давлатии соли 2015 платформаи савдои электрониро (elektronické trhovisko) пешбинӣ мекунад. Мувофиқи § 13, платформаи савдои электронӣ як системаи иттилоотии идоракунии давлатӣ мебошад, ки барои таъмин ва харидорӣ мол ё хизматрасонии оммавӣ тавассути музоядаҳо ва инчунин дастгирии фаъолиятҳои марбут хизмат мекунад.

Мудири платформаи савдои электронӣ Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Словакия (минбаъд - Вазорати корҳои дохилӣ) мебошад. Созишномае, ки дар шакли электронӣ бо истифода аз сахтафзор ва нармафзори платформаи савдои электронӣ баста шудааст, созишномаи хаттӣ ҳисобида мешавад. Барои шиносӣ ва муайянкунии (аутентификатсия) шахсе, ки платформаи савдои электрониро истифода мебарад, инҳоро истифода бурдан мумкин аст: а) шиносномаи дорои чипи электронӣ ва рамзи амнияти шахсӣ; б) ҷойи истиқомат, ки бо чипи электронӣ ва рамзи амнияти шахсӣ тасдиқ шудааст; в) маълумоти мушаххас ва тасдиқкунанда, ки аз ҷониби Вазорати корҳои дохилӣ дода шудааст.

Масъулияти Вазорати корҳои дохилӣ аз он иборат аст, ки ба шахсе, ки дар бозори электронӣ сабти ном шудааст ва ҳуҷҷатҳои дар боло

зикршударо дорад, маълумоти мушаххас ва муайянкуниро ройгон пешниҳод намояд.

Дар натиҷаи таҳқиқот, ва дар асоси омӯзиши танзими ҳуқуқии муомилоти электронӣ дар Словакия ва Ҷумҳурии Чех як қатор хулосаҳо баровардан мумкин аст.

Аввалан, дар бораи аҳамияти бечунучарои ин мавзӯ, зеро рушди технологияҳои иттилоотӣ аз андешаҳои ҳатто одамони хеле пешрафта кайҳо гузаштааст. Азбаски муомилот як категорияи қонуни шаҳрвандӣ мебошанд, тавачҷӯҳи асосӣ ба инъикоси талаботи муосир оид ба электроникунонии онҳо дар мундариҷаи кодекси шаҳрвандии ду давлат буд. Бо ин мақсад, аввалин экскурсияи кӯтоҳ ба таърихи қонунгузории Ҷумҳурии Чех ва Словакия аз аввали солҳои 90 -ум дода шуда, аз асри ХХ то имрӯз бо дарназардошти муносибатҳои мухталифи онҳо ба дугонагии ҳуқуқи хусусиро дарбар гирифтаанд.

Азбаски Ҷумҳурии Чех ва Словакия аз соли 2004 узви Иттиҳоди Аврупо мебошанд, қонунгузории онҳо бо дарназардошти қонунгузории васеи Иттиҳоди Аврупо, ки дар байни чизҳои дигар, муомилоти электронӣ, тиҷорати электронӣ, идоракунии ҳуҷҷатҳои электронӣ ва ғайра танзим мешаванд, рушд мекунад.

Муносибати байни қонунгузории Иттиҳоди Аврупо ва қонунгузории миллии кишварҳои аъзо қобили диққат ва тавачҷӯҳи тақиқот аст. Дар мисоли Ҷумҳурии Чех ва Словакия метавон хулоса кард, ки қонунгузори ҳангоми танзими қонунгузории ИА метавонанд равишҳои мустақилро дар танзими чунин мушкилот истифода баранд.

Тавре маълум аст, дар Иттиҳоди Аврупо ба шартномаҳои байни соҳибкорон ва истеъмолкунандагон, ки аксарияти онҳо дар ИА аз фосолаи дур баста мешаванд, яъне бо истифода аз воситаҳои электронӣ диққати зиёд дода мешавад.

Ҳамзамон, қонунгузори Чех муқаррароти директивиро дар Кодекси шаҳрвандии худ ба назар гирифт, дар ҳоле ки қонунгузори Словакия ба

гайр аз тағир додани Кодекси граждани, қонунҳои махсусро дар бораи ҳуқуқи истеъмолкунандагон аз қарордодҳои фосилавӣ ва ҳалли алтернативии баҳсхоро аз чунин қарордодҳо қабул кард. Қонуни Словакия мафҳум ва тартиби бастании шартномаҳои фосилавӣ, ҳуқуқ ва ӯҳдадорихои тарафҳо, роҳҳои ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагонро муайян мекунад.

Танзими шартномаҳои байни соҳибкорон аҳамияти кам надорад. Ҷумҳурии Чех ва Словакия қонунҳои нисбатан нави хариди давлатӣ доранд, ки ҷанбаҳои тиҷорати электрониро бо тарзҳои гуногун танзим мекунад.

Хулоса карда мешавад, ки талаботи асосӣ барои ҳама гуна амалиёт дар Ҷумҳурии Чех ва Словакия риояи қатъии мундариҷа ва ҳадафҳои онҳо бо ахлоқи хуб ва қонун мебошад. Аз ин рӯ, муомилоте, ки хилофи ахлоқи неқ ва қонун аст, безътибор доништа мешавад.

Дар хотима, ба изҳороти Ҷ.Сучожӣ иқтибос меорем: «Динамикаи муносибатҳои тиҷоратӣ, хусусан бо назардошти савдои байналмилалӣ ва ҳамкориҳои иштирокчиёни он дар доираи Иттиҳоди Аврупо, дар айни замон равишҳои навро барои фаҳмидани қонун (қонунгузорӣ) ба вучуд меорад. Ин сабаби пайдоиши мушкилоти нави (на кӯҳна) таносуби байни қонунгузориҳои миллии кишварҳои узв ва қонунгузориҳои ИА мебошад, ки аз қонунияти баъзе санадҳои мақомоти ИА бармеояд. Раванди ба истилоҳ қонунгузориҳои миллии набояд боиси бекоркунӣ ё заифшавии назаррас ва маҳдудсозии ҳуқуқҳои таърихӣ ва конститусионӣ ва соҳибхитиёрии кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо гардад. Бо вучуди ин, мушкилоте вучуд доранд, ки ҳалли онҳо муносибати махсуси ҳамачонибаро тақозо мекунад¹⁸⁴.

Ҳамин тавр, Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бастании шартномаи хариду фурӯши фосилавӣ тавассути мубодилаи паёмҳои электронӣ иҷозат медиҳад, аммо он танзими мушаххаси ин шартномаҳоро

---

¹⁸⁴ Suchoza J. Op. cit. – S. 306.

дар бар намегирад ва ўхдадориҳои иловагии мушаххаси тарафхоро пешбинӣ намекунад.

Шартнома дар лаҳзаи гирифтани аксепт аз ҷониби шахси фиристодашуда басташуда эътироф карда мешавад, ба шарте ки аксепт аз ҷониби шахсе, ки пешниҳодро дар мӯҳлати пешбиниамудаи он гирифтааст, гирифта шавад ва агар барои қабули пешниҳод вақт надошта бошад, пеш аз ба охир расидани мӯҳлати муқаррарнамудаи қонун ё дигар санадҳои ҳуқуқӣ.

Пас аз омӯзиши ҳамкориҳои фурӯшанда ва харидорон бо тарзи фосолавиҳои фурӯши мол, як қатор хусусиятҳои хоси механизми ташкили тижоратро ба таври фосолави муайян кардан лозим аст.

Якум, расонидани мол ба харидор ҳатмист. Баръакси савдои стационарӣ, ки таҳвили мол як хидмати иловагӣ аст, расонидани мол барои фурӯши масофа ҳатмист. Интиқол метавонад тавассути почта, тавассути хадамоти хаткашонии фурӯшанда ё шахси сеюм, ё бевосита аз ҷониби харидор аз ҷое, ки фурӯшанда муайян кардааст (одатан, дар маҳалли ҷойгиршавии фурӯшанда) амалӣ карда шавад.

Имрӯз, ташкилотҳои, ки ба таври стационарӣ ба тижорати чакана машғуланд, маркетинги мустақимро татбиқ мекунанд ва бо фиристодани пешниҳодҳои худ машғуланд, чунин фиристодан таблиғи моли худ ҳисобида мешавад. Ҳамзамон, агар чунин ташкилотҳо мағозаи онлайнӣ худро таъсис диҳанд, он гоҳ савдои чакана хусусиятҳои интерактивиро пайдо мекунанд ва ба созмоне табдил меёбад, ки инчунин молҳоро аз рӯи намуна мефурӯшад. Агар таҳвили мол ба схемаҳои ташкили савдо дохил карда шавад, пас дар ҳарду ҳолат шакли тижорат тағйир намеёбад. Шакли савдои чакана боқӣ мемонад, танҳо бо хизматрасонии таҳвили мол танзим карда мешавад. Набудани расонидани мол имкон намедихад, ки мол дурдаст фурӯхта шавад.

Сониан, аломати ҳатмии фурӯши мол аз дур фиристодани пешниҳод дар шакли пешниҳод дар каталогҳо, воситаҳои алоқа ва буклетҳо мебошад.

Пешниҳод метавонад ҳам ба шахси мушаххас ва ҳам ба доираи номуайяни одамон мурочиат кунад. Набудани пешниҳод дар каталогҳо, маълумот дар васоити ахбори омма, аз ҷумла дар Интернет, раванди тичорати фосилавино ғайриимкон месозад. Инчунин бояд дар назар дошт, ки ҳангоми хариду фурӯши чакана ҷойгиркунии иттилоот вазифаи таблиғотро иҷро мекунад, ки ҳадафи он огоҳ кардани харидорон ва ҷалби таваҷҷӯҳ ба ширкат ва дар навбати худ, ҳангоми фурӯши мол аз ҳама усулҳои ҷойгиркунии мебошад. Маълумот воситаи пешниҳоди пешниҳод ба харидорони эҳтимолии мебошад. Фурӯшанда ҳангоми ҷойгир кардани маълумот дар бораи маҳсулот дар каталогҳо ё воситаи алоқа, моли доштаашро ба харидор пешниҳод мекунад.

Ба монанди савдои чакана, каталогҳо ва коммуникатсия ҳамчун намоиши намунаҳои маҳсулот амал мекунад. Барои фурӯшандагон, ки бо фурӯши фосилави машғуланд, ин ягона роҳи имконпазири ба харидор расонидани маълумот дар бораи маҳсулот ва пешниҳоди хариди он аст, дар ҳоле ки дар чакана ин танҳо як роҳи таблиғест, ки ба ҷалби муштариён нигаронида шудааст¹⁸⁵.

Ҳамин тариқ, аз рӯи табиати ҳуқуқи худ шартномаи хариду фурӯши фосилави мол ва хизматрасонӣ чунин аст:

1. Консенсуали (аз лаҳзаи ба мувофиқа расидани тарафҳо дар бораи шартҳои асосӣ баста мешавад) эътироф карда мешавад.
2. Ҷуброн карда мешавад (тараф бояд барои иҷрои ўҳдадорихояш пул гирад).
3. Ҳатмии дучониба (ҳарду ҷониб ҳуқуқ ва ўҳдадорихо доранд).
4. Реали (ба ғайр аз созишномаи тарафҳо интиқоли молро пешбинӣ мекунад).
5. Ҷамъиятӣ (фурӯшанда ташкилоти тичоратӣ аст).

---

¹⁸⁵ Токмовцева М.В. Правовое регулирование дистанционной торговли // Актуальные проблемы современного законодательства Российской Федерации. Сборник статей. Автор-составитель О.В. Гриднева. – Москва, 2017. – С. 116-127.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқоти илмии мавзӯи мазкур хулосаҳои зерин бароварда мешаванд.

1. Мавзӯи шартномаи савдои фосилавӣ мол ва хизматрасонӣ на ҳамачиз буда метавонад, балки танҳо он чизҳое, ки барои истифодаи шахсӣ, манзилӣ ё оилавӣ пешбинӣ шудаанд, вале аз муомилот гирифта нашудаанд ва барои истеъмоле, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд нестанд, истифода мешаванд.

2. Қонунгузор шартномаи савдои фосилавиро ба сифати воқеӣ тасниф мекунад, бинобар ин он метавонад ризоият дошта бошад, аммо ин муқарраротро ба созишномаи савдои фосилавӣ дароз кардан мумкин нест, зеро он танҳо ризоият ҳисобида мешавад, ин ба он далел аст, ки шартнома баррасӣ мешавад аз лаҳзаи аз ҷониби субъект пешниҳоди он ва қабули харидор баста мешавад.

3. Аз сабаби он, ки байни вақти бастанӣ шартномаи хариду фурӯш бо усули фосилавӣ ва гирифтани мол аз ҷониби харидор вақт мегузарад, инчунин ба назар гирифтани лозим аст, ки шароити асосии шартнома инҳоянд: мавзӯи шартнома, миқдори моли харидашуда, нарх, инчунин ҳолати расонидани мол ба харидор.

4. Таҳлили маводҳои амалия, таҷрибаи судӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон тибқи шартномаи савдои фосилавӣ, маълум шуд, ки як қисми баҳсҳо аз сабаби он ба миён омадаанд, ки моли харидорон ба интизориҳои харидор пурра ҷавобгӯ нест. Сабаб дар он аст, ки бисёре аз харидорон дар бораи мол пурра маълумот намегиранд, инчунин шароити харид ва тахвили молро пурра намедонанд.

Дар ин замина пешниҳод карда мешавад, ки моддаи 566 КМ ҚТ (Фурӯши мол тибқи намунаҳо) мукамал карда шуда, номи модда «Савдои мол аз рӯи намуна ва бо тарзи савдои фосилавӣ» номгузорӣ гардида, дар он қисми 4 бо ҷунин муқаррарот илова карда шавад:

“Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо,

брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, воситаҳои алоқа (телевизион, почта, алоқаи радио ва ғайра) ё бо роҳҳои дигаре, ки имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (усули фосилавии фурӯши мол) -ро истисно мекунад, баства шавад”.

2.3. Ҷавобгарии маданӣ барои вайрон кардани муқаррароти қонунгузорӣ дар бахши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ

Вақтҳои охир рушди фаъоли технологияҳо ба монанди интернет, радио, телевизион ба назар мерасад. Дар робита ба ин, зарурати танзими ҳуқуқии муносибатҳо, ки тавассути интернет, радио ва телевизион ба вуҷуд меоянд, вуҷуд дорад. Ин хусусан дар соҳаи савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ муҳим аст, вақте ки мол дар мағозаи доимӣ харида намешавад, балки тавассути интернет, радио ё телевизион фармоиш дода мешавад. Савдои фосилавӣ суръат мегирад, ки ин фаҳмо аст, зеро он қулай ва зуд аст. Ба ин нархҳои нисбатан арзонтари мағозаҳо бо сабаби набудани хароҷоти фурӯшанда барои иҷораи фазои чакана ва анбор, инчунин хароҷоти дигаре, ки дар шароити фурӯши стационарӣ ногузиранд, илова кардан мумкин аст. Аммо, сарфи назар аз ҳамаи ин афзалиятҳо, дар кишвари мо, шартномаи фурӯши чаканаи мол тавассути воситаҳои фосилавӣ (минбаъд шартномаи хариду фурӯши фосилавӣ номида мешавад) дар танзими қонунгузорӣ камбудӣҳо дорад, зеро дар муқоиса бо дигар кишварҳо (аз ҷумла дар кишварҳои Аврупо), нисбатан ба наздикӣ васеъ паҳн шуданд. Бо афзоиши шумораи харидорон, зарурати ҷавобгарии танзими ҳуқуқӣ дар соҳаи фурӯши масофа ба миён омад. Махсусан масъалаи танзими масъулияти фурӯшанда муҳим аст.

Барои ҳалли ин масъала бояд ба қоидаҳои масъулият тибқи шартномаи фурӯши чакана, сипас ба муқаррароти умумӣ оид ба фурӯш, сипас ба муқаррароти умумии масъулият рӯ орем¹⁸⁶.

---

¹⁸⁶ Нетишинская Л.Ф. К вопросу о защите прав потребителей // Арбитражный и гражданский процесс. – 2012. – № 10. – С. 19-20.

Масъулияти фурӯшанда бо Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” ва Қонун “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” муқаррар карда шудаанд.

Барои муайян намудани ҷавобгарии маданӣ барои вайрон кардани муқарароти қонунгузорӣ дар бахши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ ба мо зарур аст, ки моддаҳои 530 – 531, 543 – 544, 550 ва 572 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, меъёрҳои моддаҳои 20–21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» мавриди таҳлил қарор диҳем.

Дар моддаҳои 530–531, 543–544, 550 ва 572 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили ҷавобгарии фурӯшанда ҳангоми аз харидор гирифтани мол, оқибатҳои аз ҷониби фурӯшанда рад кардани супоридани мол, оқибатҳои супоридани моли дорои сифати номатлуб, норасоии мол, ки барои он фурӯшанда ҷавобгар аст, оқибатҳои бе зарф ва (ё) борпеч ё дар зарф ва (ё) тахти борпечи номатлуб супоридани мол, товони зарари маънавӣ ба истеъмолкунанда муқаррар шудааст. Ин муқаррароти умумӣ буда зарурати таҳлили муқаррароти мушаххас пеш меояд.

Дар асоси моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» (Масъулияти тарафҳои аҳди электронӣ барои таъмини беҳатарӣ дар савдои электронӣ) тарафҳои аҳди электронӣ барои таъмини беҳатарӣ ва сатҳи зарурии ҳимояи маҳзани маълумоти худ ва ҳуччатҳои дар он ҷойгирбуда шахсан масъул мебошанд. Тарафи аҳди электронӣ, ки оферта ё пешниҳоди офертаро барои намоиш дар шабакаи иттилоотию коммуникатсионӣ гузошта, ба суроғи доираи номуайяни шахсон равона кардааст, барои дурустии маълумоти интишоршуда масъул мебошад. Тарафи аҳди электронӣ, ки аз хизматрасонии таҳвилгарони хизматрасониҳои пардохтӣ ва ё операторони низоми электронии пардохтӣ истифода мебарад, барои амали худ оид ба барасмиятдарории ҳуччатҳои пардохтии электронӣ, интиқол ва идоракунии суратҳисоби бонкӣ, суратҳисоби корти пардохтӣ ва дигар воситаҳои электронии пардохтӣ дар доираи шартнома бо таҳвилгарони

хизматрасониҳои пардохтӣ ва қоидаҳои муқарраршудаи низоми пардохтӣ масъул мебошад. Тарафи аҳди электронӣ, ки аз хизматрасонии миёнаравони иттилоотӣ ва миёнаравони дигар истифода мебарад, барои амалҳои худ оид ба амалисозии расмиёти электронӣ масъул мебошад.

Миёнаравони иттилоотӣ ва миёнаравони дигаре, ки оид ба таъмин ва пешбурди расмиёти электронӣ хизмат мерасонанд, барои иҷрои уҳдадорихоии тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созиши тарафҳо пешбинишуда, масъулият доранд. Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ва ё оператори низоми пардохтӣ, ташкилкунандагони савдо, озмун ва музояда, миёнаравони дигар барои иҷрои талаботи бехатарӣ, таъмини ҳифз ва дурустии ҳуҷҷатҳо, гум шудан, таҳриф кардан ё тағйир додани иттилооти ҳуҷҷатшуда, мушоҳидаи пинҳонӣ, сохтакорӣ ҳуҷҷати электронӣ ва даҳолати ғайриқонунии шахсони сеюм мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошанд. Таҳвилгари хизматрасониҳои пардохтӣ ва ё оператори низоми пардохтӣ барои ҳифзи маблағҳои пулӣ, таъмини бехатарии суратҳисобҳои бонкӣ, суратҳисобҳои корти пардохтӣ ва дигар воситаҳои электронии пардохтии истифодабарандагон бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул мебошад. Миёнаравони иттилоотӣ ва миёнаравони дигаре, ки оид ба таъмин ва пешбурди расмиёти электронӣ хизмат мерасонанд, бо мақсадҳои андозбандӣ бо дархости мақомоти андоз маълумот оид ба иштирокчиёни савдои электронӣ, аз ҷумла шахсони бидуни қайди давлатӣ фаъолияти соҳибкорӣ анҷомдиҳанда ва дигар маълумоти дахлдорро пешниҳод менамоянд.

Ба андешаи Налетова М.М. агар ба бастани шартнома соҳиби мол, ки ба истеъмолкунанда дар бораи маҳсулот (хизматрасонӣ) ё фурушанда (иҷроқунанда маълумоти нодуруст ё нопурра дода бошад) мусоидат карда бошад, пас у уҳдадор аст зарари онро ҷуброн намояд, ки дар натиҷаи ин вайронкуниҳо ба миён меоянд. Дар баробари ин, агар маълумоти зикршуда ба

маълумоти пешниҳодкардаи фурӯшанда мувофиқат кунад ва соҳиби мол онро тағйир навода бошад, $\bar{y}$ аз масъулият озод аст¹⁸⁷.

Харидоре, ки ба $\bar{y}$ моли сифати номувофиқ фурӯхта шудааст, агар ин аз ҷониби фурӯшанда мувофиқа нашуда бошад, ҳуқуқ дорад бо интиҳоби худ талаб кунад:

1) ройгон бартараф намудани камбудихои мол ё ҷуброни хароҷот барои ислоҳи онҳо аз ҷониби харидор ё шахси сеюм;

2) мутаносибан паст шудани нархи харид;

3) иваз кардани моли тамғаи шабех (модел, рақами мақола) ё ба ҳамон як моли тамғаи дигар (модел, рақами мақола) бо аз нав ҳисобкунии нархи харид. Ҳамзамон, нисбат ба молҳои аз ҷиҳати техникӣ мураккаб ва гарон ин талаботҳои харидор дар сурати камбудихои назаррас қонеъ карда мешаванд;

4) рад кардани иҷрои шартнома ва талаботи баргардонидани маблағи барои мол пардохтшуда. Бо талаби фурӯшанда ва аз ҳисоби $\bar{y}$ харидор бояд маҳсулоти ноқисро баргардонад;

5) ҷуброни пурраи зиёне, ки ба $\bar{y}$ дар натиҷаи фурӯши моли дорои сифати номатлуб расонида шудааст.

Дар байни ин чораҳои масъулиятнок, бепул бартараф кардани камбудихо барои шартномаи мавриди баррасӣ махсусан баҳсбарангез аст. Мувофиқи банди 1 мод. 20 Қонун дар бораи Ҷимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, агар мӯҳлати рафъи камбудихои маҳсулот бо созиши тарафҳо дар шакли хаттӣ муайян нашуда бошад, ин камбудихо бояд аз ҷониби фурӯшанда (истехсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ё соҳибкори ваколатдори инфиродӣ; воридкунанда) бартараф карда шаванд, яъне дар мӯҳлати ҳадди ақал барои рафъи онҳо бо назардошти усули маъмул истифодашаванда. Мӯҳлати рафъи камбудихои мол, ки бо розигии

---

¹⁸⁷ Налетова М.М. Электронная торговля и защита прав потребителей-участников электронной торговли// Право и практика, 2023. №3. – С.1-8.

тарафҳо дар шакли хаттӣ муайян карда шудааст, наметавонад зиёд бошад¹⁸⁸.

Қоидаи дар боло зикршуда дар мавриди хариду фурӯши чаканаи мол дар ҷойҳои муқарраршуда қулай ва мувофиқ аст. Фавран бартараф намудани камбудихо мавҷуд набудани созишномаи хаттии байни тарафҳоро дар назар дорад ва 45 рӯз аз лаҳзаи ошкор шудани чунин камбудихо аз ҷониби харидор муқаррар карда мешавад¹⁸⁹. Дар мавриди савдои фосилавӣ, иҷрои ин қоида душвор аст. Фурӯшанда имкони "фавран" бартараф кардани камбудихои молро надорад ва инчунин аксар вақт ин корро дар давоми 45 рӯз аз лаҳзаи ошкор шудани камбудихо анҷом медиҳад.

Вақте ки фурӯшанда ва харидор дар масофаи каме аз ҳамдигар қарор доранд, аввалин коре, ки харидор бояд анҷом диҳад, молро ба фурӯшанда интиқол медиҳад. Ғайр аз он, фурӯшанда бояд моли ба ӯ додашударо барои камбудихо тафтиш кунад, моли хушсифатро ба харидор омода ва фириштад. Ҳамаи ин амалҳо, сар карда аз фиришодани мол ба мизочон, муддати хеле тӯлонӣ доранд. Дар ин ҳолат, қоидаҳои гуногун нисбати он бояд татбиқ карда шаванд. Ба андешаи мо, барои рафъи камбудихо як давраи қатъии муайяншударо муқаррар кардан лозим аст ва оғози ҷараёни давра на ҳамчун лаҳзае эътироф карда мешавад, ки харидор камбудихои молро, ки мафҳуми нисбӣ аст, вале лаҳзае, ки моли нуксондор ба фурӯшанда фиришода мешавад. Қвитансияи ташкилоте, ки молро барои таҳвил қабул кардааст, далели фиришодани мол аз ҷониби харидор хоҳад буд. Харочоти интиқол бояд аз ҷониби фурӯшанда сурат гирад.

Дар банди 2-и моддаи 20 Қонун дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон сабт шудааст: “фурӯшанда вазифадор аст, ки дар мавриди моли дарозмуддат дар ҳолати таъмир ва ҳангоми пешниҳоди ин

---

¹⁸⁸ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699.

¹⁸⁹ Шерстобитов А.Е. Закон о защите прав потребителей. Комментарий к закону и практика его применения. – М.: МЦФЭР, 2004. – С. 200.

талабот аз ҷониби харидор дар давоми се рӯз ба харидор пешниҳод намояд. бо молҳои пайдор бо хосиятҳои асосии истеъмолий ройгон, расонидани онро аз ҳисоби худ таъмин менамояд”.

Аён аст, ки дар доираи савдои фосилавӣ иҷрои ин меъёр ҳам аз нуқтаи назари риоя кардани мӯҳлатҳо ва ҳам аз нуқтаи назари ташкили савдо душвор аст.

Масъалаи мӯҳлати иваз кардани молҳои дорои сифати нокифоя камтар ҷолиб аст. Дар банди 1 -и моддаи 21 Қонун дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон муқаррар карда шудааст: “барои аз ҷониби фурӯшанда (истехсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ё соҳибкори инфиродӣ ваколатдор, воридкунанда) иваз кардани моли дорои сифати номувофиқ, аз санаи муқарраршуда 7 рӯз муқаррар карда мешавад. Талаботи истеъмолкунанда ва агар назорати иловагии сифати чунин мол аз ҷониби фурӯшанда талаб карда шавад - 20 рӯз аз рӯзи пешниҳоди ин талабот. Агар фурӯшанда хангоми пешниҳоди талабот моли барои иваз кардан мавҷуд набошад, иваз бояд дар давоми як моҳ аз рӯзи пешниҳоди чунин талабот анҷом дода шавад; агар барои иваз кардани мол зиёда аз ҳафт рӯз лозим шавад, пас бо талаби истеъмолкунанда фурӯшанда дар давоми се рӯзи пас аз дархост дар бораи иваз кардани мол ӯҳдадор аст ба истеъмолкунанда ройгон барои истифодаи муваққатӣ диҳад. дар давраи иваз кардани молҳои дарозмуддат бо хосиятҳои асосии истеъмолий, таъмини расонидани онро аз ҳисоби худ.

Дар доираи савдои фосилавӣ, фурӯшанда аслан имкони иваз кардани молро дар мӯҳлати муқарраршуда надорад, ҳамон тавре, ки ройгон ба харидор барои истифодаи муваққатӣ ба мӯҳлати иваз кардани моли пайдор дар давоми се рӯз дода мешавад”.

Хулосаҳои дар боло зикргардидаро зарур мешуморем, ки барои бартараф кардани камбудии фурӯши фосилавӣ (45 рӯз аз лаҳзаи фиристодани мол ба фурӯшанда (истехсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ё соҳибкори ваколатдори инфиродӣ, воридкунанда)) ва иваз кардани

мӯҳлатҳои қатъии муайяншуда зарур аст, молҳои дорои сифати нокифоя (30 рӯз аз рӯзи гирифтани он ва агар зарурати назорати иловагии сифати ин мол аз чониби фурӯшанда (истехсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ё соҳибкори ваколатдори инфиродӣ, воридкунанда) - 45 рӯз аз рӯзи гирифтани он молҳо).

Ҳуқуқро қонунӣ қардан лозим аст, ки фурӯшанда (истехсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ё соҳибкори ваколатдори инфиродӣ) ӯҳдадор нест, ки ба истеъмолкунанда барои истифодаи муваққатии молҳои дорои хосиятҳои асосии истеъмолӣ дар давраи иваз ё таъмири он ройгон диҳад¹⁹⁰.

Рушди босуръати технологияҳои муосир, ки дар тӯли 20 соли охир дар Тоҷикистон ба амал омадаанд, боиси тағйири бозори маҳсулот бо афзоиши ҳиссаи фурӯши онлайн гардид. Аксар вақт ғизо, доруворӣ, либос, техникаи маишӣ, мебел ва дигар молҳои истеъмолӣ аз фосолаи дур харида мешаванд. Фурӯши нӯшоқиҳои спиртӣ тавассути интернет, инчунин молҳои, ки дар қаламрави Тоҷикистон муомилот мамнӯъ ё маҳдуд қарда шудаанд, манъ аст.

Ин усули фурӯш рӯз аз рӯз маъмултар мешавад, зеро вақти барои дарёфти маҳсулоти зарурӣ дар шабакаи ҷаҳонӣ сарфшударо бо хароҷоти як харидор ҳангоми шахсан дидан ба як қатор нуқтаҳои савдо муқоиса қардан мумкин нест ва сиёсати нархгузориҳои мағозаҳои интернетӣ имкон медиҳад аҳоли маблағи зиёдро сарфа кунанд. Барои фурӯшандагон фурӯши фосолавӣ қулай аст, зеро ниёзе ба зиёд қардани ҳаёти қормандон, нигоҳ доштани майдони фурӯш вучуд надорад ва дар натиҷа метавонад хароҷоти собитро ба таври назаррас коҳиш диҳад.

Аммо, маҳз масофаи фурӯши мол яке аз сабабҳои маъмултарини баҳсҳои байни фурӯшанда ва харидор мебошад. Тасодуфӣ нест, ки қонунгузор ҳангоми харидани мол аз рӯи намунаҳо ё фосолаи дур, харидор наметавонад пеш аз харид воҳиди муайяни молро интихоб кунад, сифат ва

---

¹⁹⁰ Саҳно Е.О. Ответственность продавца по договору дистанционной купли-продажи // Актуальные проблемы современного частного права. Сборник научно-практических статей Всероссийской научно-практической студенческой конференции. – М., 2016. – С. 217-219.

мувофиқати он ба хосиятҳои эълоншударо тафтиш кунад. Агар маълумот дар бораи маҳсулот танҳо дар каталогҳо, брошюраҳо, нархномаҳои фурӯшанда мавҷуд бошад, бидуни он ки бо маҳсулот ё намунаи он шинос шавед, пас сухан дар бораи усули дурдасти фурӯши маҳсулот меравад.

Ҳангоми анҷом додани амалиёти анъанавии хариду фурӯши мол тавассути интернет, харидор аксар вақт дарк намекунад, ки байни ӯ ва фурӯшанда шартномаи хариду фурӯши чакана баста мешавад. Тарафҳо бояд оид ба мавзӯ (номи маҳсулот, миқдори он), нарх ва таҳвил ба мувофиқа бирасанд. Агар харидор мустақилона молро аз фурӯшанда гирифта натавонад, таҳвилро ҳам парки нақлиёти фурӯшанда ва ҳам интиқолдиҳандагони тарафи сеюм (ширкатҳои нақлиётӣ ё хадмоти хаткашон) анҷом дода метавонанд. Ҳуқуқи моликият ба харидор ҳангоми интиқоли он мегузарад, агар харидор пешакӣ арзиши молро пардохт кунад ё ҳангоми пардохт, агар харидор то ҳол барои мол пардохт накарда бошад, ё пурра пардохт нашудааст.

Муносибатҳои харид дар мағозаҳои онлайн аксар вақт барои харидор зарурати ҳифзи ҳуқуқҳои худро дар суд пайдо мекунад. Ин ҳолат рӯй медиҳад, агар фурӯшанда аз рӯи ҳисобнома -фактура пардохт гирад ва ӯҳдадорихои худро дар назди харидор дар шакли интиқол (фиристодани) ашёи пардохтшударо иҷро накунад. Фурӯшандагон шикоятҳои муштариёро нодида мегиранд ва аз гирифтани огоҳиҳои ба онҳо фиристодашуда худдорӣ мекунанд. Дар чараёни муурофия маълум мешавад, ки мағоза воқеан дар макони эълоншуда ҷойгир нест, алоқаҳои наҷршуда нодурустанд. Ин рафтори фурӯшандаро метавон ҳамчун беадолатӣ, хусусияти амалҳои ӯ - қаллобӣ, ки ба фиреби харидор ва бойшавии беасос нигаронида шудааст, тавсиф кардан мумкин аст.

Хусусан хатарнок будани пардохт аз ҷониби харидор тавассути интиқоли маблағ аз корти бонкии ӯ ба корти фурӯшанда ё намояндаи ӯ мебошад. Ин усули пардохти мол на танҳо ба фурӯшанда имкон медиҳад, ки даромади воқеии худро барои кам кардани пардохтҳои андоз пинҳон

кунад, балки дар асл истеъмолкунандаро аз ҳуқуқи мурочиат ба фурӯшанда маҳрум мекунад, зеро муомилоти фурӯши байни шахсони воқеӣ қонун нест. Тамос бо бонк боиси баргардонидани маблағҳои интиқолшуда нахоҳад шуд, зеро ҳамаи амалиётҳо аз ҷониби дорандагони қорт ҳангоми интиқол тасдиқ карда мешаванд. Агар фурӯшанда пас аз пардохти он ба харидор аз додани ашё саркашӣ кунад, ҳама мурочиатҳои ӯро нодида гирад, ҷабрдида бояд барои пайдо кардани ҷинойткор ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқӣ мурочиат кунад ва сипас ба суд бо талаби қатъи шартномаи хариду фурӯш, ҷаброн мурочиат кунад, барои зарари маънавӣ, ситонидани ҷарима барои иҷро накардани ӯҳдадорӣҳо дар мӯҳлати муқарраршуда ва ҷарима барои риоя накардани талаботи қонунии харидор бо тартиби пешакӣ.

Бо дарназардошти таҷрибаи манфии шахсони сеюм ҳангоми харид тавассути Интернет, харидорон аксар вақт аз хариди молҳо ҳатто аз мағозаҳое, ки обрӯи хуб доранд, метарсанд, зеро дарҳол пас аз пардохти пешакӣ, харидор танҳо қвитансияи бонкӣ дорад. Гумон меравад, ки пурзӯр кардани назорат аз болои дӯконҳое, ки фурӯши масофаро анҷом медиҳанд, масалан бо дархости ҳуҷҷатҳои таъсисӣ аз соҳибкорон бо тафтиши минбаъдаи онҳо ба мақсад мувофиқ мебуд.

Профилҳои (ҳисобҳои) тижоратӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ бояд аз ҷониби мақомоти танзимкунанда ба мисли дӯконҳои муқаррарии чакана, ки молро аз фосолаи дур намефурӯшанд, мавриди санҷиши ҷиддӣ қарор гиранд.

Агар истеъмолкунанда аз маҳсулот даст кашад, ба фурӯшанда танҳо хароҷоти расонидани ин маҳсулот аз истеъмолкунанда ҷаброн карда мешавад. Бо дарназардошти паҳншавии амалиётҳои фурӯши мол тавассути воситаҳои фосолавӣ, дар амал аксар вақт ҳолатҳое мушоҳида мешаванд, ки фурӯшанда ҳангоми пардохти мол ба маҳал ва вақти мувофиқашуда интиқол медиҳад, аммо харидор рад мекунад оиди харид кардан, намехоҳад ҷаброни хароҷоти фурӯшанда пеш ояд. Дар чунин ҳолатҳо, фурӯшандагон аксар вақт нисбати харидоре, ки аз қабули мол даст

кашидааст, ягон чора намебинанд, зеро маблағи харочот одатан кам аст ва халли вазъияти муноқишавӣ вақти зиёдро мегирад¹⁹¹.

Сарфи назар аз сатҳи хеле баланди танзими ҳуқуқии шартномаи хариду фурӯши чакана, қонунгузор бояд то ҳол дар мавриди рушди фурӯши масофа чанд тағирот ворид кунад. Таҷрибаи мавҷудаи судӣ нишон медиҳад, ки сабаби қонуншиканиҳои фурӯшанда аксар вақт надоштани дониши зарурии ҳуқуқии шахсони мансабдор (қормандон), инчунин нахостани масъулияти зарари расонидашуда, баргардонидани пули барои мол гирифташуда мебошад. Ба мурочиати истеъмолкунанда безътиной карда, фурӯшандагон гумон мекунанд, ки аз сабаби тарси хоси бисёр шаҳрвандон бинобар надонистани хусусиятҳои мурофиавии шаҳрвандӣ, нахостани вақт ва пул беҳуда ва набудани сатҳи саводи ҳуқуқӣ аз ҷониби аризадиханда амали дигар сурат нахоҳад гирифт. Аммо, рад кардани фурӯшанда аз баррасии талаботи истеъмолкунанда метавонад барои ӯ як қатор оқибатҳои манфиро ба бор орад: аз бад шудани обрӯ дар бозор то ҷаримаҳои дар суд татбиқшаванда¹⁹².

Бо вучуди ин, ҳолатҳои ихтилофӣ дар аксари мавридҳо ба мурофиаи судӣ намерасанд, зеро онҳо дидаю дониста фурӯшандаро дар ҳолати ногувор мегузоранд, ки дар натиҷа ба соҳибқорон ҷуз қонеъ кардани талаботи истеъмолкунанда чизе намеронад¹⁹³.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ боиси рушди тичорати электронӣ гардид. Чунин ба назар мерасад, ки бидуни тарк кардани хона, гирифтани молҳои заруриро бевосита дар маҳалли чойгиршавии онҳо қулай аст. Аммо, бояд аз баъзе хусусиятҳои мавҷуда огоҳ гардид, ки масофаи фурӯшро аз фурӯши мол дар нуқтаҳои муқарраршудаи фурӯш фарқ мекунанд.

---

¹⁹¹ Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (учебно-практический) / под ред. С.А. Степанова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект: Екб.: Институт частного права, 2010. – 620 с.

¹⁹² Барабачкова М.Н., Корнилова Н.В. Дистанционная купля - продажа товаров: актуальные проблемы практики // E-Scio. – 2019. – № 10 (37). – С. 368-374.

¹⁹³ Корнилова Н.В. О производных способах приобретения права собственности // Право и государство: теория и практика. – 2018. – № 3 (159). – С. 26-30.

Фурӯши фосилавии молҳо як намуди шартномаи хариду фурӯши чакана мебошад, ки дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моли пешниҳодкардаи фурӯшанда дар каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо ё дар аксҳо ё истифодаи шабакаҳои почта, телекоммуникатсия баста шудааст. Шабакаҳо, аз ҷумла шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии "Интернет", инчунин шабакаҳои коммуникатсионӣ барои паҳши каналҳои телевизионӣ ва каналҳои радио ё бо тарзҳои дигаре, ки имкони шиносоии бевоситаи харидор бо мол ё намунаи молро истисно мекунад¹⁹⁴.

Хусусияти асосии чунин савдо дар он аст, ки харидор то гирифтани мол шахсан имконият надорад бо мол шинос шавад.

Ҳангоми бастанӣ аҳд на харидор ва на фурӯшанда мустақиман тамос намегиранд, яқдигарро намебинанд. Бастанӣ аҳд дар шакли электронӣ, одатан, тавассути қабули харидор аз пешниҳоди оммавӣ, ки дар вебсайти махсуси интерактивии фурӯшанда (мағозаи интернетӣ) ҷойгир шудааст, сурат мегирад. Масалан, ҳамчун аломати қабули пешниҳод, харидор майдони лозимии вебсайти фурӯшандаро паҳш мекунад, ки дар шакли тугма тарҳрезӣ шудааст ва замимаи электронии дар экран кушодашударо пур мекунад. Ҳамзамон, пардохти молҳои харидашударо низ метавон дар шакли электронӣ бо истифода аз системаҳои электронии пардохт анҷом дод, ки технологияҳои онҳо ба истифодаи кортҳои бонкӣ ё системаи пулҳои электронии дар ин самти интернет қабулшуда асос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, дар савдои фосилавӣ харидор дар ҳолати осебпазир қарор дорад.

Тадқиқотчиён як қатор мушкилоти танзими ҳуқуқии гардиши молро дар Интернет муайян мекунад, ки ҳангоми савдои фосилавӣ ба вучуд меоянд¹⁹⁵:

1. Мушкилоти мушаххаси корбар: Он дар хусусиятҳои бастанӣ шартнома дар шакли электронӣ бо истифода аз имзои электронӣ, инчунин

---

¹⁹⁴ Богданов В.В. Исторические этапы развития современного законодательства о защите прав потребителей. – М., 2018. – С. 143.

¹⁹⁵ Зенин И.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2018. – С. 111; Парций Я.Е. Дистанционные покупки. Защита прав потребителей. – М., 2019. – С. 91.

дар мушкилоти ҳифзи маълумоти шахсии корбарон ифода ёфтааст. Масалан, аз ҷумла қонуни федералии "Дар бораи маълумоти шахсӣ" нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти шахсии русҳоро танҳо дар қаламрави Федератсияи Русия пешбинӣ мекунад, ки ҳангоми харидани мол аз мағозаҳои интернетии хориҷӣ мушкилот ба вуҷуд меорад;

2. Мушкилоти миёнаравҳои иттилоотӣ: Ҳангоми қабули қарор дар масофаи дур харидани мол, бояд ба маълумоти пешниҳодкардаи фурӯшанда дар бораи худ, дар бораи мол ва шартҳои харид (дар бораи хосиятҳои асосии истеъмолии мол диққати махсус дода шавад) ва суроғи (маҳалли ҷойгиршавии) фурӯшанда, дар бораи ҷои истеҳсоли мол, номи пурраи фирмаи (номи) фурӯшанда, дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи таҳвили он, мӯҳлати хидмат, мӯҳлати нигоҳдорӣ ва мӯҳлати қаролат, дар бораи тартиби пардохти мол ва ғайра. Аммо, ҳама маълумот дар бораи фурӯшанда дар як вебсайти интернет ҷойгир карда мешавад, ки он ғайримоддӣ аст ва маҷмӯи иттилоот ва нармафзор аст: аз ин рӯ, худ аз худ наметавонад боиси таъсиси муассисаи доимӣ гардад. Илова бар ин, аксарияти соҳибони сайтҳо дар Интернет сервер надоранд ва барои ҷойгир кардани сайт дар сервер онҳо ба ташкилотҳои махсусе муроҷиат мекунанд, ки таҷҳизоти мувофиқ доранд ва хидматҳои мувофиқро пешниҳод мекунанд. Шояд маълум шавад, ки маълумот дар бораи фурӯшандаи моли дар сайт мавҷудбуда нодуруст аст ва дар ин сурат харидор дар тамос бо фурӯшанда ё кӯшиши баргардонидани мол ва ҷамъовариҳои пул мушкилот дорад.

3. Мушкилоти ҳуқуқӣ: Бо назардошти мураккабӣ ва тақсимои инфрасохтори шабакавӣ, аз ҷумла захираҳои технологӣ дар байни қаламравҳои мухталиф, қоидаҳои классикии муайян кардани салоҳият дар шакли софӣ худ дар муносибатҳои интернетӣ татбиқ намегарданд. Проблемаи юрисдиксия дар заминаи муҳокима дар бораи имконияти татбиқи қонунгузориҳои миллӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ё

муқаррароти инфиродии он ба муносибатҳое, ки бо гузаронидани фурӯши масофа аз хориҷа алоқаманданд, баррасӣ карда мешавад.

4. Проблемаи танзими ҳуқуқии байналмилалии тичорати электронӣ:

Шумораи зиёди созмонҳои байналмилалӣ ба муттаҳидсозии гардиши электронии савдоӣ машғуланд. Аммо, дар натиҷа, масъалаҳои инфиродии хусусӣ бояд танзими ҳуқуқӣ бошанд, на дар маҷмӯъ тичорати электронӣ, аз ин рӯ, мушкилот дар муқоиса бо созишномаҳои байналмилалии ҷорӣ ва муносибатҳои кории воқеан ба вучуд омада бо мубодилаи электронии маълумот ба миён меоянд.

Комиссияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба савдои байналмилалӣ (ЮНСИТРАЛ) як қатор ҳуҷҷатҳои меъёриро таҳия кардааст, ки ба истифодаи воситаҳои электронӣ дар тичорат ва ҳамоҳангсозии танзими миллӣ дар соҳаи иқтисодии рақамӣ мусоидат мекунанд:

- Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ оид ба савдои электронӣ (соли 1996 қабул шуда, 72 давлат қонунгузорию худро бо он ҳамоҳанг сохтаанд);

- Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ оид ба имзоҳои электронӣ (соли 2001 қабул шуда, 33 кишвар қонунгузорию худро ҳамоҳанг сохтанд);

- Конвенсияи СММ оид ба истифодаи паёмҳои электронӣ дар шартномаҳои байналмилалӣ (соли 2013 эътибор пайдо кардааст; аз ҷониби 18 кишвар ба имзо расида, 12 кишвар, аз ҷумла Русия ва Озарбойҷон ба тасвиб расидаанд);

- Қонуни намунавии ЮНСИТРАЛ оид ба сабтҳои электронии интиқолшаванда (соли 2017 қабул шудааст, то ҳол танҳо Баҳрайн қонунгузорию худро ба он мутобиқ кардааст). Бояд гуфт, ки кишварҳо дар созишномаҳои тичорати озод ба ҳуҷҷатҳои дар боло зикршуда бештар истинод мекунанд.

Тибқи маълумоти ЮНКТАД, 145 кишвари ҷаҳон қонунҳои муомилоти электронӣ қабул кардаанд, дар 138 кишвар қонун дар бораи киберҷиноят, 107 кишвар қонун оид ба ҳифзи маълумот ва дахлатнопазирӣ ва 97 кишвар қонунҳои ҳифзи истеъмолкунандагони онлайн доранд. Дар сатҳи

байналмилалӣ дар бораи роҳҳои беҳтарини таъмини дахлатнопазирӣ дар Интернет, аз ҷумла дар робита бо хусусиятҳои иҷтимоӣ-фарҳангии кишварҳои алоҳида, яқдилона вучуд надорад. Масалан, тибқи қонуни Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи амнияти киберӣ, махфият ҳамчун як ҷанбаи амнияти иттилоотӣ - салоҳияти давлат доништа мешавад. Ҳамзамон, ҷаҳорҷӯбаи махфияти АТЭС (Чин низ узви он аст) ҳифзи дахлатнопазирро ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҳифзи истеъмолкунандагон медонад, яъне пеш аз ҳама ҳуқуқҳои инсон. Танзими савдо дар заминаи рақамисозӣ муайян мекунад, ки бозорҳо то чӣ андоза боз ҳастанд ё монеаҳо барои интиқоли молҳо, хидматҳо, сармоягузорӣ ва инчунин мутахассисони ИКТ эҷод мешаванд. Бозорҳои кушод дастрасӣ ба технологияҳои беҳтарин ва хидматҳои рақамиро осон мекунад, ки дар навбати худ ба рушди иқтисодиёти рақамӣ мусоидат мекунад. Бо вучуди ин, хатарҳои марбут ба зарурати ҳавасмандгардонии рушди бозорҳои нави технологӣ, инчунин таъмини амнияти иттилоотӣ низ бешубҳа мебошанд¹⁹⁶.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки дар қонунгузорӣ дар самти танзими ҳуқуқӣ дар амалисозии фаъолияти фосолави соҳибкорӣ камбудихо мавҷуданд, ки бинобар мавҷудияти онҳо мушкилоти ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон низ вучуд доранд.

Ҳалли ин мушкилот дар чанд самт дида мешавад. Пеш аз ҳама, барои муқаррар кардани қоидаҳои ягонаи бозори тичорати электронӣ қонунгузори миллӣ дар соҳаи фуруши масофаи молро яқсон кардан лозим аст.

Дуюм, заминаи меъёрӣ барои васеъ кардани имкониятҳои худтанзимкунии фаъолияти соҳибкорон оид ба фуруши фосолави мол дар Интернет, аз ҷумла ташкили феҳристи огоҳиҳое, ки дар он метавонад доменро пайваст карда номи мағозаи онлайн бо соҳибкорро мушаххас намояд.

---

¹⁹⁶ Алиев Т.М., Исмагилова О.Д., Попова В.Н. Мировой опыт регулирования цифровой торговли // Экономическое развитие России. – 2020. – Т. 27. – № 12. – С. 46-59.

Чунин сабти ном қисман мушкилоти андозро дар соҳаи тичорати электронӣ ҳал хоҳад кард.

Сеюм, кафолати харидорон-истифодабарандагони шабакаи компютери қонунӣ қардан лозим аст.

Дар робита ба ин, зарур аст:

1) пешниҳоди ҳатмии маълумот дар бораи хусусиятҳои шартномаи электронӣ то бастанӣ ҳама гуна шартномаи электронӣ, аз ҷумла миёнаравони иттилоот;

2) муқаррар намудани қонунгузори рӯйхати ҳадди ақали маълумоте, ки ҳангоми бастанӣ шартномаи электронӣ бояд пешниҳод карда шаванд;

3) дар сурати таъсиси сайти тичоратӣ, қонунӣ гардонидани талабот оид ба бақайдгирии ҳатмии он ва пешниҳоди маълумот дар бораи шахси ҳуқуқие, ки маълумоти худро дар он ҷойгир мекунад ва дар бораи миёнарави иттилоот, ки фаъолияти сайтро таъмин мекунад;

4) муқаррар намудани масъулияти миёнаравони иттилоот барои надодани чунин маълумот¹⁹⁷.

Дар айни замон, чунин ба назар мерасад, ки ин иқдомҳо метавонанд ба беҳбуди равобити тичоратӣ дар дохили як кишвари мушаххас равона карда шаванд, ки ин мушкилотро пурра ҳал намекунад. Дар айни замон зарур аст, ки дар сатҳи байналмилалӣ кори систематикӣ оид ба таҳияи қоидаҳои универсалии гузаронидани фурӯши фосилавӣ бо истифода аз интернет вучуд дошта бошад¹⁹⁸.

Муносибати байни харидор ва фурӯшандаро ҳангоми фурӯши фосилавии молҳо ва расонидани хидматҳо вобаста ба чунин фурӯш танзим мекунад. Ҳамчун хусусияти асосии ин намуди тичорат, ҳолатеро муайян намуд, ки харидор аз имконияти шиносоии воқеии шахсӣ бо мол то гирифтани он маҳрум аст. Асоси ҳуқуқии бастанӣ шартномаи хариду фурӯш харидории бевосита бо намунаи мол, тавсиф, хусусиятҳо ва

¹⁹⁷ Зенин И.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2018. – С. 115.

¹⁹⁸ Ермолина И.В. Проблемы защиты прав потребителей при покупке товаров дистанционным способом // Мировая наука. – 2019. – № 11 (32). – С. 132-136.

мушаххасоти он тавассути дидани феҳрастҳо, тасвирҳо, буклетҳо, инчунин бо истифода аз усулҳои дигари шиносӣ бо молҳои, ки объекти дарки ҷисмониро истисно мекунанд, ҳангоми бастанӣ ин намуди шартнома, имконият фароҳам меоварад.

Дар вақти муомилот на фурӯшанда ва на харидор якдигарро намебинанд, яъне мустақиман тамоси мустақим нагмегиранд. Бастанӣ чунин муомилот (транзаксия) дар шакли электронӣ, чун қоида, тавассути қабули харидор аз пешниҳоди оммавии фурӯшанда, ки дар вебсайти махсуси интерактивӣ (мағозаи интернетӣ) ҷойгир шудааст, сурат мегирад.

Масалан, бо пешниҳоди оммавии фурӯшанда розӣ шуда, харидор майдони бо тугма нишондодашударо паҳш мекунад ва замиаи электрониро, ки пас аз паҳш кардан дар экран кушода мешавад, пур мекунад. Аҳамият диҳед, ки пардохти молҳои харидашударо инчунин метавон дар шакли электронӣ бо истифода аз усулҳои электрони пардохт анҷом дод, ки технологияҳои онҳо ба истифодаи кортҳои бонкӣ ё системаи пулҳои электрони дар ин соҳаи Интернет қабулшуда асос ёфтааст (Yandex, Money, WebMoney ва ғайра). Аз қайдҳои боло бармеояд, ки дар савдои фосилавӣ харидор дар ҳолати осебпазиртар қарор дорад ва аз ин рӯ қонунгузор барои истеъмолкунандаи дурдаст рӯйхати васеътари ҳуқуқҳоро муқаррар кардааст.

Ҳамин тавр, қоидаҳои муқаррарнамудаи бастанӣ шартномаи хариду фурӯш ҳуқуқи истеъмолкунандаро дар сатҳи дур ҳимоя мекунанд. Аммо, аниқ қардан лозим меояд, ки муқаррароти зикрнамуда ба асарҳо; муомилоти амволи ғайриманқул, ба истиснои иҷораи чунин амвол; амалиёт бо қоғазҳои қиматнок; хизматрасонии молиявӣ; фурӯши мол тавассути автоматҳо; ҳадамоти телекоммуникатсионӣ; аҳдҳои, ки дар музоада гузаронида мешаванд, агар иштирок дар он бидуни истифодаи воситаҳои алоқаи фосилавӣ имконпазир бошад.

Дар асоси талаботи қонунии дар боло зикргардида оид ба бастанӣ шартномаи хариду фурӯш тавассути воситаҳои фосилавӣ, қайд карда

мешавад, ки дар байни афзалиятҳои хариди фосилавӣ бояд зикр гардида бошад: арзиши ҳадди ақали саъю кӯшиш; сарфаи вақт; сиёсати нисбатан содиқонаи нархгузорӣ; доираи васеи маҳсулот; хусусияти зидди таъбизкунандаи муомилот, зеро ин усул ба одамони маъҷуб имкон медиҳад, ки бидуни зарар ба ҳуқуқи манфиатҳои онҳо харид кунанд.

Аммо, ҳатто бо назардошти афзалиятҳои баҳснопазири ин усули хариди мол ва миқдори назарраси заминаи меъёрӣ, ки ҷанбаҳои асосии бастании муомилотро дар ин соҳа танзим мекунад, сатҳи эътимод ба хариди фосилавӣ ҳанӯз ҳам хеле паст боқӣ мемонад. Ин вазъиятро бисёр ҷанбаҳои мушкиле, ки дар соҳаи фурӯши фосилавӣ ба вучуд меоянд, асоснок мекунад¹⁹⁹. Чанде аз онҳо зеро таҳқиқотҳои илмӣ қарор дода шуда метавонанд.

Аввалин мушкилоте, ки дар соҳаи савдои фосилавӣ ба вучуд меояд, ин мушкили мушаххаси корбарон аст, ки махсусан дар бастании шартнома дар шакли электронӣ ифода меёбад²⁰⁰. Аз ин ҷиҳат, шакли созиш дар тичорати электронӣ то ба имрӯз як нуқтаи мушкил боқӣ мемонад, зеро муқаррароти қонунгузорӣ муқаррар мекунад, ки агар ҳама гуна муомилот ба таври шифоҳӣ сурат гирад, агар ягон фармони мушаххаси қонунгузорӣ ё созишномаи ташкилотҳои дигар. Дар ин ҷо, бояд мушкилиҳои марбут ба истифодаи имзои электронӣ, инчунин мушкилоти ҳифзи маълумоти корбаронро қайд кард, ки тибқи он нигоҳдорӣ ва коркарди маълумоти шахсии шахрвандон бояд танҳо дар қаламрави кишвар сурат гирад, ки дар навбати худ ҳангоми харидани мол аз мағозаҳои интернетии хориҷӣ баъзе мушкилот эҷод мекунад.

Мушкилоти дуввуми савдои фосилавӣ миёнаравони иттилоот аст. Ҳангоми харидани мол аз масофа, харидор бояд ба маълумоти пешниҳодкардаи фурӯшанда дар бораи худ, дар бораи маҳсулот ва

---

¹⁹⁹ Архипов В.В., Килинкарлова Е.В., Мелашенко Н.В. Проблемы правового регулирования оборота товаров в сети Интернет: от дистанционной торговли до виртуальной собственности // Закон. – 2014. – С. 124.

²⁰⁰ Саинская Л.А. Проблемы защиты прав потребителей при дистанционной торговле через сеть «Интернет» // Отечественная юриспруденция. – 2015. – № 1(1). – С. 211.

шартҳои харид диққати чиддӣ диҳад. Тавре ки қаблан зикр шуда буд, фурӯшанда вазифадор аст ба харидор маълумот дар бораи хосиятҳои асосии истеъмолии мол ва суроғи (маҳалли ҷойгиршавии) фурӯшанда, маълумот дар бораи бақайдгирии давлатӣ, маҳалли ҷойгиршавии воқеиро пешниҳод намояд: суроға, мавҷудияти патент ё иҷозатнома, дар бораи ҷои истеҳсоли мол, номи пурраи ширкат (номи) фурӯшанда, дар бораи нарх ва шартҳои хариди мол, дар бораи таҳвили он, мӯҳлати хидматрасонӣ, мӯҳлати анҷом ва мӯҳлати кафолат, дар бораи тартиби пардохти мол, инчунин дар бораи давраи пешниҳоди бастанӣ шартнома, маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани мол ва дар ин ҷо мушкилот ба миён меоянд.

Сухан дар сари он аст, ки маълумот дар бораи фурӯшанда дар вебсайти интернет ҷойгир карда мешавад, аммо худ вебсайт моддӣ нест ва маҷмӯи иттилоот ва нармафзор аст: аз ин сабаб он наметавонад асоси муассисаи доимӣ гардад. Дар байни чизҳои дигар, аксарияти соҳибони сайтҳо дар Интернет ҳамчун соҳибони серверҳо амал намеkunанд, аз ин рӯ, барои ҷойгир кардани сайт дар ягон сервер, онҳо бояд ба созмонҳои махсусе муроҷиат kunанд, ки таҷҳизоти мувофиқ доранд ва мувофиқи он таъмин меkunанд. Инчунин мумкин аст, ки маълумот дар бораи фурӯшанда дар сайт безътибор ё ҳатто бардурӯғ аст ва он гоҳ қомилан маълум нест, ки агар ӯ мехоҳад молро баргардонад ва пули пардохтшударо чамъ кунад, ба кӣ ва ба кучо муроҷиат кунад.

Мушкилоти миёнаравҳои иттилоотӣ дар шакли савол дар бораи дараҷаи имконпазир ва иҷозатдодаи масъулони соҳибони сайтҳо, ки операторони платформаҳои савдо мебошанд, барои маълумоте, ки дар сайтҳои онҳо ҷойгир шудаанд, ифода карда мешавад.

Ҳамчун мушкили сеюми фурӯши фосилавӣ, масъалаи юрисдиксияро, ки дар давраи тичоратикунонии Интернет дар нимаи аввали солҳои 90 -уми асри XX аҳамияти хос пайдо кардааст, бояд қайд кард. Бо назардошти мураккабӣ ва пайдоиши инфрасохтори шабакавӣ, инчунин захираҳои

технологии байни қаламравҳои мухталиф, қоидаҳои анъанавии муайян кардани салоҳият наметавонанд дар шакли аслии худ дар муносибатҳое, ки дар Интернет ба вуҷуд меоянд, татбиқ карда шаванд. Ин мушкилот боиси баҳсҳои зиёде дар бораи имкони татбиқи қонунгузории миллии оид ба ҳифзи истеъмолкунандагон ё муқаррароти инфиродии он дар муносибатҳои марбут ба фурӯши масофа аз хориҷа мегардад.

Проблемаи чоруми тичорати электронӣ мушкилоти танзими ҳуқуқии байналмилалӣ мебошад. Дар ин ҳолат, ҷудо кардани ин ҷанбаи мушкилот дар доираи қонунгузорӣ шояд то ҳадде номуносиб ба назар расад.

Дар систематикунони тамоми гардиши тичорати электронӣ шумораи зиёди созмонҳои мухталифи байналмилалӣ иштирок мекунанд, аммо на танҳо маҷмӯи маълумоти электронии тичоратӣ, балки танҳо масъалаҳои мушаххаси мушаххас бояд танзим карда шаванд. Аз ҷумла, робитаи байни созишномаҳои мавҷудаи байналмилалӣ ва муносибатҳои воқеан навбунёди корӣ, ки дар он мубодилаи электронии маълумот дарбар гирифта шуда бошад.

Хулоса. Дар асоси ҳамаи гуфтаҳои боло, қайд кардан мумкин аст, ки дар айни замон дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ камбудихо мавҷуданд, ки боиси мушкилоти ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон мегарданд.

Бо назардошти ин, ба самтҳои зерини рушди қонунгузорӣ ва роҳҳои ҳалли мушкилоти ҳуқуқие, ки ҳангоми фурӯши фосилавӣ ба вуҷуд меоянд, диққат додан зарур аст:

1. Бо мақсади муқаррар намудани қоидаҳои ягонаи бозори тичорати электронӣ, инчунин васеъ намудани дастгоҳи концептуалии ин соҳа, бояд қонунгузорӣ дар соҳаи фурӯши фосилавии мол ба низом дароварда шавад;

2. Зарурати асоснок сохтани заминаи меъёрӣ бо мақсади васеъ намудани имкониятҳо барои худтанзимкунии фаъолияти соҳибкороне, ки ба фурӯши фосилавии мол дар Интернет машғуланд, ки ташкили феҳристи огоҳихоро пешбинӣ мекунанд, вуҷуд дорад ва метавонист номи домени

мағозаи онлайнро бо як соҳибкори мушаххас пайванд кунад. Ин навоварӣ то андозае мушкилоти андозбандии тичорати электрониро ҳал хоҳад кард, ки он ҳам дар воқеъиятҳои ҳуқуқии ба вучуд меояд;

3. Барои корбарони оддии шабакаи компютерӣ муттаҳидсозии қонунии кафолатҳоро талаб мекунад. Дар ин самт, имконоти зеринро пешниҳод кардан мумкин аст:

- дар бораи хусусиятҳои шартномаи электронӣ ҳам бевосита аз ҷониби фурушанда ва ҳам аз ҷониби миёнарави иттилоот маълумот пешниҳод кардан лозим аст;

- дар сатҳи қонунгузорӣ рӯйхати ҳадди ақали иттилоотро ҳангоми бастанӣ шартномаи электронӣ пешниҳод кардан, инчунин шакли пешниҳоди ҷунин маълумотро ислоҳ кардан лозим аст;

- талабот дар бораи бақайдгирии ҳатмии сайти тичоратӣ, инчунин пешниҳоди маълумот дар бораи шахси ҳуқуқие, ки маълумоти худро дар он ҷойгир мекунад ва дар бораи миёнарави иттилоот, ки фаъолияти сайтро таъмин мекунад, бояд ба таври қонунӣ муттаҳид карда шавад;

- масъулияти миёнаравони иттилоотро барои пешкаш накардани маълумоти зикршуда муқаррар кардан лозим аст.

Ҳангоми таҳлили равишҳои қонунгузорони кишварҳои узви ИА ба ҳалли баҳсҳо бо истеъмолкунандагон, ки аз қарордодҳои тичорати электронӣ бармеоянд, инчунин ба муқаррароти қонунҳои миллӣ дар бораи ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ муроҷиат кардан лозим аст, зеро ҷунин баҳсҳо аксар вақт табиатан сарҳаддоранд ва ин қонунҳо ҷои баррасии онҳоро ва қонуни амалкунандаро муайян мекунанд. Ҳамин тариқ, тибқи Санади ҳуқуқи байналмилалӣ хусусии Чехия 2012 (§ 87), шартномаҳо тибқи қонунгузори давлате танзим карда мешаванд, ки бо он шартнома зичтар алоқаманд аст, агар ҳуди тарафҳо қонуни дахлдорро интихоб накарда бошанд. Интихоби қонуни татбиқшаванда бояд бевосита ифода карда шавад ё бидуни шак, аз шартҳои шартнома ё шароити парванда бармеояд. Агар муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз шартнома бо

истеъмолкунанда ба вучуд меоянд, бо қаламрави яке аз кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо зич алоқаманд бошанд, агар қорбар дар Ҷумҳурии Чех гузаронида шавад, истеъмолкунанда аз ҳимояи қонунгузори Чехия маҳрум карда намешавад, агар тарафҳо қонуни амалкунандаи як кишвари узви Иттиҳоди Аврупо интиҳоб накарда бошанд.

Тавре ки аллақай қайд карда шуд, қонунгузори Чехия муқаррароти Дастурамали 2013/11/EU дар бораи ҳалли алтернативии баҳсҳо барои истеъмолкунандагон ва Низомномаи (EU) № 524/2013 дар бораи ҳалли баҳсҳои онлайн истеъмолкунандагонро аз 21 майи соли 2013 истифода мебарад.

Ба муқаррароти Кодекси мадания Чехия, ки шартномаҳои фосилавино бо истеъмолкунандагон танзим намудааст, тағйироти дахлдор ворид карда шуд. Соҳибкор вазифадор аст то истеъмолкунанда маълумотро дар бораи имконияти истифодаи усулҳои алтернативии ҳалли баҳсҳо пеш аз бастанӣ шартномаи электронӣ пешниҳод намояд. Бо ин мақсад, соҳибкор дар вебсайти худ платформаи мувофиқи ADR -ро нишон медиҳад.

Дар ҳамин ҳол, соли 2015 Словакия Қонуни махсусро дар бораи ҳалли алтернативии баҳсҳои истеъмолкунандагон қабул кард²⁰¹. Мувофиқи Эзоҳи тавзеҳии ин Қонун, созмоне, ки ҳалли алтернативии баҳсҳо анҷом медиҳад, бояд барои қатъ кардани он тамоми кӯшишҳо ба харҷ диҳад, аз ҷумла кӯшиш кунад, ки байни истеъмолкунанда ва фурӯшанда бо назардошти манфиатҳои қонунии ҳарду ҷониб созиш ба даст орад. Сухан дар бораи бастанӣ созишномаи мусолиҳа байни истеъмолкунанда ва фурӯшанда меравад, ки бо розигии ҳарду ҷониб ҳатмӣ мебошад. Қонун доираи шартномаҳои истеъмолиро, ки ин Қонун татбиқ намегардад, инчунин асосҳоеро муайян мекунад, ки тарафи баҳси алтернативӣ баррасӣ шуда метавонад аз иҷрои қарор даст кашад. Барои оғози ADR бояд пул пардохт карда шавад, дар ҳоле ки тартиби ADR ройгон аст.

---

²⁰¹ Zákon č. 391/2015 Z. z. o alter natívnom riešení spotrebiteľských sporova o zmena doplnení niektorých zákonov.

Тибқи ADR, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ба фурӯшанда бо дархост дар бораи рафъ, ислоҳи камбудихои мол ва хизматрасонӣ мурочиат кунад, агар ӯ бо қонё кардани шикоятӣ қаблан ба фурӯшанда фиристодашуда розӣ набошад ё фикр кунад, ки фурӯшанда шикоятӣ ӯро вайрон кардааст. Яъне, пеш аз оғози ҳалли алтернативии баҳсҳо, истеъмолкунанда бояд кӯшиш кунад, ки онро мустақиман бо фурӯшанда ҳал кунад.

ADR аризаи воридшударо баррасӣ мекунад ва муайян мекунад, ки оё баррасии алтернативӣ мавҷуд аст ё онро рад мекунад. Ҳамин тавр, истеъмолкунанда метавонад аризаи худро тавассути платформаи онлайн пешниҳод кунад. Тибқи қонун, ташкилотҳои ARS Идораи танзими саноати шабакавӣ, Идораи танзими алоқаи электронӣ ва ҳадамоти почта ва Бозрасии тиҷорати Словакия мебошанд. Қолиби қайд аст, ки Бозрасии тиҷорати Словакия ҳуқуқ дорад баҳсҳоеро ҳал кунад, ки ба салоҳияти дигар мақомот дохил намешаванд, ба истиснои баҳсҳо, ки аз шартномаҳо оид ба расонидани ҳадамоти молиявӣ ба миён меоянд.

Рӯйхати субъектҳои ADR дар вебсайти Вазорати иқтисодиёти Словакия мавҷуд аст. Ҳуқуқи интихоби ин ё он ташкилоти ADR ба истеъмолкунанда тааллуқ дорад. Ҳамзамон, муқаррароти шартнома, ки истеъмолкунандаро маҷбур месозад ҳалли баҳсро бо ташкилоти пешакӣ муайяншуда ба инобат нагирад.

Агар дар натиҷаи баррасии алтернативии баҳс созишномаи мусолиҳа ба даст наояд ва ташкилоти ARS асос дорад, ки шубҳа дошта бошад, ки фурӯшанда ҳуқуқи истеъмолкунандаро поймол кардааст, баррасӣ бо додани ақидаи асоснок анҷом меёбад, ки наметавонад шикоят кардааст ва бинобар мундариҷаи иттилоот аз ҷониби суд мавриди баррасӣ қарор дода намешавад. Сарфи назар аз хусусияти ҳатмии ин андешаи асоснок, он метавонад барои истеъмолкунанда, агар ӯ тасмим гирад, ки ба суд даъво пешниҳод кунад, метавонад дастгирии муҳим гардад.

Дар доираи савдои фосолавӣ фурӯшанда воқеан имкон надорад, ки молро дар мӯҳлати муқарраршуда, инчунин ройгон ба харидор барои

истифодаи муваққатӣ дар давраи иваз кардани моли истифодаи дарозмӯҳлат дар давоми се рӯз иваз намояд. Бинобар ин зарур аст барои савдои фосилавӣ чихати бартараф кардани камбудихо мӯҳлати зайл муқаррар карда шавад: 45 рӯз аз лаҳзаи фиристодани мол ба фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда) ва иваз кардани моли сифати номуносиб; 30 рӯз аз рӯзи гирифтани он ва дар ҳолати зарурати санчиши иловагии сифати ин мол аз ҷониби фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда) - 45 рӯз аз рӯзи гирифтани он молҳо). Илова бар ин лозим аст, ки дар сатҳи қонунгузорӣ қоида оид ба он, ки фурӯшанда (истеҳсолкунанда, ташкилоти ваколатдор ва ё соҳибкори инфиродии ваколатдор, воридкунанда) уҳдадор нест ба истеъмолкунанда барои моли дорои хосиятҳои асосии истеъмолӣ ройгон барои истифодаи муваққатӣ мол пешниҳод кунад.

ХУЛОСА

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо баробари рушди муносибатҳои ҳуқуқии тиҷоратӣ, савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ яке аз соҳаҳои муҳим, ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ ба миён омадааст. Қонунгузориҳои амал кардаистода танзими ҳуқуқии савдои фосилавии маҳсулот ва хизматрасониҳо ба танзим дароварда, муносибатҳои ҳуқуқии тиҷоратӣ, алоқаманд бо онҳоро дарбар гирифтааст, ки дар замони имрӯза ҷабҳаҳои хоси худро дорад. Ҷабҳаҳои танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ ва хизмат дар Тоҷикистон, дар муқоиса бо кишварҳои хориҷаи рушдёрта, андешидани як қатор тадбирҳо, чораҳои шаҳодатнок намудааст.

Тарзи фосилавии савдои мол (хизмат) тариқи шиносӣ намудани харидор бо маҳсулот ва тавсифи моле, ки фурӯшанда дар феҳрастҳо (каталог), брошюраҳо, буклетҳо пешниҳод намудааст. Ҳамчунин, тариқи воситаҳои электронӣ, алоқа (пахши реклама дар телевизион, радио, хизматҳои почта ва ғайра) татбиқ карда шуда ё бо роҳҳои дигар, ба ғайри имконияти шиносии бевоситаи харидор бо маҳсулот, намунаи мол ба амал бароварда мешавад. Тарзи фосилавии савдои маҳсулот, хизматҳо бо воситаи пешкаш намудан, фиристодани маълумот ба харидорон тавассути алоқа ва воситаҳои электронӣ, почта мебошад.

Баробари ҳамин баъзе тамоюлҳои ҳангоми рушди савдои фосилавӣ муайян кардан мумкин аст, ки ба бозори савдои фосилавии миллӣ хосанд:

- бозори савдои фосилавӣ ва хизмат дар сатҳи соҳибкорӣ тиҷорат, ҷамъият ва ҳукумат худро ҳамчун як қисми муҳими иқтисодиёт муаррифӣ намудааст. Ҳарчанд ҳиссаи ками савдои фосилавӣ дар низоми савдо ҷой дошта бошад ҳам, дар ин бозор тамоюли рушди устувори мусбӣ ба назар мерасанд;

- дар асоси таҳқиқот ва пешгӯиҳои коршиносон бозори савдои фосилавии Тоҷикистон дар панҷ соли оянда (2021-2025) камаш 2,3 маротиба афзоиш меёбад. Ҳамзамон, савдои онлайн масалан дар шаҳри

Душанбе на кам аз понздаҳ дар сад дар як сол афзоиш меёбад, инчунин афзоиши фаъолтар дар минтақаҳо дар назар дошта шудааст;

- рушди савдои фосилавӣ ва хизмат дар Интернет аз як сарчашмаи (канал) иттилоотӣ ба сарчашмаи фурӯшбарории бисёр ташкилотҳои Тоҷикистон табдил додааст;

- рушди бозори савдои электронӣ ва хизмат ба рушди бозори хизматрасонии почта мусоидат мекунад. Даромаднокии хизматрасонии почта тариқи фиристодани мукотибаи хаттии хизматрасони фехраст, интиқоли худи маҳсулот ва қабули пардохтҳо барои моли фиристодашуда ба даст оварда мешаванд;

- иштирокчиёни калони масъул дар бозори савдои фосилавӣ ҳавасдоранд ҳуқуқҳои истеъмолкунандагонро аз фиреб, қаллобӣ ва амалҳои беадолатона бо воситаи ташкил ва фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятии мушаххас ҳифз намоянд;

- бозори савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон нисбат ба бозори савдои воқеӣ рақобатпазир буда, аз ин рӯ соҳаи соҳибкории хурд ва миёна барои ба роҳ мондани тичорат, рушди ин бозор имконият ва дурнамоии хубдоранд.

Аммо бояд қайд кард, ки дар баробари рушди бозори савдои фосилавӣ, мушкилоти танзими он низ меафзояд. Масалан, савдои фосилавӣ ба қонунгузори Тоҷикистон оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон вобаста аст. Аммо ба назари мо махсусиятҳои бозори савдои фосилавӣ дар муқаррароти ин санад ба инобат гирифта нашудааст.

Бо дарназардошти мушилооти зикршуда ва зарурияти ба анҷом расонидани таҳқиқоти мазкур, қиёси танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ ва хизмат дар кишвар бо давлатҳои тараққиёфта, ба монанди Федератсияи Русия, Иттиҳоди Аврупо ва дигарҳо, пешниҳодҳои назариявӣ амалиро баҳри рушди бозори савдои фосилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муаллиф пешкаш менамояд.

1. Солҳои охир харидории мол тавассути Интернет махсусан маъмул шудааст ва ин тааҷҷубовар нест, зеро ин роҳи харид, бешубҳа, хеле қулай аст. Дар натиҷа вақти харид сарфа карда шуда, ба харидор танҳо лозим аст, ки компютер, ноутбук, планшетатонро фаъол кунад.

Омилҳои зерин ба рушди савдои фосилавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуданд: афзоиши мубодилаи сохторҳои интернетии шабакаҳои бузургтарини савдо; истифодаи технологияҳои иттилотию коммуникатсионӣ аз ҷониби шабакаҳои анъанавии савдо ҳамчун технологияҳои маркетингӣ барои баланд бардоштани имиджи ташкилот ва муарифии он дар бозори онлайнӣ; рушди савдои онлайнӣ мол ва хизматрасонӣ ҳамчун як самти тез рушдкунанда ва ояндадори соҳибкорӣ. Хусусияти асосии савдои фосилавӣ дар он аст, ки он бо тарзи фосилавӣ тибқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар асоси шиносии харидор бо тавсифи моле, ки фурӯшанда дар каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо пешниҳод кардааст ё дар аксҳо ё бо почта, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, инчунин бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносии бевоситаи харидор бо молро тақозо мекунад, пешниҳод мегардад. Ин масофаи априорӣ дар баъзе ҳолатҳо боиси норозигии харидори мол ва баъзан сабаби даъвоҳои судӣ мегардад. [12-М]; [13-М]

2. Дар марҳалаи ҳозираи инкишофи муносибатҳои истеъмоли шумораи торафт зиёди одамон усули дури хариди молро афзалтар медонанд, ки ин бевосита шиносии анъанавии истеъмолкунандаро бо мол истисно мекунад. Паҳншавии ин шакли фурӯши чаканаи мол бештар ба рушди босуръати шабакаи ҷаҳонӣ вобаста аст, ки ҳар кас метавонад дар хонааш мол фармоиш диҳад, дар ҳоле ки худӣ фурӯшандае, ки онҳоро таъмин мекунад, ҳатто метавонад дар кишвари дигар ҷойгир бошад.

Ҳамин тариқ, савдои фосилавӣ ҳамчун фаъолият бо савдо, тичорат машғул шудан буда, дар самти хариду фурӯши чаканаи мол ва хизматрасонӣ берун аз нуқтаҳои савдои чаканаи мол аст. Савдо бидуни иртиботи муайян ва мустақим байни фурӯшанда ва харидор дар ҷараёни

баста шудани шартномаи хариду фурӯши чакана, пас аз он татбиқи мегардад. Савдои мол бо тарзи фосилавӣ тибқи шартномаи хариду фурӯши чакана дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моле, ки фурӯшанда дар феҳрастҳо пешниҳод намудааст, инчунин дар аксҳо ё бо почта, шабакаҳои телекоммуникатсионӣ ва иттилоотии Интернет, шабакаҳои коммуникатсионӣ барои паҳши каналҳои телевизион ва радио ё бо тарзҳои дигаре, ки имконияти шиносоии бевоситаи харидор бо молро истисно мекунад, пешниҳод карда шудааст. [5-М]

3. Хусусияти махсуси савдои фосилавӣ мавҷудияти якчанд шаклҳои татбиқи он мебошад, ки бо рушди усулҳои коммуникатсия дар ҷомеа инкишоф ёфтаанд. Ба сифати чунин шакл савдои почта-каталогӣ (фармоиши почтавӣ), савдо тавассути телефони мобилӣ (m-commerce), телетрейд (дӯконҳои телевизионӣ) ва тичорати электрониро (электронӣ) ҷудо кардан мумкин аст.

Пас, дар шароити имрӯза бахши хизматрасонӣ бо савдои фосилавӣ камбудихо, нуқсон дар қонунгузории ҷорӣ вучуд дорад, ки дар устувор набудани механизмҳои татбиқи ҳуқуқи қатъ намудан, даст кашидан аз шартнома ифода меёбад. Дар натиҷа, оқибат барои сӯиистифода аз ҳуқуқҳо аз тарафи истеъмолкунандагон замина пеш меорад. Ҳолати мазкур бо мавҷуд набудани номгӯйи молу маҳсулоте аст, ки бояд ба фурӯшандаи молу маҳсулот баргардонида шаванд. Ҳамчунин вучуд надоштани таснифоти муносибатҳое, ки қоидаҳои савдои фосилавӣ ба ҳамагон, ё ба баъзе аз онҳо паҳн намегарданд, ғайр аз ин вучуд надоштани номгӯйи молҳое, ки ба тарзи фосилавӣ фурӯхта намешаванд алокаманд мебошад. [4-М]

4. То ба имрӯз, дар доктринаи ҳуқуқи граҷданӣ ва ҳуқуқи соҳибкорӣ, сарфи назар аз кӯшишҳои чандинкаратаи муттаҳидсозии он ва мавҷудияти танзими махсуси ҳуқуқӣ дар бораи чунин падида ба монанди савдои фосилавӣ фаҳмиши ягона вучуд надошт. Ҳамзамон, зарурати таҳияи мафҳуми ин мафҳум барои муттаҳидсозии қонунгузории он рӯз то рӯз

аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро савдои молҳо ва хизматрасониҳо дар шароити рушди алоқаи электронӣ бо дарназардошти зарурати таъмини ягонагии ҳуқуқӣ зарур аст.

Аммо муаммоҳои асосии танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ ва хизмат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой надоштани баробарии вазъ дар танзими давлатӣ, қонунан мустаҳкам нанамудани таъсироти давлат дар фазои фосилавӣ (виртуалӣ), ҷой доштани камбудӣҳо дар коркард ва таъмини механизмҳои муайянкунии иштирокчиёни савдои фосилавӣ, мавҷуд набудани муносибатҳои ягона ва қонунгузори татбиқшаванда дар савдои фосилавӣ ва хизматрасонӣ мебошанд. [1-М]

5. Бо усулҳои фосилавии фурӯши мол (фармоиш додани кор, хизматрасонӣ), ҳангоми истифодабарии воситаҳои алоқаи фосилавӣ (аз ҷумла, почта, интернет, телефон) ва пардохти мол (кор, хизматрасонӣ) аз ҷониби истеъмолкунанда тавассути электронӣ амалӣ карда мешавад ё пардохтҳои ғайринақдӣ, аз ҷумла бо истифода аз кортҳои бонкӣ ва (ё) дигар воситаҳои пардохт, ки қонун муқаррар кардааст, аз ҷумла воситаҳои электронии пардохт, далели харид метавонад бо иқтибос аз суратҳисоби бонкӣ дар бораи иҷозат ва транзаксия тасдиқ карда шавад.

Дар натиҷаи таҳқиқоти муқоисавӣ муайян гардидааст, ки дар амалияи кишварҳои хориҷии рушдёрта тамоюли фарқияти савдои электронӣ ва савдои фосилавӣ мушоҳида мешавад. Савдои электронӣ бинобар рушди фаъоли муносибатҳои иқтисодӣ маънои мустақил пайдо кардааси, ҳамчун фаъолияти соҳибкорӣ, тиҷоратӣ дар хариду фурӯши молу маҳсулот (хизматҳо) бо воситаи истифодашавии алоқаи интернет муайян карда мешавад.

Дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти мустаҳкам карда шудани мафҳумҳои савдои электронӣ, савдои фосилавӣ, шартномаҳо ва аҳдҳои электронӣ, муомилоти электронӣ пеш омадааст. Пешниҳоди мазкур ба равшаннамӣ, мушаххасгардонии муносибатҳои ҳуқуқии истеъмолкунандагон дар бахши савдои фосилавӣ, электронӣ бештар

мусоидат менамояд. Зеро, вучуд надоштани муқаррароти мафҳумҳои дар боло зикршуда, оид ба савдои фосилавӣ дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси номуайянии ҳуқуқӣ дар ин самти муносибатҳои ҳуқуқии граждани-соҳибкорӣ гардидааст, ки аз он далолат медиҳад, ки истеъмоликунанда ҳамчун як тарафи аз ҷиҳати иқтисодӣ заиф, ҷабрдида дорои сатҳи хеле пасти ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ мебошад. **[6-М]**

6. Моҳияти тиҷорати онлайн дар он аст, ки харидор маҳсулотеро интихоб мекунад, ки тасвир ва тавсифи он дар вебсайти фурӯшанда пешниҳод карда мешавад, бидуни имкони шиносоии мустақим бо маҳсулот. Яъне, сайти мағозаи интернетӣ танҳо як витринаест, ки аксҳои молҳо, нархномаҳо ва дигар маълумоти марбута дорад.

Аз рӯйи табиати ҳуқуқии худ савдои фосилавӣ ҳамчун як намуди ҷудоғонаи муомилоти молу маҳсулот (хизмат), бо ташаккул ва рушди технологияҳои иттилоотӣ шаклҳои гуногуни фаъолияти тиҷоратиро ифода менамояд, ва дар навбати худ аз тарзи ирсоли иттилоот оиди молу маҳсулот, хусусиятҳои истеъмолии он ба харидори эҳтимолӣ аз дигар намуди муомилоти тиҷоратӣ фарқ мекунад. Муқаррар карда мешавад, ки новобаста аз содда будани таснифоти савдои фосилавӣ ба шаклҳои алоҳида, ҳар яки онҳо як намуди алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, бо ташкили хариду фурӯш (хизматрасонӣ) ва ҷараёни тиҷорати дохилӣ махсусиятҳои худро дорост. **[7-М]**

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Савдои фосилавӣ дар қонунгузории Тоҷикистон ҳамчун савдои фосилавӣ номида мешавад. Савдои фосилавӣ як шакли фурӯши чаканаи мол мебошад, ки бо мавҷудияти масофаи байни фурӯшанда ва харидор тавсиф мешавад. Нақши асосиро дар танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон мебозад, аммо он мукамал нест.

Дар ин асно ба андешаи муаллиф, дар Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои моддаи 566 КМ ҚТ (Фурӯши мол тибқи намунаҳо) мукамал карда шуда, номи модда «Савдои мол аз рӯи намуна ва бо тарзи савдои фосилавӣ» номгузорӣ гардида, дар он қисми 4 бо чунин муқаррарот илова карда шавад:

“Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносоии харидор бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда тавассути каталогҳо, брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо, воситаҳои алоқа (телевизион, почта, алоқаи радио ва ғайра) ё бо роҳҳои дигаре, ки имкони шиносоии мустақими истеъмолкунанда бо мол ё намунаи мол ҳангоми бастанӣ чунин шартнома (усули фосилавии фурӯши мол) -ро истисно мекунад, баста шавад”. [13-М]

2. Бо ритми муосири зиндагӣ, бо набудани вақти холӣ, дар курсӣ нишастан ё дар диван хобидан, бидуни боздид аз мағоза, фармоиш додани молҳои зарурӣ хеле қулай аст. Аксар вақт, Интернет барои ин мақсад истифода мешавад. Бо вучуди ин, истеъмолкунанда бояд аз камбудии фурӯши масофа огоҳ бошад. Асосиаш: сарфи назар аз ҳамаи тавсифҳо, харидор маҳсулотро на бо чашми худ, балки бо чашми суратгир ё оператор мебинад. Инчунин, барои гирифтани мол, бояд интизори интиқоли он бошад, дар ҳоле ки маблағ пардохт мешавад.

Бо назардошти ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунанда ба андешаи муаллиф қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон бояд такмил дода шуда бошад. Аз ҷумла, дар Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» моддаи алоҳида 25.1 бо меъёрҳо дар бораи «Тарзи фосилавии савдои мол» илова карда шуда, муқаррароти зайл ҳамроҳ карда шаванд:

“1) Шартномаи савдои чакана метавонад дар асоси шиносии истеъмолкунанда бо тавсифи моли пешниҳоднамудаи фурӯшанда бо воситаи феҳрастҳо, маводҳои тавсиявӣ (брошюраҳо, буклетҳо, аксҳо), алоқаҳои телекоммуникатсионӣ (телевизион, почта, радио) ё ба таври дигар имкони шиносии мустақими истеъмолкунанда бо молу маҳсулот, намунаи онҳо ҳангоми бастанӣ чунин шартнома мувофиқа карда шуда, бастанӣ шаванд.

2) Фурӯшанда дар чараёни то бастанӣ шудани шартнома бояд ба истеъмолкунанда оиди хусусияти асосии истеъмолии молу маҳсулот, суроғи фурӯшанда (маҳалли ҷойгиршавии), маҳали истеҳсоли молу маҳсулот, номи фирмавии фурӯшанда (истеҳсолкунанда), оид ба нарх ва нархнома, шартҳои харид, таҳвили он, мӯҳлати хизматрасонӣ, нигоҳдорӣ ва кафолат, оид ба тартиби пардохти молу маҳсулот, инчунин давраҳои, ки дар он пешниҳоди бастанӣ шартнома эътибор дорад, пурра маълумот диҳад.

3) Дар вақти таҳвили молу маҳсулот ба истеъмолкунанда бояд маълумоти зарурӣ дар бораи моли пешбинидамудаи моддаи 9 Қонуни мазкур, инчунин маълумоти дар қисми 4 ҳамин модда пешбинишуда дар бораи тартиб ва шартҳои баргардонидани мол, тариқи хаттӣ, расман пешниҳод карда шаванд.

4) Истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад ҳар вақт пеш аз супоридани мол ва дар давоми ҳафт рӯз аз додани мол даст кашад. Дар ҳолате, ки агар маълумот дар бораи тартиб ва вақти баргардонидани молу маҳсулоти босифат ҳангоми расонидани мол ба таври хаттӣ пешниҳод нашуда бошад, истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар давоми се моҳи пас аз супоридани мол аз мол даст кашад. Бозгашти маҳсулоти босифат имконпазир аст, агар пешниҳоди он, ҳосиятҳои истеъмолӣ, инчунин ҳуҷҷати тасдиқкунандаи

далел ва шартҳои хариди ин маҳсулот нишон дода шавад. Истеъмолкунанда ҳуқуқ надорад аз маҳсулоти сифаташ мувофиқ, ки дорои хосиятҳои алоҳидаи муайяншуда мебошад, даст кашад, агар ин маҳсулотро танҳо истеъмолкунандае, ки онро меҳарад, истифода барад.

5) Ҷавобгарӣ нисбати оқибатҳои фурӯши моли дорои сифати нокифоя бо тарзи фосилавӣ, бо муқаррароти пешбиниамудаи моддаҳои 18-24 ҳамин Қонун асоснок карда мешаванд”. **[3-М]**

3. Қоидаҳое, ки тартиби фурӯши молро аз масофа муқаррар мекунад, муносибатҳои байни харидор ва фурӯшандаро ҳангоми савдо ва хизматрасонии фосилавӣ вобаста ба чунин савдо танзим мекунад, санади ягона муайянкунандаи механизми махсусияти ин савдо мебошанд.

Аз ин рӯ, баҳри ҷоннок намудани танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ ва хизмат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабули “Қоидаҳои савдои мол бо усули фосилавӣ” ба мақсад мувофиқ мебошад. Қоидаҳои мазкур, ки тартиби савдои молро аз фосилаи дур муқаррар мекунад, муносибати байни харидору фурӯшандаро ҳангоми савдои фосилавии молу маҳсулот ва хизматрасонӣ вобаста ба чунин савдо танзим мекунад. **[8-М]**

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо бо тариқи раёипурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).
2. Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, 1918 // Ахбори Маҷлиси Олии ҚТ, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» [Матн] аз 24 декабри соли 2022, № 1921// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 03.02.2023 с.).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 марти соли 2013, № 961 «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2013, № 3, мод. 201; с.2016, №5, мод.365.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» [Матн] аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи реклама» [Матн] аз 1 августи соли 2003, №34 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №8, мод. 457.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо"[Матн] аз 12 майи соли 2001, №21 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, №4, мод.194.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият" [Матн] аз 17 майи соли 2004, № 37 // Ахбори Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, № 5, мод. 348.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бақайдгирии давлатии

шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ" [Матн] аз 19 майи соли 2009, № 508 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.316.

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» [Матн] аз 19 марти соли 2013, № 943 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №3, мод. 186.

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ" [Матн] аз 3 августи соли 2018, № 1537 // Ахбори Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018, № 7-8 моддаи 521.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи имзои электронии рақамӣ» [Матн] аз 30 июли соли 2007, № 320 // Ахбори Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2007. №7 мод. 682.

13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маводи доруворӣ ва фаъолияти фармасевтӣ"[Матн] аз 6 августи соли 2001, №39 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2001, №7, мод. 499.

14. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) [Текст] от 26 января 1996 года №14-ФЗ // "Собрание законодательства Российской Федерации", 29 января 1996 года, №5, Ст. 410 // Собрание законодательства Российской Федерации", 29 января 1996 года, №5, Ст. 410; В редакции Федеральных законов Российской Федерации от 01.07.2021 г. №295-ФЗ.

15. Закон Российской Федерации от 7 февраля 1992 года №2300-1 "О защите прав потребителей" [Текст] // Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации", 9 апреля 1992 года, №15, Ст. 766. В редакции Федеральных законов Российской Федерации от 11.06.2021 г. №170-ФЗ.

16. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 майи соли 2011, № 252 "Дар бораи Хадамоти алоқай назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: [http:// www.adlia.tj](http://www.adlia.tj) (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

17. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 "Дар бораи Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон"// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

18. Постановление Правительства РФ от 27.09.2007 № 612 (ред. от 04.10.2012) «Об утверждении Правил продажи товаров дистанционным способом» [Текст] // СЗ РФ, 08.10.2007, № 41, ст. 4894.

19. Постановление Правительства РФ от 31.12.2020 N 2463 "Об утверждении Правил продажи товаров по договору розничной купли-продажи, перечня товаров длительного пользования, на которые не распространяется требование потребителя о безвозмездном предоставлении ему товара, обладающего этими же основными потребительскими свойствами, на период ремонта или замены такого товара, и перечня непродовольственных товаров надлежащего качества, не подлежащих обмену, а также о внесении изменений в некоторые акты Правительства Российской Федерации" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.consultant.ru>(санаи мурочиат: 24.06.2021 с.).

20. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

21. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020 аз 28 декабри соли 2016, № 678 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.).

II. Китоби дарсӣ, воситаи таълимӣ ва монография:

22. Беспарточный, Б.Д., Черкашин, М.Д. Малый бизнес: теория и практика [Текст]. Монография; Российский гос. социальный ун-т, Курский

ин-т социального образования (фил.) РГСУ / Б.Д. Беспарточный, М.Д. Черкашин. – Курск, 2010. – 327 с.

23. Богданов, В.В. Исторические этапы развития современного законодательства о защите прав потребителей[Текст] / В.В. Богданов. – М., 2018. – С. 143.

24. Борисов, А.Б. Комментарий к Гражданскому кодексу РФ части первой, второй, третьей, четвертой[Текст] / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2016. – 1088 с.

25. Гаврилов, Л.П. Основы электронной коммерции и бизнеса: учебное пособие[Текст] / Л.П. Гаврилов. – М.: Солон-пресс, 2014. – С. 169 с.

26. Гражданское право. В 2-х томах[Текст]: Учебник. Т. 1 / Белякова А.М., Бессонова А.П., Гендзехадзе Е.Н., Грибанов В.П., и др.; под ред.: Суханов Е.А. – М.: БЕК, 1993. – 432 с

27. Договоры в гражданском праве зарубежных стран[Текст]: монография. – М., 2018. – С. 59.

28. Егорова, М.А. Коммерческое право: учебник для вузов[Текст] / М.А. Егорова. – М.: РАНХиГС при Президенте РФ, Статут, 2013. – С. 125 с.

29. Зенин, И.А. Гражданское и торговое право зарубежных стран[Текст]: учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. / И.А. Зенин. – М., 2018. – С. 111.

30. Золотухин, А.В., Султонова, Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан[Текст]: учебник. / А.В. Золотухин, Т.И. Султонова. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 596 с.

31. Исмаилов, Ш.М. Сборник избранных статей[Текст] / Ш.М. Исмаилов. – Душанбе: Изд-во: «Полиграф Групп», 2021. – 632 с.

32. Кобелев, О.А. Электронная коммерция[Текст]: учеб. пособие. / О.А. Кобелев. – М., 2013. – 684 с.

33. Кобелев, О.А. Электронная коммерция[Текст]: учебн. пос. 4-е изд., перераб. и доп. / О.А. Кобелев. – М. Дашков и К., 2015. – 684 с.

34. Козье, Д. Электронная коммерция[Текст] / Пер. с англ. / Д. Козье. – М.: Издательско-торговый дом «Русская редакция», 1999. – 288 с.
35. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации[Текст]: (учебно-практический) / под ред. С.А. Степанова. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект: Екб.: Институт частного права, 2010. – 620 с.
36. Корень, А.В. Налогообложение субъектов электронной коммерции: проблемы и перспективы[Текст]: монография. / А.В. Корень. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2011. – С. 7.
37. Парций, Я.Е. Дистанционные покупки. Защита прав потребителей [Текст] / Я.Е. Парций. – М., 2019. – С. 91.
38. Петровский, С.В. Интернет-услуги в российском праве [Текст] / С.В. Петровский. – М., 2013. – 272 с.
39. Рахимов, М.З. Избранные труды по гражданскому и предпринимательскому праву [Текст] / М.З. Рахимов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 638 с.
40. Раҳимзода, М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография. / М.З. Раҳимзода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 557 с.
41. Раҳимзода, М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ [Матн]: монография. / М.З. Раҳимзода. – Душанбе, 2018. – 392 с.
42. Савельев, А.И. Электронная коммерция в России и за рубежом: правовое регулирование [Текст] / А.И. Савельев. – М.: Статут, 2014. – 63 с.
43. Сангинов, Д.Ш. Предпринимательская деятельность по оказанию социально-культурных услуг: проблемы правового регулирования [Текст] Монография. / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: «Меҳрона-2017», 2019. – 424 с.
44. Сангинов, Д.Ш. Предпринимательское право Республики Таджикистан [Текст]: учебное пособие. / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 600 с.

45. Сангинов, Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқории Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия) [Матн]: воситаи таълимӣ. / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 500 с.
46. Сангинов, Д.Ш., Мирзоев, П.З. Ҳуқуқи соҳибқории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: китоби дарсӣ. / Д.Ш. Сангинов, П.З. Мирзоев. – Душанбе: Андалеб-Р., 2015. – 500 с.
47. Тиме, Я. Дистанционная торговля [Текст] / Я. Тиме. – М., 2012. – 384 с.
48. Тиме, Я. Дистанционная торговля [Текст] Перевод с нем. Л.А. Болховитиной; науч. ред. А.В.Иванов. / Я. Тиме. – М.: Вершина, 2006. – 384 с.
49. Хасис, Л.А. Сетевая розничная торговля: тенденции и перспективы [Текст] / Л.А. Хасис. – М.: ЗАО «Издво «Экономика», 2005. – 313 с.
50. Шелихов, В.В., Громова, О.О. Дистанционная торговля в России: история, развитие, статистика [Текст] / В.В. Шелихов, О.О. Громова. – М., 2011. – 105 с.
51. Шерстобитов, А.Е. Закон о защите прав потребителей. Комментарий к закону и практика его применения [Текст] / А.Е. Шерстобитов. – М.: МЦФЭР, 2004. – С. 200.
52. Экономическая теория (политэкономика) [Текст]: Учебник. 4-е изд. / под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, акад. Г.П. Журавлевой. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 640 с.
53. Электронная коммерция: основы организации и ведения бизнеса [Текст]: учебное пособие / сост.: А.Л. Денисова, Н.В. Молоткова, М.А. Блюм, Т.М. Уляхин, А.В. Гуськов. – Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2012. – 12 с.
54. Юрасов, А.В. Основы электронной коммерции [Текст]: Учебник / А.В. Юрасов. – М.: Горячая линия-Телеком. 2008. – 480 с.
55. Suchoža, J., Husár, J. Obchodné právo [Text] / J. Suchoža, J. Husár. – Bratislava, 2009. – 687 s.

Ш.Мақолаҳо ва маърузаҳо

56. Авдейчикова, Е.В. Анализ понятия «удаленная торговля» и ее особенности [Текст] / Е.В. Авдейчикова // Сибирский торгово-экономический журнал. – 2013. – № 1. – С. 104-109.

57. Авдейчикова, Е.В. Современное состояние рынка удаленной торговли в России: тенденции и проблемы развития [Текст] / Е.В. Авдейчикова // Проблемы современной экономики. – 2013. – № 2 (46). – С. 139-142.

58. Аверьянова, О.В. Правовое положение участников электронной коммерции и особенности их взаимодействия [Текст] / О.В. Аверьянова // Вестник Санкт-Петербургской юридической академии. – 2015. – № 4 (29). – С. 40-44.

59. Архипов, В.В., Килинкарлова, Е.В., Мелашенко, Н.В. Проблемы правового регулирования оборота товаров в сети Интернет: от дистанционной торговли до виртуальной собственности [Текст] / В.В. Архипов, Е.В. Килинкарлова, Н.В. Мелашенко // Закон. – 2014. – С. 120-143.

60. Барабачкова, М.Н., Корнилова, Н.В. Дистанционная купля - продажа товаров: актуальные проблемы практики [Текст] / М.Н. Барабачкова, Н.В. Корнилова // E-Scio. – 2019. – № 10 (37). – С. 368-374.

61. Барабаш, И. Правила электронной коммерции в Германии [Текст] / И. Барабаш // Сборник статей о праве Германии. Германно-Российская ассоциация юристов. – 2015. – № 1. – С. 182-186.

62. Богдашева, А.А. Проблемы дистанционной купли-продажи в России [Текст] / А.А. Богдашева // Частное право в эволюционирующем обществе: традиции и новации / Сборник научных статей 2-й Всероссийской научной конференции, посвященной памяти доктора юридических наук, профессора В.Н. Сусликова. Отв. редактор В.В. Богдан. – М., 2020. – С. 221-226.

63. Величковский, А.В. Возврат товаров по договору розничной купли-продажи [Текст] / А.В. Величковский // Гражданское право. – 2011. – № 1. – С. 103-105.

64. Гармаева, Ю.М., Красильникова, Е.А. Понятие дистанционной торговли в российском законодательстве и научной литературе [Текст] / Ю.М. Гармаева, Е.А. Красильникова // Общество, культура, человек в цифровую эпоху. Медиаэкономика, медиаполитика, медиакультура / Сборник научных статей. Под редакцией О.В. Архиповой, А.И. Климина. – Санкт-Петербург, 2020. – С. 13-17.

65. Гильнич, А.И. Современное состояние рынка дистанционной торговли в России: тенденции и проблемы развития [Текст] / А.И. Гильнич // Инновации. Наука. Образование. – 2021. – № 27. – С. 180-184.

66. Гриднева, О.В. О некоторых способах защиты и восстановления нарушенных прав потребителей [Текст] / О.В. Гриднева // Основные проблемы и тенденции развития в современной юриспруденции / Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. – М., 2015. – С. 37-40.

67. Гриднева, О.В., Степанова, Н.А. Информационное посредничество в системе посреднических обязательств по законодательству Российской Федерации [Текст] / О.В. Гриднева, Н.А. Степанова // Пробелы в российском законодательстве. – 2016. – № 3. – С. 128-132.

68. Гриднева, О.В., Степанова, Н.А. Информационное посредничество в системе посреднических обязательств по законодательству Российской Федерации [Текст] / О.В. Гриднева, Н.А. Степанова // Пробелы в российском законодательстве. – 2016. – № 3. – С. 128-132.

69. Евецкий, А.А. О договоре между отсутствующими [Текст] / А.А. Евецкий // Журнал гражданского и уголовного права. - 1880. - Т. 4. - С. 164 – 165.

70. Ермаков, М.А. Электронная коммерция в Китае [Текст] / М.А. Ермаков // Молодежь. Общество. Современная наука, техника и инновации. – 2017. – № 13. – С. 11-13.
71. Ермолина, И.В. Проблемы защиты прав потребителей при покупке товаров дистанционным способом [Текст] / И.В. Ермолина // Мировая наука. – 2019. – № 11 (32). – С. 132-136.
72. Ефимовская, Л.А. Методика оценки эффективности коммерческих сделок [Текст] / Л.А. Ефимовская // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 11. – С. 1595-1606.
73. Жарова, А.К. Особенности осуществления розничной купли-продажи по сети Интернет [Текст] / А.К. Жарова // Государство и право. – 2012. – № 8. – С. 109-113.
74. Зайченко, И.М. Развитие дистанционной торговли в РФ: проблемы и решения [Текст] / И.М. Зайченко // Экономические реформы в России. Тенденции и перспективы: Сб. науч. трудов. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2012. – С. 99-100.
75. Иванов, Г.Г., Майорова, Е.А. Корпоративная социальная ответственность в торговом бизнесе [Текст] / Г.Г. Иванов, Е.А. Майорова // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 20. – С. 3569-3582.
76. Ильяшенко, С.Б. Социально-экономические аспекты состояния электронной коммерции в России [Текст] / С.Б. Ильяшенко // Актуальные проблемы современной науки / Сборник статей Международной научно-практической конференции: в 4 частях. Ответственный редактор А.А. Сукиасян. – М., 2013. – С. 150-155.
77. Казакова, К.В., Пушилин, Д.В. Перспективы развития Интернет-торговли в России [Текст] / К.В. Казакова, Д.В. Пушилин // Фундаментальные исследования. – 2014. – №12 (часть 9). – С. 1968-1972
78. Карашук, О.С., Чибирев, А.В. Перспективные направления развития собственной системы товародвижения торговых организаций [Текст] / О.С. Карашук, А.В. Чибирев // Торгово-экономический журнал. – 2015. – Т. 2. – № 1. – С. 31-40.

79. Катков, В.Д. заключение договоров при посредстве электричества [Текст] / В.Д. Катков // Журнал СПб юридического общества. – 1896. – С. 231-233.

80. Килимова, Л.В. Влияние информационной среды на систему ценностей личности в модернизирующемся обществе [Текст] / Л.В. Килимова // Известия Юго-Западного государственного университета. Серия: Экономика. Социология. Менеджмент; Кравчук П.Ф., Килимова Л.В. Информатизация общества как условие самосовершенствования личности // Известия Курского государственного технического университета. – 2002. – № 1(8). – С. 241-253.

81. Ковалёв, И.П. Защита прав потребителей товаров, приобретённых в сети интернет [Текст] / И.П. Ковалёв // Вестник студенческого научного общества ГОУ ВПО "Донецкий национальный университет". – 2021. – Т. 4. – № 13. – С. 261-267.

82. Корнилова, Н.В. О производных способах приобретения права собственности [Текст] / Н.В. Корнилова // Право и государство: теория и практика. – 2018. – № 3 (159). – С. 26-30.

83. Котляров, И.Д. Эволюция форм торговли: традиционная, дистанционная, электронная [Текст] / И.Д. Котляров // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2011. – № 14 (87). – С. 85-96.

84. Кошелева, С.А. Особенности реализации договора розничной купли-продажи в условиях развития цифровых технологий: плюсы и минусы [Текст] / С.А. Кошелева // Тенденции развития науки и образования. – 2021. – № 74-6. – С. 77-82.

85. Красильникова, Е.А. Товародвижение: системы управления в современных условиях [Текст] / Е.А. Красильникова // Развитие экономики и предпринимательства в условиях экономических стратегий импортозамещения / Материалы международной научно-практической конференции, сборник научных статей преподавателей, аспирантов и студентов. под ред. Малышкова В.И. – Москва, 2015. – С. 109-111.

86. Куренкова, В.П. On-line и off-line торговля: интеграция как тренд в современном розничном бизнесе [Текст] / В.П. Куренкова // VI Найденовские чтения. Инновационные процессы и культура предпринимательства на потребительском рынке товаров и услуг Международная научно-практическая конференция / Сборник научных статей преподавателей, аспирантов и студентов: в 2-х частях. Под редакцией Ю.В.Рагулиной; Московская академия предпринимательства при Правительстве Москвы. – М., 2014. – С. 87-90.

87. Лашина, А.В. Электронная коммерция как объект правового регулирования [Текст] / А.В. Лашина // Юридическая наука: история и современность. – 2019. – № 3. – С. 148-152.

88. Леонова, Ю.Г. Основные аспекты рыночных исследований в научных трудах по материалам Международной научно-практической конференции: в 16 частях предприятиях торгового сервиса [Текст] / Ю.Г. Леонова // Теоретические и прикладные вопросы науки и образования сборник. – М., 2015. – С. 89-90.

89. Мазурык, К.З. Механизм реализации закона [Текст] / К.З. Мазурык // Право: теория и практика. – 2013. – № 1-2. – С. 30.

90. Майорова, Е.А. К вопросу о социальной эффективности торговли [Текст] / Е.А. Майорова // Успехи современного естествознания. – 2015. – № 1-4. – С. 718.

91. Марчук, М.А. Правовое регулирование дистанционной торговли в законодательстве России и Евросоюза [Текст] / М.А. Марчук // Ленинградский юридический журнал. – 2007. – № 4 (10). – С. 191-197.

92. Межправительственная группа экспертов по законодательству в области защиты прав потребителей. Защита прав потребителей в сфере электронной торговли: записка секретариата ЮНКТАД // Конференция ООН по торговле и развитию. – Женева: Совет по торговле и развитию, 2017. – 23 с.

93. Нетишинская, Л.Ф. К вопросу о защите прав потребителей [Текст] / Л.Ф. Нетишинская // Арбитражный и гражданский процесс. – 2012. – № 10. – С. 19-20.
94. Никишин, А.Ф., Панкина, Т.В., Иванов, Г.Г. Этапы эволюции дистанционной торговли [Текст] / А.Ф. Никишин, Т.В. Панкина, Г.Г. Иванов // Современные тенденции развития науки и технологий. – 2016. – № 1-11. – С. 89-92.
95. Осипов, А.В. Договор розничной купли-продажи и его особенности [Текст] / А.В. Осипов // Аллея науки. – 2017. – № 7. – С. 576-580.
96. Переверзев, В.В. Нарушения прав потребителей при дистанционном способе продажи товаров [Текст] / В.В. Переверзев // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – № 4. – С. 43-45.
97. Ружанова, А.А. Электронная коммерция как объект правового регулирования в России и зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ [Текст] / А.А. Ружанова // В сборнике: Законность и правопорядок: правосознание и правовая культура современного общества / Сборник материалов II Международной научно-практической конференции. – М., 2017. – С. 48-54.
98. Саинская, Л.А. Проблемы защиты прав потребителей при дистанционной торговле через сеть «Интернет» [Текст] / Л.А. Саинская // Отечественная юриспруденция. – 2015. – № 1(1). – С. 21-24.
99. Сакович, О.М. Законодательное регулирование электронных сделок в Чехии и Словакии [Текст] / О.М. Сакович // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2019. – № 5 (78). – С. 79-91.
100. Сальников, М.В., Щепкин, С.С. Эволюция института налогов в контексте развития общества [Текст] / М.В. Сальников, С.С. Щепкин // Юридический мир. – 2004. – № 10. – С. 76-84

101. Самадов, Б.О. Гражданско-правовая ответственность в сфере нарушения прав потребителей в России и Таджикистане [Текст] / Б.О. Самадов // Инженерное образование и вызовы культуры в XXI веке / Сборник материалов II-ой Международной научно-методической конференции "Наука, образование, молодежь в современном мире". Под редакцией Л.В. Волковой, О.М. Смирновой, М.Н. Филатовой. – М., 2017. С. 78-82.

102. Сахно, Е.О. Ответственность продавца по договору дистанционной купли-продажи [Текст] / Е.О. Сахно // Актуальные проблемы современного частного права / Сборник научно-практических статей Всероссийской научно-практической студенческой конференции. – М., 2016. – С. 217-219.

103. Соловьев, К.В., Чекмарёв, Г.Ф. Дистанционная торговля как объект правового регулирования [Текст] / К.В. Соловьев, Г.Ф. Чекмарёв // Вестник Международного института экономики и права. – 2016. – № 3 (24). – С. 119-126.

104. Сумина, Е.С., Каращук, О.С., Никишин, А.Ф. Франчайзинг и его роль в повышении эффективности использования нематериальных активов торговой организации [Текст] / Е.С. Сумина, О.С. Каращук, А.Ф. Никишин // Прорывные экономические реформы в условиях риска и неопределенности / Сборник статей Международной научно-практической конференции. Ответственный редактор: Сукиасян Асатур Альбертович. – Уфа, 2015. – С. 281-283.

105. Токмовцева, М.В. Правовое регулирование дистанционной торговли [Текст] / М.В. Токмовцева // В сборнике: Актуальные проблемы современного законодательства Российской Федерации. Сборник статей. Автор-составитель О.В. Гриднева. – Москва, 2017. – С. 116-127.

106. Толоков, С.А. Особенности договора купли-продажи, осуществляемой дистанционным способом [Текст] / С.А. Толоков // В сборнике: Актуальные проблемы права и управления глазами молодежи.

Материалы 6-ой международной научной студенческой конференции. – М., 2019. – С. 507-518.

107. Трофимова, Т.М. Специфика заключения договора розничной купли-продажи в сфере дистанционной торговли [Текст] / Т.М. Трофимова // Законность и правопорядок в современном обществе. – 2016. – № 33. – С. 45-50.

108. Фролов, И.В. Некоторые аспекты правового регулирования дистанционной торговли в России [Текст] / И.В. Фролов // Вестник РГГУ: Сер. «Юридические науки». – 2016. – № 9. – С. 189-195.

109. Хомич, И.Н. Тенденции рынка дистанционной торговли в России [Текст] / И.Н. Хомич // Дискуссия. – 2014. – №1. – С. 80-86.

110. Хомич, И.Н. Эволюция форм дистанционной торговли // Философия социальных коммуникаций [Текст] / И.Н. Хомич. – 2012. – № 2 (19). – С. 149-155.

111. Черкашин, М.Д. Сущность и генезис дистанционной торговли товарами [Текст] / М.Д. Черкашин // В сборнике: Институты и механизмы инновационного развития: мировой опыт и российская практика. сборник статей 10-й Международной научно-практической конференции, посвященной 255-летию Вольного экономического общества России: в 2 т.. ФГОБУ ВО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации» (Курский филиал); КРОО Общероссийской общественной организации «Вольное экономическое общество России». – Курск, 2020. – С. 279-283.

112. Шергунова, Е.А. Возникновение права на компенсацию морального вреда [Текст] / Е.А. Шергунова // Современные проблемы гуманитарных и естественных наук. материалы XXV международной научно-практической конференции. Научно-информационный издательский центр "Институт стратегических исследований". – М., 2015. – С. 216-221.

113. Шинкарёва, О.В., Майорова, Е.А. Оценка влияния введения торгового сбора на деловой климат в секторе розничной торговли России

[Текст] / О.В. Шинкарёва, Е.А. Майорова // Российское предпринимательство. – 2015. – Т. 16. – № 15. – С. 2483-2498.

114. Щербакова, А.Ю. Отдельные аспекты прав потребителей в сфере дистанционной торговли [Текст] / А.Ю. Щербакова // Велес. – 2018. – № 6-1 (60). – С. 91-96.

115. A green paper on electronic commerce for South Africa // South Africa Department of Communications: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <http://www.gov.za/documents/electronic-commerce-green> (санаи мурочиат: 11.11.2027 с.).

116. Bürgerliches Gesetzbuch // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz: сайт. – URL: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.bmjv.de>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

117. Consumer Code (consolidated version of March 1, 2015) Article L121-16 //World intellectual property organization: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=14672>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

118. Draft E-Commerce Law of the People’s Republic of China // The people’s republic of China: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <http://english.gov.cn/>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

119. Marktüberwachung und politische Marktgestaltung im E-Commerce // Verband der Internetwirtschaft e.V.: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: – URL: <https://www.eco.de/>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

120. Ziyao Xiao, The development of e-commerce in Europe // Business Management. Central university of applied sciences: 2017. – С. 6-12.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо

121. Абдуджалилов, А. Правовое регулирование электронной коммерции в глобальной сети Интернет законодательством Республики Таджикистан [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Абдуджалилов Абдуджабар. – Душанбе, 2009. – 161 с.

122. Белова, О.А. Правовая природа договора дистанционной

розничной купли-продажи [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Белова Олеся Александровна. – Волгоград, 2010. – 193 с.

123. Васильева, Н.М. Правовое регулирование налогообложения электронной коммерции [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / Васильева Надежда Михайловна. – М., 2007. – 199 с.

124. Зажигалкин, А.В. Международно-правовое регулирование электронной коммерции [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10, 12.00.03. / Зажигалкин Александр Владимирович. – Санкт-Петербург, 2005. – 189 с.

125. Зак, А.Ю. Гражданско-правовые проблемы участия потребителей в дистанционных договорах в России и за рубежом [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Зак Александр Юрьевич. – Москва, 2011. – 229 с.

126. Козинец, Н.В. Особенности правового регулирования трансграничной электронной торговли [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Козинец Никита Владимирович. – Москва, 2016. – 210 с.

127. Косарев, А.С. Проблемы правового регулирования сделок в сфере электронной коммерции [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Косарев Антон Сергеевич. – Москва, 2010. – 159 с.

128. Крутякова, А.С. Развитие и регулирование дистанционной торговли [Текст]: дисс. ... канд. эконом. наук: 08.00.05 / Крутякова Анна Сергеевна. – Санкт-Петербург, 2011. – 149 с.

129. Кузьменко, А.С. Договор розничной купли-продажи в сфере дистанционной торговли [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кузьменко Андрей Сергеевич. – М., 2010. – 194 с.

130. Кулик, Т.Ю. Особенности правового регулирования договоров, заключаемых в электронной форме [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Т.Ю. Кулик. – Ростов н/Д, 2007. – 19 с.

131. Меликов, У.А. Правовое регулирование предпринимательской деятельности при создании и распространении средств массовой информации [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Меликов Умрилло Асадуллоевич. – Душанбе, 2010. – 202 с.

132. Моченов, В.Ю. Правовое регулирование электронной коммерции [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Моченов Владимир Юрьевич. – Москва, 2006. – 175 с.

133. Фролов, И.В. Правовое регулирование дистанционной торговли товарами и услугами в Российской Федерации [Текст]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Фролов Иван Владимирович. – Москва, 2018. – 166 с.

134. Самадов, Б.О. Правовой режим индивидуальной предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан и в Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Самадов Бахтиёр Одилджанович. – Москва, 2010. – 213 с.

V.Захираҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ:

135. Германское гражданское уложение 1900 года [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

136. ГОСТ Р 51303-2013. Национальный стандарт Российской Федерации (ред. от 29.03.2016) [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 24.06.2020 с.).

137. Европейская Конвенция о международной почтовой и дистанционной торговле [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 12.02.2021 с.).

138. Интернет-торговля в России 2019. Официальный сайт ООО «Дата Инсайт» [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http://datainsight.ru/sites/default/files/DI_Ecommerce2019.pdf/ (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

139. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2019 сол. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/21975#rushon>. (санаи мурочиат (02.01.2021 с.).

140. Приказ Министерства промышленности и торговли Российской Федерации от 25.12.2014, № 2733 «Об утверждении Стратегии развития

торговли в Российской Федерации на 2015/2016 годы и период до 2020 года» [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: <https://www.consultant.ru/> (санаи мурочиат: 24.06.2020 с.).

141. Проект «Стратегия развития электронной торговли на период до 2025г.» // [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: // https://minpromtorg.gov.ru/docs/#!/proekt_strategiya_razvitiya_elektronnoy_torgovli_v_rossiyskoy_federacii_na_period_do_2025_goda (санаи мурочиат: 21.06.2020 с.).

142. Сайт Национальной Ассоциации Дистанционной Торговли [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: <http://ecomrussia.ru/ob-asocziaczii/czeli-i-zadachi.html>. (санаи мурочиат: 12.02.2021 с.).

143. Хисматуллин О.Ю. Отдельные аспекты развития правового регулирования дистанционной торговли в России [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: <https://cyberleninka.ru/article/n/otdelnyeaspekty-razvitiya-pravovogo-regulirovaniya-distantcionnoy-torgovli-v-rossii/viewer>(санаи мурочиат: 28.05.2018 с.).

144. Шопоголики без границ. Коммерсант.ru. [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: URL:<http://www.kommersant.ru/doc/1857866> (санаи мурочиат: 28.05.2018 с.).

145. Analýza elektronického obchodu v českém podnikatelském prostředí. [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: URL: https://www.mpo.cz/assets/cz/e-komunikace-aposta/Internet/2016/6/Anal_za_elektronick_ho_obchodu_v__esk_m_podnikatelsk_m_prost_ed_.pdf. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

146. Halásová Z., Gregušová D. Nariadenie eIDASa slovenský zákon o dôveryhodných službách. [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: URL: <http://www.epi.sk/clanokz-titulky/nariadenie-eidas-a-slovensky-zakon-o-doveryhodnychsluzbach-toptema.htm>. (санаи мурочиат: 11.10.2021 с.).

147. InSales: Аналитический отчет «Рынок интернет-торговли в России». [Захираи электронї]. – Манбаи дастрасї: URL:<http://www.in-sales.ru/>

//www.insales.ru/blog/wp-content/uploads/2017/04/
06.03.2021 с.).

(санаи мурочиат:

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗӢИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Монография

[1–М]. Майнусова, З.М. Номи доменӣ – ҳамчун объекти воситаҳои фардикунонии иштирокчиёни аҳдҳои граждани, молҳо, корҳо ва хизматрасонӣ: аспекти граждани – ҳуқуқӣ: Монография [Матн] / З.М. Майнусова, И.Р. Одиев / зери назари номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Санавваров Ғ.Б. – Душанбе: «Илм», 2021. – 142 с.

[2–М]. Майнусова, З.М. Танзими ҳуқуқии соҳаҳои воқеии иқтисодиёти миллӣ: ҳолат ва дурнамо: Монография [Матн] / З.М. Майнусова / Ҳайати муаллифон / зери таҳрири дотсент Б.О. Самадов. – Хучанд, 2022. – С. 179-199

II. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд:

[3–М]. Майнусова, З.М. Ҷанбаҳои ҳуқуқии савдои дистансионӣ (фосилавӣ) [Матн] / З.М. Майнусова // АХБОРИ ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2021. – № 4. – С. 148-154. ISSN–2411-1945X

[4–М]. Майнусова, З.М. Асосҳои меъёрӣ – ҳуқуқии танзимкунандаи савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои қонунгузорӣ ва қиёсӣ ҳуқуқӣ [Матн] / З.М. Майнусова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 4. – С. 241-247. ISSN 2413 – 5151

[5–М]. Майнусова З.М. Истифода ва татбиқи шартномаҳо дар бахши савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар намуди ӯҳдадории чакана: проблемаҳои шакли бастанӣ ӯҳдадорӣ ва хусусиятҳои танзим [Матн] / З.М. Майнусова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 5. – С. 226-233. ISSN 2413 – 5151

[6–M]. Майнусова, З.М. Оиди масъалаи дефинитсияи «савдои фосилавӣ» ҳамчун парадигмаи муосир дар доктринаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. [Матн] / З.М. Майнусова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 6. – С. 218-225. ISSN 2413 – 5151

[7–M]. Майнусова, З.М. Савдои фосилавӣ: тадқиқоти таърихӣ ва таҳлили назариявӣ [Матн] / З.М. Майнусова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 9. – С. 260-265. ISSN 2413 – 5151

III. Мақолаҳои ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ба таърифи расидаанд:

[8–M]. Майнусова, З.М. Савдои дистансионӣ (фосилавӣ) ва муаммоҳои ҳуқуқии он [Матн] / З.М. Майнусова // Маҷмуаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методии усулҳои инноватсионии таълим: ҳолати муосир ва дурнамои тақомул. – Хучанд: Дабир, 2021. 397-403.

[9–M]. Майнусова, З.М. Масъалаи савдои фосилавӣ дар сивилистикаи муосир: тадқиқоти таърихӣ ва таҳлили назариявӣ [Матн] / З.М. Майнусова // Рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ: роҳҳои тадқиқи натиҷаҳои онҳо дар истехсолот: маҷмуаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. – Хучанд: Дабир, 2021. – С. 102-105.

[10–M]. Майнусова, З.М. Дистанционная торговля товарами и услугами как экономическое и правовое явление [Текст] / З.М. Майнусова // Маҷмуаҳои конференсияи илмӣ – назариявӣ бахшида ба 75 – умин солгарди Эълумияи умумии ҳуқуқи башар. – Хучанд, 2020. – С. 25-32.

[11–M]. Майнусова, З.М. Ҷабҳаҳои ҳуқуқии савдои дистансионӣ (фосилавӣ) [Матн] / З.М. Майнусова // Маҷмуаҳои мақолаҳои олимони ҷавон. – Хучанд: Дабир, 2019. – С. 148-154.

[12–M]. Майнусова, З.М. Роҷеъ ба дастрасии озод ба интернет ҳамчун ҳуқуқи нави конститусионӣ [Матн] / З.М. Майнусова // Ҷамъияти

байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт: ҳолат ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ / Зери назари д.и.и., профессор Шарифзода М.М. – Хучанд: Дабир, 2021. – С. 437-444.

[13–М]. Майнусова, З.М. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои интернетӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн] / З.М. Майнусова // Саноатикунони босуръат – асоси ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ / Зери назари д.и.и., профессор Шарифзода М.М. – Хучанд: Дабир, 2021. – С. 283-290.

[14–М]. Майнусова, З.М. Назаре ба масоили назариявӣ ва қонунгузори савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / З.М. Майнусова // Қавонон дар пайроҳаи таҳқиқ / Маҷмуаи мақолаҳои устодон ва магистрантони ДДҲБСТ. Нашри 5. – Хучанд: Дабир, 2022. – С. 7-13.